

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

HORVÁTH PÉTER

Debrecen

2014

DEBRECENI EGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

IHRIG KÁROLY GAZDÁLKODÁS- ÉS SZERVEZÉSTUDOMÁNYOK
DOKTORI ISKOLA

Doktori iskola vezető: Dr. Popp József egyetemi tanár, DSc

AZ AGRÁR- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI EURÓPAI
UNIÓS FORRÁSOK GAZDASÁGI, TÁRSADALMI
HATÁSAI REGIONÁLIS ÉS JÁRÁSI DIMENZIÓBAN

Készítette:

Horváth Péter

Témavezető:

Dr. Nagy Géza

egyetemi tanár

DEBRECEN

2014

A doktori értekezés betétlapja

AZ AGRÁR- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI EURÓPAI UNIÓS FORRÁSOK GAZDASÁGI, TÁRSADALMI HATÁSAI REGIONÁLIS ÉS JÁRÁSI DIMENZIÓBAN

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
a Gazdálkodás- és Szervezéstudományok tudományágban

Írta: Horváth Péter okleveles vidékfejlesztési agrármérnök

Készült a Debreceni Egyetem Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok doktori
iskolája (Agrárökonómiai és Vidékfejlesztés-tudományi Programja) keretében

Témavezető: Dr. Nagy Géza, egyetemi tanár

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 20... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

Az értekezés védésének időpontja: 20... ..

NYILATKOZAT

Alulírott, Horváth Péter (szül.:.....) büntetőjogi és fegyelemi felelősségem tudatában kijelentem és aláírással igazolom, hogy a doktori (Ph.D) fokozat megszerzése céljából benyújtott értekezésem kizárólag saját, önálló munkám.

Nyilatkozom továbbá, hogy:

- az Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola szabályzatát megismertem, és az abban foglaltak megtartását magamra nézve kötelezően elismerem;
- a felhasznált irodalmat korrekt módon kezeltem, a disszertációra vonatkozó jogszabályokat és rendelkezéseket betartottam;
- a disszertációban található másoktól származó, nyilvánosságra hozott vagy közzé nem tett gondolatok és adatok eredeti leőhelyét a hivatkozásokban, az irodalomjegyzékben, illetve a felhasznált források között hiánytalanul feltüntettem a mindenkori szerzői jogvédelem figyelembevételével;
- a benyújtott értekezéssel azonos, vagy részben azonos tartalmú értekezést más egyetemen, illetve doktori iskolában nem nyújtottam be tudományos fokozat megszerzése céljából.

Debrecen,.....

Horváth Péter

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	3
1. TÉMAFELVETÉS ÉS CÉLKITŰZÉS	5
2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS	7
2.1. A multifunkcionalitás fogalmának megjelenése, súlyának erősödése	7
2.1.1. A többfunkciós mezőgazdaság és földhasználat kapcsolódó összefüggései	12
2.1.2. A multifunkcionális mezőgazdaság nemzetközi megközelítései	13
2.1.3. Multifunkcionális mezőgazdaság az Európai Unióban	15
2.2. Kitekintés az agrár- és vidékfejlesztési támogatások nemzetközi alakulására	20
2.3. Agrár- és vidékfejlesztés az Európai Unióban	24
2.3.1. A Közös Agrárpolitika 2013 után	31
2.4. A hazai agrár- és vidékpolitika alakulása	33
2.4.1. Az agrár- és vidékpolitika működése és eredményei az európai uniós csatlakozás óta Magyarországon	39
3. A KUTATÁS ADATBÁZISA ÉS MÓDSZERTANA	44
3.1. A támogatások hatásvizsgálatának regionális és járási szintű módszertana	45
3.2. A támogatások hatásvizsgálata a mezőgazdasági vállalkozásokra nézve	50
3.3. Az agrár- és vidékfejlesztési támogatásokra vonatkozó gazdálkodói vélemények vizsgálata	53
4. A KUTATÁS TERÜLETI EGYSÉGEINEK BEMUTATÁSA	56
5. AZ AGRÁR- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TÁMOGATÁSOK HATÁSAINAK REGIONÁLIS ÉS JÁRÁSI SZINTŰ VIZSGÁLATA	64
5.1. A támogatás-eloszlás régiós és járási elemzése	64
5.2. A Sarkadi járás településeinek komplex fejlettsége regionális dimenzióban	69
5.3. A települési fejlettség és az agrár- és vidékfejlesztési támogatások közötti kapcsolat	77
5.4. A település-fejlettség és a támogatások közötti kapcsolat elemzése a különbségek különbsége (Difference in Differences) módszerrel	84
6. AZ AGRÁR- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TÁMOGATÁSOK HATÁSAI A MEZŐGAZDASÁGI VÁLLALKOZÁSOKRA	90
6.1. A vizsgált vállalkozások mérleg összetételének elemzése a Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás összehasonlításában	90
6.2. A mezőgazdasági vállalkozások vagyoni- és pénzügyi helyzetének az elemzése	93
6.3. A támogatások és a jövedelmezőségi mutatók közötti kapcsolat vizsgálata	103
7. AZ AGRÁR- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TÁMOGATÁSOK ÉRTÉKELÉSE GAZDÁLKODÓI VÉLEMÉNYEK ALAPJÁN	109
7.1. A gazdálkodók és a gazdálkodás jellemzése a Sarkadi járásban	109

7.2. A területalapú támogatások gazdálkodásra gyakorolt hatásának a megítélése.....	115
7.3. A beruházási és fejlesztési támogatásokkal, valamint a mezőgazdasággal kapcsolatos meghatározások gazdálkodói véleményezése	121
8. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK.....	126
9. <i>AZ ÉRTEKEZÉS FONTOSABB MEGÁLLAPÍTÁSAI, ÚJ ILLETVE ÚJSZERŰ EREDMÉNYEI</i>	131
<i>ÖSSZEFOGLALÁS</i>	133
<i>SUMMARY</i>	135
<i>IRODALOMJEGYZÉK</i>	137
<i>SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE</i>	147
<i>TÁBLÁZATJEGYZÉK</i>	150
<i>ÁBRAJEGYZÉK</i>	151
<i>MELLÉKLETEK</i>	152

BEVEZETÉS

Magyarország 2004. május 1-jei európai uniós csatlakozása óta eltelt több mint tíz éves időszak elegendő időtartam ahhoz, hogy a kiindulási helyzethez viszonyítottan tudományos igényességgel feltárássra kerüljön az európai uniós csatlakozás gazdasági-társadalmi hatása. A csatlakozás révén hazánk számos támogatási csatorna forrásaiból részesült, meghatározó szerepet kapva a mezőgazdaság és a vidék támogatását célzó agrár- és vidékfejlesztési támogatások, melyek kezdetben az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EMOGA), majd 2007-től az Európai Mezőgazdasági Garancia Alap (EMGA) és az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) révén voltak elérhetők.

Az európai uniós támogatások hasznosulásáról számos értékelés született, mind európai, mind pedig hazai viszonylatban. LEHMANN – NYERS (2009) munkájukban az első Nemzeti Fejlesztési Terv gazdasági hatását elemezték. Megállapították, hogy az időszak EU-s forrásfelhasználása teljes körűnek mondható, a főbb célok teljesültek, azonban bizonyos célok elérésében nem volt eredményes a terv. A szerzőpáros tanulmányukban kiemelte, hogy a területi különbségek némileg csökkentek, javult a kis- és középvállalkozások innovációs képessége, felgyorsult a mezőgazdaság modernizációja, valamint jelentős források jutottak a humán erőforrás fejlesztésére is. Lényeges következtetésre jutottak abban, hogy az EU-s támogatások GDP növelő hatása rövid távon kisebb, mint amennyit a beruházásokban elfoglalt helyezés alapján elvárható lenne.

BÉKÉS (2014) a legfejlettebb és a legelmaradottabb régió (Közép- és Észak-magyarországi Régió) fejlettségbeli alakulását vizsgálta és megállapította, hogy az EU-hoz való csatlakozás óta nemhogy nem csökkent, hanem egyenesen nőtt a két régió közötti gazdasági, területi fejlettségbeli különbség. Ugyanakkor EU-s támogatásból – az egy lakosra jutó GDP alapján történő lehatárolás szerint – a legszegényebb régió mintegy másfélszer többet kapott egy főre vetítve, mint a leggazdagabb. A szerző kihangsúlyozza, hogy „... a növekvő különbségek ellenére lehetséges, hogy a támogatás csökkentette az egyenlőtlenséget. Előfordulhat ugyanis, hogy a bejövő EU pénz ellensúlyozta az EU-csatlakozás egyéb, területek közötti különbséget növelő hatásait.”

Az egyes vizsgálatok gyakran eltérő eredményt mutatnak a különböző támogatások területi hatásait tekintve. Ez a vélemény tükröződik BORKÓ – OSZLAY (2007) továbbá TRÓN (2008) munkáiban is, akik megállapítják, hogy az eltérő hatásvizsgálati gyakorlatok különböző hatást tulajdonítanak az európai uniós támogatásoknak. Az egyes szimulációs modellek, amelyek optimális forrásfelhasználást feltételeznek, nagyobb növekedési-kibocsátási hatást mutatnak ki,

mint a tényadatokra támaszkodó ökonometriai modellek. Az utóbbiak a megvalósítás tökéletlenségét tükrözik és ennek következtében sokszor csak csekély növekedési hatást tudnak kimutatni.

Az előzőeket alapul véve az agrár- és vidékfejlesztési támogatások térségi szerepének a kutatása és minősítése megkerülhetetlen feladat. A szakirodalmi források elsősorban az európai uniós támogatások együttes, valamint az egyes specifikus támogatások adott specifikus területre gyakorolt hatásaival foglalkoznak. Az agrár- és vidékfejlesztési támogatások tágabb környezetre vonatkozó hatásvizsgálata, tudományos szempontú hatáselemzése még egyáltalán nem nevezhető kiforrottnak (FERTŐ, 2013).

A téma elméleti jelentőségét felértékeli a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmának, azaz a mezőgazdaság többfunkciós szemléletének a széleskörű terjedése, hiszen egyre nagyobb az a társadalmi akarat, hogy a vidék kulturális értékeit meg kell őrizni, továbbá olyan gazdálkodást kell folytatni, amely biztosítja az egészséges élelmiszereket, illetve nem károsítja a környezetet. Ebben a megközelítésben a mezőgazdaság és a vidék, a vidéki térségek viszonyát komplexen kell kezelni. Ez a szemlélet jelenik meg az Európai Unió Közös Agrárpolitikájában, azáltal, hogy annak szerves részét képezi a vidékfejlesztés is. Ennek eredményeként az Európai Unióban – hasonlóan a világ számos országához – ma már az agrár- és vidékfejlesztési támogatások rendszeréről beszélünk.

1. TÉMAFELVETÉS ÉS CÉLKITŰZÉS

Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozása révén egy országos szándék vált valóra az előzetes népszavazás eredménye alapján. Természetesen a csatlakozás mellett voltak pro és kontra érvek, és voltak, akik ellenezték az európai integrációt. Mégis erősebb volt az az érzés, ami a leendő európai uniós tagságunkból fakadt és az agráriumhoz kapcsolódóan a remény, hogy az EU által kínált lehetőségekkel fejlődő pályára áll a magyar mezőgazdaság és a vidék egyaránt. A csatlakozás révén hazánk számára is számos támogatási forma, továbbá az EU-s intézményrendszer is elérhetővé vált, de a hatások megítélését illetően nem volt egyértelmű álláspont. Természetesen ma már tisztában vagyunk azzal, hogy milyen objektív, pozitív hozadékaik vannak a csatlakozásnak, például infrastrukturális-, gép-ellátottság, kibővült piaci lehetőségek, termelői jövedelem-növekedés tekintetében, ugyanakkor az objektív hátrányokat is tapasztaljuk, mint az erősödő verseny, a multinacionális élelmiszer-feldolgozó és -kereskedő vállalatok tömeges térhódítása révén. A nehezebben mérhető fejlettségbeli változások tudományos mérése és megítélése továbbra is vita tárgyát képezi.

A fentiek ellenére azonban kijelenthető, hogy a kiegyenlített területi politikára törekvő európai területi politika az EU-s tagságunkkal megteremtette annak esélyét, hogy a hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatása meginduljon. A felzárkózás eredményének tudományos igényű megítélése a dolgozat elsődleges célja. Különösen fontos a téma kutatása hazánk leghátrányosabb helyzetű kistérségeiben, mivel ezek a kistérségek gazdasági-társadalmi szempontból egyaránt fokozott érzékenységet mutatnak, amit a 311/2007. kormányrendelet is nevesít. E térségek közül a Sarkadi járás és települései kerülnek mélyebb szintű vizsgálatra, ugyanakkor az eredmények reális értékelése nem nélkülözheti a regionális szintű kitekintést sem. A Sarkadi járás esetében – tekintettel annak vidéki jellegére – az agrár- és vidékfejlesztési források érdemi hajtóerőt jelenthetnek a fejlődésben. Átfogó célkitűzése a dolgozatnak, hogy az agrár- és vidékfejlesztési támogatások gazdasági-társadalmi hatásait feltárja egy hátrányos helyzetű kistérségben.

Ennek teljesülése az alábbi részcélokon keresztül valósítható meg:

1. A kapcsolódó szakirodalmi források feldolgozása;
2. A támogatások és kölcsönhatásaik regionális és járási szintű vizsgálata;
3. A támogatások hatásainak vizsgálata a mezőgazdasági vállalkozások mérlegszerkezetére, vagyoni, pénzügyi, és jövedelmezőségi helyzetére;
4. Az agrár- és vidékfejlesztési támogatások értékelése gazdálkodói vélemények alapján;
5. Az eredményekből levonható következtetések, javaslatok megfogalmazása.

A megfogalmazott célkitűzések az alábbi hipotéziseket generálják:

Első hipotézis (H₁): *A támogatás-eloszlás koncentráltsága mind a Dél-alföldi Régióban, mind pedig a Sarkadi járásban kiegyenlítődést mutat a csatlakozás óta.*

Második hipotézis (H₂): *A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás településeinek javult a fejlettségbeli pozíciója az európai uniós csatlakozás után.*

Harmadik hipotézis (H₃): *A települési sajátosságokat hordozó Komplex Fejlettségi Mutatószámok időbeli változása és a támogatások egyes típusai között szignifikáns ok-okozati kapcsolat igazolható.*

Negyedik hipotézis (H₄): *Az európai uniós csatlakozás előtti és utáni KFM¹ értékek változása között kimutatható a csatlakozás utáni támogatások hatása.*

Ötödik hipotézis (H₅): *A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás vizsgált mezőgazdasági vállalkozásainak mérlegtételeiben, vagyoni-, pénzügyi, valamint jövedelmezőségi helyzeteiben pozitív irányú változások történtek a csatlakozás óta, illetve a mezőgazdasági vállalkozások egyes mérleg-, illetve eredménytételeinek, valamint az agrár- és vidékfejlesztési támogatásoknak a kombinációja lineáris összefüggésben áll a jövedelmezőséggel.*

Hatodik hipotézis (H₆): *A támogatások megítélése, illetve a gazdálkodók egyes szocio-demográfiai jellemzői között szignifikáns kapcsolat mutatható ki a Sarkadi járásban, illetve a Sarkadi járás települései, és a gazdálkodók jövedelem szerint szegmentálhatók az egyes támogatás-típusokhoz kapcsolódó megállapítások alapján.*

¹ KFM: A települések fejlettségét leíró Komplex Fejlettségi Mutatók

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az intenzív mezőgazdasági termelés kedvezőtlen hatásainak leküzdése érdekében a 90-es évek elejétől világszerte, de az Európai Unión belül is egyre inkább előtérbe került mind a tudományos, mind pedig a politikai vitákban a multifunkcionális mezőgazdaság gondolata (MOON, 2012; RENTING et al., 2009; MARSDEN – SONNINO, 2008; WILSON, 2007). Egyre nagyobb igény jelentkezik az egészséges élelmiszerek, a környezet megóvása és a vidéki életforma értékeinek megőrzése iránt. Nem lehet ugyanis eltekinteni attól a tényről, hogy a vidék helyzete a mezőgazdaság helyzetétől elvonatkoztatva, reálisan nem vizsgálható. A mezőgazdaságot a vidékgazdaságba ágyazottan kell értelmezni, a klasszikus mezőgazdasági tevékenységen túl beleértendő: az adott vidékre jellemző speciális termékek előállítása, helyben történő értékesítése, a helyi jellegzetességekre épülő turizmus fejlesztése, környezetvédelem, élelmiszerbiztonság, ami az Európai Unió támogatási politikájában meg is jelenik.

2.1. A multifunkcionalitás fogalmának megjelenése, súlyának erősödése

A multifunkcionális mezőgazdaság kifejezés az 1986 és 1994 között zajló Uruguayi Forduló multilaterális kereskedelmi tárgyalás során merült fel először és fogalma több különböző tudományág figyelmét is felkeltette, úgymint a közgazdaságtan, ökológia, szociológia, geográfia és a nemzetközi jog (MOON, 2012). Az Uruguayi Forduló volt az első jelentős kezdeményezés a mezőgazdasági védővámrendszer ellen, amely a fejlett országokban gyakori jelenség volt (INGCO – CROOME, 2004). Azonban RITSON – HARVEY (1997) szerint a tárgyalások tényleges oka, hogy megvitassák az USA és EU között végbemenő növekvő arányú mezőgazdasági támogatási versenyt, különösen az export terén.

A multifunkcionális mezőgazdaság fogalmának létrejötte arra készítette a Kereskedelmi Világszervezetet (World Trade Organization, továbbiakban WTO), hogy egy innovatív működési elvet hozzanak létre, az úgynevezett „jelzőlámpa rendszer”-t (zöld, kék, sárga és piros dobozok), mely kategorizálja a mezőgazdasági irányelveket és segélyeket. A rendszer két feltételen alapul: vajon torzítják-e a kialakult kereskedelmi sémákat és vajon támogatják-e a mezőgazdaság multifunkcionális szerepeit (OECD, 2001). A *zöld dobozba* azok a támogatások kerültek, amelyek nem torzítják a kereskedelmet, illetve nincsenek közvetlen kapcsolatban a termeléssel (pl.: képzés, kutatás, promóciók). A termelési szint csökkentéséhez vagy állandó szinten tartásához kötött támogatások a *kék dobozba* kerültek. A *sárga dobozba* került támogatások esetében a csökkentéseket végre kell hajtani, mivel kereskedelem torzító és termelés mennyiségére gyakorolt hatásuk is van. A *piros dobozba* az Általános Vám és

Kereskedelmi Egyezmény, továbbiakban GATT által tiltott intézkedések kerültek (NEUMANNÉ, 2009; HÁMORI, 2001).

A tárgyalásokon csak nagyvonalakban került meghatározásra a multifunkcionális mezőgazdaság fogalma a résztvevők által elfogadott Mezőgazdasági Megállapodás Preambulumában: *„Minden tagnak a jogegyenlőség szellemében kell hozzájárulni a reformprogramhoz, tekintettel a nem kereskedelmi vonatkozású érdekeltségekre, beleértve az élelmiszerellátás biztonságát, a környezet megóvásának szükségességét, a megállapodásban továbbá tekintettel kell lenni a fejlődő országok megkülönböztetett bánásmódjára, mely nélkülözhetetlen eleme a tárgyalásoknak (AOA, 1995).”*

Az 1992. évben Rio de Janeiro-ban tartott Egyesült Nemzetek Környezet és Fejlődés Konferenciájának jegyzőkönyveiben is megjelenik a fogalom: *„...a mezőgazdaság többfunkciós szemlélete főként az élelmiszerbiztonsággal és a fenntartható fejlődéssel van kapcsolatban (DEVRIES, 2000; UNCED, 1993).”*

A multifunkcionális mezőgazdaság fogalmára megjelenése óta számos értelmezés és megközelítés született. Az OECD (2001) definíciója szerint a multifunkcionalitás arra utal, hogy a gazdasági tevékenység sokrétűsége miatt hozzájárulhat a különböző társadalmi célok eléréséhez. A multifunkcionalitás olyan tevékenység-orientált koncepció, amely utal a termelő folyamat speciális tulajdonságaira és ezeknek a folyamatoknak az összetettségére.

BLANDFORD – BOISVERT (2005) multifunkcionális mezőgazdaság meghatározása szerint két jól elkülöníthető típus fogalmazható meg: technikai externáliák és/vagy közjavak (amik magukba foglalják az élővilágot, a rekreációs előnyöket, a farmlétfelületek közszolgáltatásokkal való ellátását), illetve anyagi externáliák. Ezek a javak és szolgáltatások egyfajta közös termelési kapcsolatban állnak egymással. Véleményük szerint a mezőgazdasági termelés elsődleges célja az élelmiszer és egyéb áruk előállítás, de azt is megállapítják, hogy számos nem árujellegű termék forrása is egyben. A legtöbb mezőgazdasági áru kereskedelme jól szervezett piacokon történik, ezzel szemben a nem árujellegű termékek, mint az élelmiszerbiztonság, a környezetvédelem, tájkép és a kulturális örökség megőrzése nincs jelen ezeken a piacokon. Ugyanakkor – elsősorban a fejlett országokban – a nem árujellegű termékek egyre inkább felértékelődnek a jövedelmek és a jólét növekedésével. Hasonlóan fogalmaz ABLER (2004) és BRED AHL et al. (2002), akik szerint a mezőgazdaság mellett, hogy élelmiszert és rostot állít elő, még a közjavak és externáliák forrása is egyben. ABLER (2004) kifejti, hogy az ár- és jövedelemtámogatási politikák nem mozdítják elő hatékonyan a multifunkcionális mezőgazdaságot. A többfunkciós mezőgazdaságot közjavak és negatív externáliák csoportjaként határozza meg (1. táblázat).

1. táblázat: A mezőgazdaságból származó közjavak és negatív externáliák

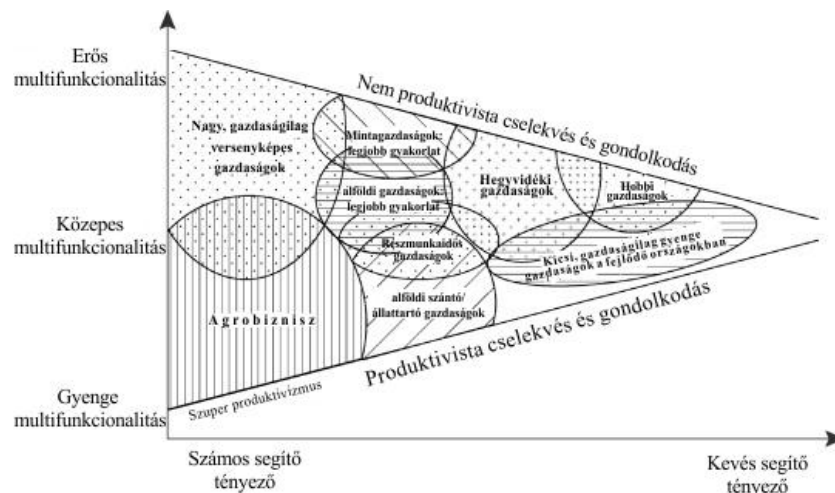
Közjavak	Negatív externáliák
tájkép és a szabad tér	eutrofizáció
kulturális örökség	ülededés és folyadékszavarosság
vidéki gazdaság életképessége	ivóvíz szennyezettsége
belföldi élelmiszer biztonság	az állattartással járó szagok
természeti veszélyek megelőzése	állatjólét
felszín alatti vízkészletek utánpótlása	túlöntözés, szikesedés
biodiverzitás megőrzése	biodiverzitás elvesztése
üvegház hatású gázok megkötése	üvegház hatású gázok kibocsátása

Forrás: ABLER, 2004

HUYLENBROECK et al. (2007) szerint a mezőgazdaságnak négy funkciót kell ellátnia: *zöld funkció*, azaz környezeti, *kék funkció* – vízzel kapcsolatos szolgáltatások, *sárga funkció*, vagyis a vidéki kohézió és életképesség fenntartása, *fehér funkció* – élelmiszerellátás. WOLF (2008) megfogalmazásában a multifunkcionalitás magába foglalja a nem piaci áruk és szolgáltatások (szociokulturális, környezeti, ökológiai szolgáltatások) legitimizációját a tervezésben és a politikában, valamint az anyagi befektetésekből, ezen szolgáltatások előállításában. LOSCH (2004) megállapítja, hogy a többfunkciós mezőgazdaság felöleli az összes árut, terméket és szolgáltatást, amit a farmtevékenységgel állítunk elő.

BÁLINT et al. (2007) szerint a multifunkcionalitás azokra az előnyökre irányítja a figyelmet, amelyek a termelők tevékenysége során a mezőgazdasági termékek előállításán felül keletkeznek. Ezen „termékek” széleskörűen értendők, de általában tartalmazznak olyan vidéki közösségi értékeket is, mint pl. nagyszámú családi gazdaságok, foglalkoztatottság, vidéki hagyományok és kultúra ápolása, amelyek túlmutatnak a mezőgazdasági termelőtevékenységen. A gazdasági előnyök közé sorolható a biodiverzitás fenntartása, a tiszta ivóvíz és levegő, illetve bioenergia előállítása. Más vélemények szerint az élelmiszerbiztonság, természeti értékek, állati jólét ugyancsak ezek közé az előnyök közé sorolhatók. RIZOV (2004) szerint a vidékfejlesztési politika – a Közös Agrárpolitikában – szorosan kötődik két fogalomhoz: a „sokszínűséghez” (azaz a multifunkcionalitáshoz), illetve a fenntarthatósághoz. Ezeket a fogalmakat kulcsfontosságúnak tartja a vidékfejlesztésben. Hasonlóképpen értelmezi ezt RENTING et al. (2009), aki szerint a jövőben a mezőgazdaság és a vidék fejlesztésében megkerülhetetlen a multifunkcionális szemlélet. A hagyományos mezőgazdaságnak az élelmiszertermelés mellett, olyan funkciókat is el kell látni, mint a megújuló energiaforrások előállítása, a táj és a biodiverzitás megőrzése, és hozzá kell járulnia a vidéki területek társadalmi-gazdasági életéhez is.

FEHÉR et al. (2010) rávilágít arra, hogy a multifunkcionalitás növelésében is meghatározó szerepe van a biztonság, a családi megélhetés biztosításának, az egészséges élelmiszer előállítására, valamint az egészséges környezet biztosítására való törekvésnek. WILSON (2007) a multifunkcionalitást sok szempontból vizsgálja, úgymint szociális, gazdasági, kulturális, morális és környezeti tőke, illetve a földművelés intenzitása, termelékenység, életminőség és az egészség szempontjából is. Véleménye szerint a multifunkcionális mezőgazdaság legerősebb formája akkor jön létre, ha ezek a feltételek egyszerre teljesülnek. WILSON (2008) a multifunkcionalitás irányadó koncepcióját döntéshozói szemszögből produktivista és nem produktivista cselekvésre és gondolkodásra bontotta. Tanulmányában a farm szintű multifunkcionális átmeneteket vizsgálja. Véleménye szerint kategorizálni lehet az egyes farm típusokat a produktivista és nem produktivista multifunkcionális szemlélet mentén. Az átmenet a gyenge multifunkcionalitásból az erősbe gyakran eltérő a különböző farmkategóriák és farmtulajdon típusok között (1. ábra).

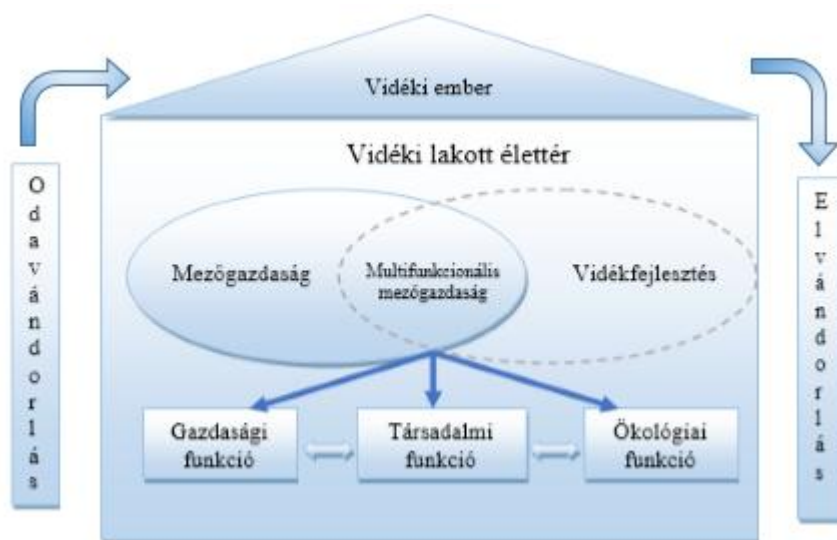
1. ábra: A multifunkcionális utak lehetőségei és korlátai különböző gazdaságtípusok esetében

Forrás: WILSON, 2008

Ahogy ez az 1. ábrán látható a tartomány balra szélesedik, míg jobbra szűkül. Ez azt mutatja, hogy az erős multifunkcionalitás utak nem mindig egyformán hozzáférhetőek a mezőgazdasági termelők és más érdekelték számára. Még ha a lehetőségek választéka jobbra haladva csökken is, a lehetséges multifunkcionális utak minősége jobbra és balra egyforma. Elméletileg ezt a modellt lehetne alkalmazni mindenhol, függetlenül a politikai, éghajlati és gazdasági, társadalmi helyzettől az adott országban. HOLLÓ – JUHÁSZ (2008) úgy vélik, hogy a multifunkcionális mezőgazdaság a komplex vidékfejlesztés alapeleme, de annál tágabb kört, az élet szinte minden területét érinti. FEHÉR (2005) rávilágít arra, hogy a multifunkcionalitás

olyan gazdasági tevékenység, amelynek többféle eredménye lehet, és többféle társadalmi célt is szolgál – tevékenységorientált fogalomról van szó.

Véleményem szerint a multifunkcionális mezőgazdaság a mezőgazdaság és vidékfejlesztés olyan kölcsönösen előnyös kapcsolata, szimbiózisa, ahol a vidéki területek hármas funkciói egymás mellett, egymástól elválaszthatatlanul érvényesülnek. Központjában elsősorban a vidéki humán tényező áll, szorosan összekapcsolódik a népességmegtartással, a tőke helyben maradásával és a vidéki lakott élettér megtartásával (2. ábra).

2. ábra: A multifunkcionális mezőgazdaság kapcsolatrendszere

Forrás: saját szerkesztés

A multifunkcionalitás szempontjából meghatározó fogalmak közé tartozik a vidéki ember lehatárolása, amelyet szoros kapcsolatban kell értelmezni a vidék fogalmával. Természetesen, mivel a vidék fogalomkörét számos módon értelmezhetjük, ezért a vidéki ember értelmezése is többféle megközelítés alapján történhet (EU-s definíció, népsűrűség alapján ...stb). Lényeges tartalommal bír a vidéki lakott élettér kifejezés, hiszen a vidék objektív ökológiai funkciói mellett – ami az ember nélkül is jelen van – fontos a gazdasági és társadalmi funkciók tartalommal való megtöltése, amikhez lényeges kulcsszavak a *lakott* (tehát van, aki fenntartja a helyi gazdaságot és ápolja a helyi kultúrát, alkotja a helyi társadalmat), illetve az *élettér*, ami egyfajta szűkebb hazát jelent az ott élőknek, amiben jogok és kötelességek illetik meg őket.

A különböző fogalmi meghatározások megegyeznek abban, hogy a multifunkcionalitást, a mezőgazdasági tevékenységet széleskörű gazdasági, társadalmi, ökológiai funkciókat is ellátó rendszereként értelmezik. Valamennyi értelmezés a mezőgazdaság gazdasági funkcióin túlmutató szerepét hangsúlyozza. Ellentmondásosan ítélem meg azonban WILSON (2008)

farm szintű multifunkcionális vizsgálatát, hiszen ábrázolásában az agrobizniszt az ellátó ágazatoktól külön jeleníti meg, ugyanakkor a fogalom magába foglalja ezen ágazatokat is.

2.1.1. A többfunkciós mezőgazdaság és földhasználat kapcsolódó összefüggései

ABLER (2004) munkájában arra kereste a választ, hogy a különböző politikák hatékonyabban tudnák-e támogatni a mezőgazdaság multifunkcionális adottságait, mint az ár- és jövedelemtámogatás. Véleménye szerint a közjavak nem kapcsolódnak közvetlenül a termeléshez, sokkal inkább a földhasználathoz és a mezőgazdasági struktúrákhoz. Úgy ítéli meg, hogy ezzel a szemlélettel a földhöz kapcsolódó politikák hozzájárulhatnak a multifunkcionalitás hatékonyságának növeléséhez.

NAGY (2007) a vidéki területeket többszemponútú multifunkcionális erőforrás analízis segítségével vizsgálta, adott vidéki erőforrás gazdasági-, ökológiai- és szociális-kulturális potenciáljának feltárásával, valamint egytől ötig terjedő skálán osztályozta a különböző művelési ágaknak a vidék hármaskörében betöltött szerepét (2. táblázat). Következtetése, az hogy a természetszerűbb földhasználati módok (erdő, gyepek) kiegyensúlyozottabban képesek megfelelni a vidéki területektől elvárt funkcióknak.

2. táblázat: A földhasználati módok vidékfejlesztési potenciálja a vidék funkcióinak ellátásában betölthető szerep alapján

Művelési ág	Területi arány (%) a termőterületből Magyarországon	Lehetséges szerep a vidék funkcióinak a működésében		
		Gazdasági	Ökológiai	Szociális-kulturális
Szántó	58,3	*****	*/**	*
Kert	1,3	***	*	***
Gyümölcsös	1,3	***	*	**
Szőlő	1,2	***	*	****
Gyep	13,7	****	*****	****
Erdő	23,0	**	*****	***
Nádas	0,8	*	***	*
Halastó	0,4	***	***	***

Művelési ágak potenciálja: *= Igen gyenge, **=Átlag alatti, ***=Átlagos, ****=Átlag fölötti, *****=Kiemelkedő

Forrás: NAGY, 2007

CARVALHO-RIBEIRO et al. (2010) két multifunkcionális forgatókönyvet fogalmaz meg az erdőgazdálkodás esetében, egy hagyományos és egy újat. A hagyományos multifunkcionális megközelítésben a fő cél, hogy növeljék a termelékenységet a közvetlen áruk esetében, nevezetesen a fa és a nem fa alapú termékeknél, ily módon a keletkezett jövedelem vonzó hatást gyakorol az új vidéki lakosságra. Mivel ezeket az árukat hagyományosan a vidéki közösségek használják, a forgatókönyv filozófiája a folytonosság. Ezzel szemben az új multifunkcionalista

felfogásban a hangsúly eltolódik az ökoszisztéma szolgáltatások (vízfolyam szabályozás, széndioxid megkötés) irányába. Ez a forgatókönyv ezen túlmenően elismerte a más közvetett ökoszisztéma szolgáltatások fontosságát is, úgy mint a talajvédelem és hulladékhasznosítás, tűzveszély csökkentése és más lehetőségek, amelyek elősegítik a táj megőrzését és vitalitását. GROOT et al. (2010) szerint a térbeli tervezés egyre inkább a többfunkciós mezőgazdaságot célozza, ami meghatározza a földhasználat szemléletének gazdasági, társadalmi, környezeti jellegét.

A különböző megközelítések erősítik a földhasználat multifunkcionális szerepét. Az eltérő művelési ágaknak komoly szerepük van a vidék hármas funkciójának a kialakításában. Számos földhasználati mód tekintetében erősíthetők lehetnének az egyes funkciók. Az egysíkú vetésszerkezetet kibővítve – a munkaigényes ágazatok meghonosításával és ezzel nagyobb munkaerő lekötésével – fejleszthető a vidéknek mind a gazdasági, ökológiai, mind pedig a szociális-kulturális funkciója. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a helyi sajátosságokra épülő gazdaságot mindenképpen előtérbe kell helyezni. Egyetértek NAGY (2007) által felvázolt földhasználati minősítési rendszerrel, ami értékelésével irányadó szemléletet nyújt a földhasználati módok többfunkciós használatához.

2.1.2. A multifunkcionális mezőgazdaság nemzetközi megközelítései

Az agrár-kereskedelem átfogó szabályozására az Uruguayi Fordulón került sor. A tárgyalások során két meghatározó vélemény állt egymással szemben. Az exporttámogatások öt éven belüli eltörlését és a kereskedelmet torzító belső támogatások 75%-os csökkentését szorgalmazta az USA, illetve a Carins csoport országai. A másik oldalon az EU, az EFTA (Európai Szabadkereskedelmi Társulás), Japán és az élelmiszert importáló fejlődő és legkevésbé fejlett országok ellenezték a teljes liberalizációt (NEUMANNÉ, 2009). A következőkben ismertetem az egyes országok, csoportosulások nézeteit a multifunkcionalitásra vonatkozóan, ami azért lényeges mivel a különböző megközelítések hatással vannak az agrár- és vidékfejlesztési támogatások rendszerére is. Az eltérő álláspontok alapján már mások is kategorizálták az országokat. Példaként megemlíteném SOMOGYI (2010) tanulmányát, aki munkájában három csoportba sorolja a vizsgált területeket, megkülönböztet multifunkcionális mezőgazdaságot, profit orientált mezőgazdaságot, illetve monofunkcionális mezőgazdaságot.

Az **USA**-ban a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmának a jelentése általánosan elfogadott, amelyben elsősorban a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos környezeti tényezők kapják a hangsúlyt (BLANDFORD – BOISVERT, 2005). Az állam hatalmas összegeket fordít arra, hogy népszerűsítse a mezőgazdaság multifunkcionális jellegét. A legnagyobb figyelmet a

környezetvédelmi programok, a természetes élőhelyek megóvása, a vízes élőhelyek megóvása és rekreációja, valamint a talajvédelmi programok kapják. Szövetségi, állami, helyi szinten külön programcsomagok vannak a farmok földterületeinek a megőrzésére (MOON, 2012). MOON – GRIFFITH (2011) az amerikai lakosság viszonyulását vizsgálták a multifunkcionális mezőgazdasághoz és a nem kereskedelmi mezőgazdasági áruk és szolgáltatások gazdasági értékének az átfogó felmérését végezték el egy értékelési módszer segítségével. Eredményeik az mutatták, hogy az egyes tulajdonságok közvetlenül befolyásolják a lakosság körében a fizetési hajlandóságot, közvetve pedig a magatartást. A becsült fizetési hajlandóság 515 dollár volt évente adófizetőnként. Az együttes fizetési hajlandóság az USA-ban az amerikai adófizetőkön keresztül több mint 20 éves távlatban 105 milliárd dollár volt.

A **Cairns csoport** egy érdekcsoport, akiknek egymással kölcsönös előnyei vannak a mezőgazdasági termelésben. Nevüket az ausztrál városról Cairns-ről kapták, ahol 1986-ban az alakuló ülésük zajlott. Ezek az országok a mezőgazdasági kereskedelem teljes liberalizációját támogatják és ellenzik a multifunkcionális mezőgazdaságot. Véleményük szerint a fejlett országok a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmát rejtett védővámrendszerként akarják kihasználni. A Cairns csoportnak fenntartásai vannak a WTO doboz rendszerrel szemben, úgy gondolják, hogy a fejlett országok ennek köszönhetően sokat meg tudnak tartani a mezőgazdasági védővámokból. Nem tagadják a mezőgazdaság nem piaci funkcióinak a létezését, de ellenzik azok kapcsolatát a támogatásokkal, véleményük szerint ez a filozófia akadályozza a termelés hatékonyságának a növelését (LOSCH, 2004; SOMOGYI, 2010).

A **G10 országok** csoportja a kelet-ázsiai országokat (Japán, Korea, Tajvan), Svájcot, Norvégiát foglalja magába. Ezek az országok a kezdetektől fogva támogatják az Uruguay Forduló doboz rendszer kezdeményezését, amely magába foglalja a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmát. A G10 országok váltak a multifunkcionális mezőgazdaság legerősebb támogatóivá, mivel a világpiaci mezőgazdasági szektorban meglehetősen versenyképtelenek. Elkerülhetetlen, hogy ezek az országok élelmiszert importáljanak, ugyanakkor a hazai termelést is szeretnék fenntartani egy minimális szinten és elfogadják a multifunkcionális mezőgazdaság legszélesebb körű meghatározását (MOON, 2012).

Élelmiszert importáló fejlődő és legkevésbé fejlett országok (LDC, Least Developed Countries) elsősorban Afrikában helyezkednek el a Szaharától délre egészen a Dél-afrikai Köztársaságig és a dél-ázsiai területekig. Az elmúlt évtizedekben a fejlesztési stratégiájukban nem foglalkoztak a mezőgazdasággal, sokkal inkább a gyorsabb iparosítást részesítették előnyben, amelynek háttérében a nemzetközi pénzintézetek (Világbank, IMF) álltak, előmozdítva a liberális gazdasági rendszert az afrikai országokban. Az 1980-as években az

afrikai országok átalakultak nettó élelmiszer-exportáló országból nettó élelmiszer-importálóra és egyre inkább specializálódtak az árunövény termelésére, mint a pamut, kávé, kakaó, cukor (MOON, 2012). Ezekben az országokban a mezőgazdaság legfontosabb funkciója, hogy növeljék a termelékenységet, az élelmiszer-ellátás biztonságát és a vidéki megélhetést, ezzel segítve a szegények számára a növekedés lehetőségét, lefektetve a hosszan tartó gazdasági fejlődés alapjait. SOMOGYI (2010) szerint ezekben az országokban a monofunkcionális mezőgazdaság a jellemző, ami szerint magas a mezőgazdasági lakosság aránya, ugyanakkor a megművelt terület nagysága nagyon alacsony.

A multifunkcionális mezőgazdaság eltérő fogalmi megközelítéseit az egyes területekre jellemző különböző mezőgazdasági eredetű problémák indították el, amelyeket a vidéki térségekre jellemző hármas funkciók (gazdasági, társadalmi, ökológiai) formáltak minden területen. Az USA átlag feletti szerepet játszik a multifunkcionalitás támogatásában és a G10 országok szerepvállalása is kiemelkedőnek minősíthető a világpiaci szempontból versenyképtelen hazai mezőgazdaság által generált indokok alapján. A Cairns csoport tagjai a mezőgazdasági kereskedelem teljes liberalizációját támogatják. A LDC tagjai gazdaságuk sajátos fejlődése, illetve ökológiai adottságaik miatt a mezőgazdaság élelmiszertermelő funkcióját részesítik előnyben. A hosszútávon mindenképpen az utóbb említett két csoportosulás szemléletmódjának, gazdasági érdekeinek, a multifunkcionalitás irányába történő elmozdulását, alakítását kell szem előtt tartani.

2.1.3. Multifunkcionális mezőgazdaság az Európai Unióban

Az 1960-as évektől egész Európában a mezőgazdaság fejlődésére az igen intenzív iparosodás volt a jellemző, aminek hatására 25 év alatt a területegységre jutó hozamok megkétszereződtek, a termésingadozás jelentősen csökkent. Ezzel párhuzamosan káros folyamatok is lejátszódtak: megváltozott a parasztság évszázadok alatt kialakult hagyományos, természetközeli életmódja, a tápanyagellátás és növényvédelem egész rendszere, megváltoztak a termelési módszerek, az alkalmazott fajták. Olyan negatív externáliák mutatkoztak, mint pl. a termőtalaj pusztulása, a növényi és állati genetikai alapok beszűkülése, a biodiverzitás csökkenése, az élőhelyek veszélyeztetése stb. Az emberi egészségre is káros folyamatok indultak el, elszennyeződtek a talajvizeink, az ivóvízbázisok, az élelmiszerekben szermaradványok jelentek meg, ugyanakkor a beltartalmi értékek „felhígultak”. Ezek a negatív környezeti externáliák a környezetszennyezéstől a környezetromboláson át, a környezetpusztításig terjedhetnek. A vidéki társadalomban is negatív folyamatok indultak el (munkanélküliség és elvándorlás felgyorsulása, a lakosság egészségi állapotának romlása), melyek hatásai a mai napig

érezhetőek. Tetézte a vidéki gondokat, hogy ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan sok vidéki településen az épített környezet is romlásnak indult (BÁLINT et al., 2007).

Európában a Közös Agrárpolitika (CAP) egyik célja – már a kezdetek óta – a mezőgazdasági termelők számára méltányos jövedelem elérése volt, melyet a mezőgazdaság alacsony jövedelmezősége miatt csak a gazdák támogatásával tudtak elérni. A támogatások egy idő után túltermeléshez vezettek. Ezen túl, mivel a vidéki területek fő bázisa a mezőgazdaság volt, a mezőgazdaság okozta környezetterhelés a vidék erőforrásainak a kárára vált. 1992-ben a CAP reform keretében a kvóták, a területpihentetés bevezetésével, az extenzív gazdálkodás segítségével, illetve kísérő intézkedésként a korai nyugdíjba vonulás, az erdősítés és az agrár-környezetvédelem támogatásával próbálták a túltermelést fékezni és a környezetet óvni. Az Európai Tanács 1996-ben a Vidéki Térségek Európai Kartájában hivatalos rangra emelte a vidékkel való törődést és megfogalmazta a vidéki térségek hármas funkcióját (gazdasági, ökológiai, szociális-kulturális). Ezen dokumentum válaszként szolgált az agrártérségek elnéptelenedéséből, a túltermelésből és az ebből fakadó természeti környezet lerombolásából adódó feszültségekre (CAP, 2002).

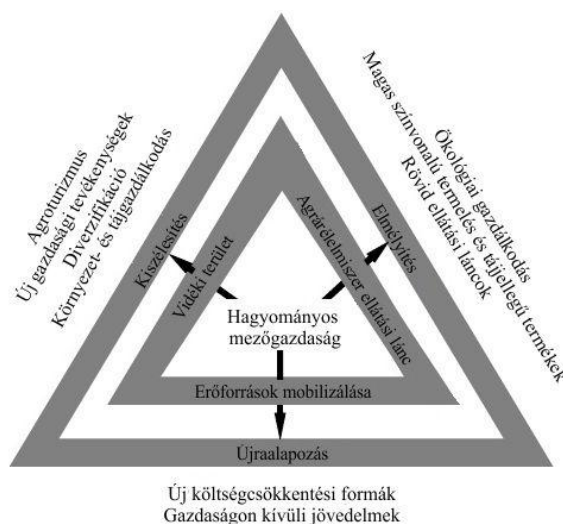
A Corki Nyilatkozat (1996) már tíz pontban fogalmazta meg azokat az általános elveket, amelyek mentén a vidékpolitikát alakítani kell. Közülük kiemelendő az integrált megközelítés elve, amely jelzi, hogy a vidékfejlesztésben az integrált szemléletet, a multiszektorális megközelítést kell alkalmazni. Ez jelenti a vidéki térség egységes egésként való kezelését, amelyet több tudományterületet átfogó kutatással kell segíteni, külön hangsúlyt helyezve a fejlődésben elmaradt területek fejlesztésére. A fenntarthatóság elve egyrészt a vidékgazdaság, a vidéki élet komplex volta oldaláról, másrészt a mezőgazdasági termelés tekintetében hangsúlyozandó. A sokféleség elve a vidéki területek önfenntartó képességét hívatott erősíteni. Végül a szubszidiaritás elve, amely kimondja, hogy a döntéseket a lehető legteljesebb mértékben decentralizálni szükséges, teret engedve a vidéki területek kezdeményező készségének, a helyben található kreativitásnak, miközben erősíteni kell az együttműködés elveit a helyi, a regionális, az országos és az EU szint között. Az európai politika alkotóitól – a Corkban összegyűlt résztvevők – a vidékfejlesztési politika köztudatban való elültetésének a fontosságát fogalmazták meg. Szükséges, hogy a politika támogassa a tízpontos programot, és hogy nemzetközi tekintetben is szerepet játszanak a fenntartható rurális fejlődés elősegítésében (CORK DECLARATION, 1996; FORGÁCS, 2003; BAINÉ, 2003).

Az AGENDA 2000 agrárpolitikai elképzelések egy új európai mezőgazdasági modellt körvonalaztak (LOSCH, 2004). Jellemzőjük, hogy versenyképes mezőgazdasági szektorra törekedtek, környezetbarát termelési módszereket alkalmazva, a lakossági igényeknek

megfelelő, minőségi termékek előállítására. A modell tartalmazta a sokszínű mezőgazdaságot, amely gazdag hagyományokkal rendelkezik, illetve az egyszerűbb, átláthatóbb agrárpolitikát. Tartalmilag egyetérthetünk azzal a véleménnyel, hogy az AGENDA 2000 egy valóban multifunkcionális, fenntartható és versenyképes mezőgazdaság kialakítását támogatta, mely hozzájárult az elmaradottabb régiók jövőjének biztosításához (AGENDA, 1999). Tulajdonképpen ezt a vonalat erősítette a Common Agriculture and Rural Policy for Europe (CARPE) megjelenése, melyben összekapcsolásra javasolták a közös agrár- és vidékpolitikát azzal az egyértelmű törekvéssel, hogy a vidékpolitika szerepének fokozatos növelésére van szükség már rövidtávon is. Lényegében ez meg is valósult, hiszen a 2000-2006-ra tervezett költségvetésben a vidékpolitika a Közös Agrárpolitika fejezetben már önálló költségvetéssel szerepelt (SARACENO, 2002).

Az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) 2007-2013 tervezési időszakban kezdte meg működését. A támogatási alap elősegítette a mezőgazdaság és az erdészet versenyképességének növelését, a vidéki környezet és a termőföldek minőségének megőrzését, illetve a vidéki lakosság életminőségének javulását, a vidék gazdasági tevékenységének diverzifikálását. Ezek az általános célok egyértelműen besorolhatók a Közös Agrárpolitika második pillére, a vidékfejlesztés alá. A vidékfejlesztési politika 2007-től tehát egységes programozási és finanszírozási keretbe illeszkedett (EK RENDELET, 2005).

A hagyományos értelmezés szerint a mezőgazdaság elsődleges célja az élelmiszer-termelés, ehhez különféle erőforrások szükségesek, és amelynek elsődleges színtere a vidék. PLOEG – ROEP (2003) multifunkcionális mezőgazdaság modellje alapján a multifunkcionalitás értelmezéséhez ki kell szélesíteni a hagyományos mezőgazdaság fogalomkörét, mind vertikális, mind pedig horizontális irányban (3. ábra). A vidék gazdasági tevékenységének a szélesítéséhez járulnak hozzá a helyi innovációs kezdeményezések, az ipar, a kis- és középvállalkozások, a hagyományok, illetve a kultúra ápolása és ezekhez nélkülözhetetlenek azok a közösségek, személyek, akik ezeket fenntartják. Mélyítő tevékenység a környezet a környezettudatos gazdálkodás (ökológiai, biogazdálkodás) és az így előállított termékek közvetlen értékesítése, piacra juttatása, a megváltozott fogyasztói igényekhez való alkalmazkodás (környezet- és egészségtudatos táplálkozás). A mélyítés és szélesítés olyan komplex gazdasággá alakítja a vidéket, amely újfajta szolgáltatásokkal több piacot von be az értékesítésbe. Szükséges az erőforrások szintjén is az újraalapozás, amely jelentheti a meglévő források hatékonyabb kihasználását, alternatív nyersanyagok felhasználását. Mindez azzal jár, hogy ilyenkor a gazdák a biztos megélhetés érdekében más, kiegészítő jövedelemszerzési lehetőségük is van (PLOEG – ROEP, 2003; BÁLINT et al., 2007).

3. ábra: A vidékfejlesztés struktúrája a mezőgazdasági vállalkozások szintjén

Forrás: PLOEG – ROEP, 2003

Az Európai Unió olyan multifunkcionális modellt fogalmazott meg, ahol a mezőgazdaságnak fontos szerepe van a hozzá kapcsolódó ökológiai és társadalmi-kulturális értékek megőrzésében. Ezt figyelembe véve KATONÁNÉ (2006) a multifunkcionális mezőgazdaság meghatározására azt az értelmezést használja, amelyik a mezőgazdasági termelés nem áruként megjelenő outputjait (pozitív externáliáit) is magában foglalja. Egy ország gazdasági fejlettségének a növekedésével a mezőgazdasági nyersanyagtermelés aránya egyre kisebb az agribusinessen belül, és ezzel egyidejűleg a mezőgazdaság ökológiai és társadalmi-kulturális szerepe felértékelődik. A fogyasztói igények oldaláról is megjelenik a multifunkcionalitás. Az új fogyasztói igények a minőségi, biztonságos élelmiszertermelés mellett, a mezőgazdaság vidékmegtartó szerepét is előtérbe helyezik.

Az Európai Unióban – a WTO tárgyalásokra is tekintettel – a multifunkcionalitást az európai mezőgazdasági modell hosszú távú céljává tették. Ezek az elgondolások a gyakorlatban a 2003. évi CAP reformban nyertek igazán teret. Az Európai Bizottság Mezőgazdasági Főigazgatósága által 1999. októberében készített kiadvány szerint: „termelési funkciójától eltekintve a mezőgazdaság más olyan funkciókkal is rendelkezik, mint a vidéki táj javítása, kezelése, megőrzése, a környezetvédelem, ideértve a természeti kockázatok elleni védekezést is, és a vidéki területek életképességéhez való hozzájárulást. A mezőgazdaságnak választ kell adnia a fogyasztók élelmiszerminőséggel és -biztonsággal kapcsolatos igényeire is. Ezek a funkciók nem egyszerűen a mezőgazdasági termelés externáliái, vagy közvetett mellékhatásai (EC DIRECTORATE, 1999; FEHÉR, 2005).”

Napjainkban a mezőgazdasági termelésen belül is jelentős változások mennek végbe: egyre nagyobb teret kapnak az élelmiszertermelés mellett a non-food termelési funkciók: a

bioalkohol, a rost-, a színezék-anyagok, az energiatermelő biomassa, a polimer és olajnövények (biodízel) előállítása. Ezek a jelenségek jól illeszkednek a mezőgazdasági tevékenység szélesítéséhez és ezzel együtt a multifunkcionálitás megteremtéséhez. Az Európai Unió agrárpolitikájának reformtörekvései kapcsán a mezőgazdaság termelőtevékenysége mellett fokozott hangsúlyt kap a vidék népességeltartó és -megtartó szerepe, az agrárkörnyezetvédelmi-, tájképi funkciók működtetése. Ezt a szemléletváltást tükrözte a – korábban is említett – Vidéki Térségek Európai Kartája, a Corki Nyilatkozat, és ez tükröződik az Európai Unió jelenlegi regionális politikájában is. A vidéki lakosságot ugyanis nemcsak a mezőgazdaságból élő emberek alkotják. Többek között ezért is tolódik el a hangsúly a mezőgazdaságról a vidékfejlesztés javára (és a mezőgazdasági termelési támogatások rovására) az EU-n belül. Egyetérthetünk azzal, hogy a térség- és vidékfejlesztés sokkal komplexebb tevékenység a mezőgazdaságnál, így logikailag is megelőzi azt (BÁLINT et al., 2007).

A multifunkcionális mezőgazdaság hazai kérdéseinek a tárgyalása során, célszerűnek tarom a szűkebb értelemben vett farmdiverzifikáció fogalmat értelmezni. E fogalom alatt a gazdaságon belüli mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységek körének kiszélesítését, a feldolgozó, értékesítő és egyéb hozzáadott érték növelő tevékenységek bevezetését értjük. Ebbe a körbe tartozik az ökológiai gazdálkodás, a nem konvencionális állattenyésztési-, növénytermelési termékek előállítása, a termékek üzemen belüli feldolgozása, a mezőgazdasági- és falusi turizmus, az egyéb rekreációs szolgáltatások, valamint a szabad kapacitások nem mezőgazdasági hasznosítása (1. melléklet). Ezzel együtt meg kell említeni, hogy a fogalom nem tekinthető egyszer és mindenkorra lezártnak. Valószínű például, hogy a multifunkcionális mezőgazdálkodás fogalma tovább bővül az energia ellátásban való részvétellel, a nem árujellegű közszolgáltatások nyújtásával stb... is. A társadalmi-gazdasági funkcióhoz kapcsolódó „nem árujellegű szolgáltatások” közül a foglalkoztatás és a vidéki megélhetés javítása már korábban, a hagyományos értelemben vett mezőgazdálkodásnál is megjelent. Elegendő itt a rendszerváltozás előtti mezőgazdasági nagyüzemeknek a falvak gazdasági életképességének fenntartásában, bizonyos társadalmi szolgáltatások átvételében és a vidéki foglalkoztatásban játszott szerepére, vagy az ún. alaptevékenységen kívüli tevékenységekre utalni (FEHÉR, 2005).

A multifunkcionális mezőgazdaság európai uniós fejlődési pályája elvét tekintve hasonló a nemzetközi tendenciákhoz, ami ÁNGYÁN et al. (1999) munkájában is megfogalmazódik „*a különböző adottságú régiók, eltérő lehetőségeit, problémáit és igényeit figyelembe vevő sokszínű rendszer*”, amivel teljes mértékben azonosulni tudok. Ez a rendszer tette lehetővé a vidéki területek felzárkózásának a folyamatát, illetve hozzájárult a multifunkcionális

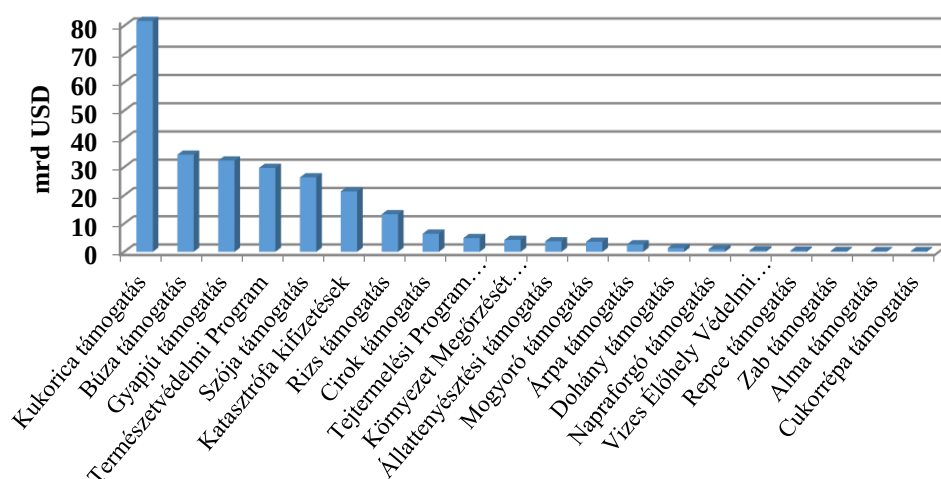
mezőgazdaság átlag feletti támogatásához. FEHÉR (2005) megállapításához hasonlóan, úgy gondolom, hogy a nem beszélhetünk végleges definícióról és a fogalom bővülni fog számos olyan részlettel, amit mindig az aktuális mezőgazdasági eredetű problémák indítanak el.

2.2. Kitekintés az agrár- és vidékfejlesztési támogatások nemzetközi alakulására

A liberalizáció számos ország határát megnyitotta a szabadabb és könnyebb kereskedelem előtt, illetve számos kereskedelmi megállapodás is született. Ezzel egy időben nőttek az export, illetve az import lehetőségek és a globális tranzakciók száma is emelkedett. Mindemellett bizonyos érdekcsoportok bírálták a szabad kereskedelmet, mivel úgy gondolták, hogy fenyegetést jelent a helyi iparra nézve. Véleményük szerint a szabad kereskedelemnek a „helyszínen” kell zajlani. Más megközelítés szerint a helyi ipar és érdekcsoportok védelme a társadalom rovására megy azáltal, hogy meghatározó tényezővé válik és korlátozza, valamint megakadályozza az olcsó termékek és szolgáltatások behozatalát (BAKAY – HUANG, 2010).

Az **USA** mezőgazdasága egy sor jelentős átalakuláson ment át a XX. század folyamán 1932 és 2002 között a farmon dolgozók részaránya 30%-ról 2%-ra esett vissza, jelezve a munkaigényes ágazatok nagyarányú gépesítését. Eközben az egységnyi földterületre eső termésmennyiség az egekbe szökött, az élelmiszer árak pedig drasztikusan zuhantak és az USA egyre nagyobb élelmiszer-felesleget halmozott fel. A század folyamán a farmtevékenységek specializálttá és vertikálisan integrálttá váltak és olyan tevékenységekkel kezdtek el foglalkozni, mint az élelmiszer-feldolgozás és a forgalmazás (BARTENSTEIN, 2010; KEENEY – KEMP, 2002). BEUS – DUNLAP (1990) szerint a hagyományos paradigmát képviselő iparosított mezőgazdaság egyre élesebb kritikának volt kitéve az alternatív mezőgazdaságot képviselő mozgalmak által, amelyek egy ökológiailag fenntartható mezőgazdaságot részesítettek előnyben. Az alternatív paradigma olyan mezőgazdaságot irányoz elő, ahol sok kis farm működik összhangban a földdel, a változatos természeti rendszerek megtartása mellett. Ez a megközelítés az elmúlt évtizedekben a mezőgazdasági támogatások egyfajta motorjaként szolgált a különböző gazdasági és politikai döntések terén. A természetvédők ugyanis régóta bíralták a kormányt a mezőgazdasági beavatkozások miatt, mivel az állami támogatások fenntartották az intenzifikálás és a túltermelés káros szintjét. A 90-es évektől kezdődően – WTO nyomás hatására – változások következtek be az uralkodó politikai nézetekben, és a környezetvédők érvelése módosításokhoz vezetett az amerikai Élelmiszeri Természetvédelmi és Energia Törvény, röviden „Farm Bill” legutóbbi három ciklusában (BARTENSTEIN, 2010). Ahogyan a Közös Agrárpolitika jogi alapjait az 1957-ben elfogadott Római Szerződés adja, úgy a Farm Billnek három hivatkozási alapja van, az 1938-ban elfogadott Mezőgazdasági Kiigazítási Törvény, az 1948-as Áruhitel Társasági Statútum Törvény, valamint 1949-es

Mezőgazdasági Törvény. Az USA mindenkori hatályos Farm Billje közvetlenül kiterjed a teljes amerikai agrárszabályozás összes részletére és úgy jelenik meg, mint a három hivatkozási alap egységes szerkezetbe foglalt módosítása. A 2009 és 2012 közötti Farm Bill évi 57,8 milliárd dollár agrártámogatást irányzott elő, azonban az agrártámogatási keret legnagyobb tételét a rászorultaknak különböző jogcímen szétosztott belső élelmiszersegély jelentette, ami az USA teljes agrár-költségvetési keret 2/3-át tette ki. Az agrárköltségvetésben három olyan tétel szerepelt, aminek közvetlenül a mezőgazdasági termelő a címzettje, a piacsabályozási kiadások, természetvédelem, és földminőség megőrzés, illetve termelésbiztosítások, amelyek mindössze 30%-ban részesültek a teljes agrár-költségvetésből (RIEGER – SZŐKE, 2010). Megállapítható tehát, hogy az USA agrárpiac-szabályozásának jóval szűkebb a mozgástere, mint a Közös Agrárpolitikáé. A szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó farmok védelmét elsősorban három támogatás segítette elő: közvetlen támogatás, értékesítési hiteltámogatás és anticiklikus támogatás. 2010-ben a gazdák újra választhattak a védőprogramok közül. Ugyan továbbra is fennmaradtak a korábbi hagyományos közvetlen kifizetéseket biztosító és az árcsökkenéstől védő támogatások, de új lehetőségként mutatkozott az új Average Crop Revenue Election, röviden ACRE program, amely védelmet nyújtott a bevétel kieséstől, amit a csökkenő árak vagy alacsony hozamok okoznak. Az ACRE igénylésével a farmok elvesztették az anticiklikus támogatást, a hiteltámogatás 30%-kal, a közvetlen támogatás pedig 20%-kal csökkent (BRIGGEMAN 2010; RIEGER – SZŐKE, 2010). Ha megnézzük a támogatások alakulását, akkor láthatjuk, hogy kiemelkedő helyen szerepeltek a természetvédelmi programok, nagyságrendileg a negyedik a támogatások sorában (4. ábra).

4. ábra: Összes támogatás programonkénti megoszlása az USA-ban (1995-2011, milliárd USD)

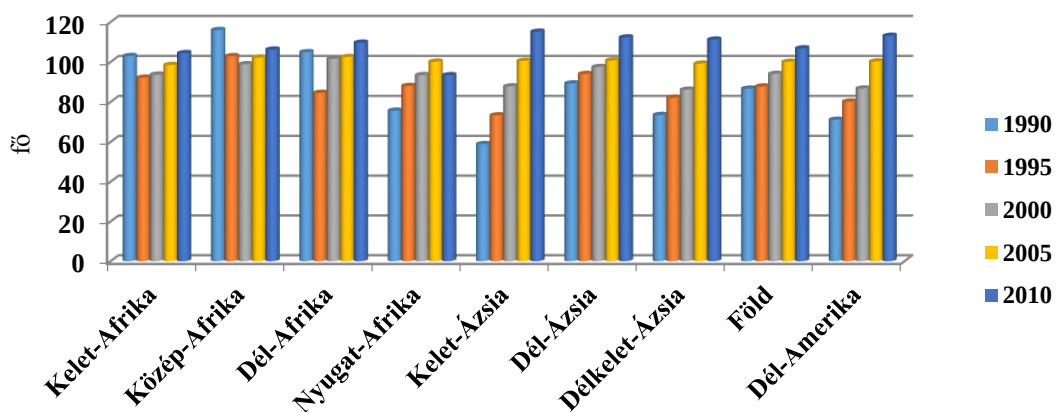
Forrás: saját szerkesztés EWG, 2013 alapján

Különösen felértékelte a támogatási program a mezőgazdaság környezetvédelmi szerepét és vadvilág természetes élőhelyének fenntartását. Ezek a támogatások a mezőgazdaság nem kereskedelmi jellegét erősítik és a gazdaságok multifunkcionális jellegét támogatták.

A *kínai* agrárgazdaság a WTO csatlakozása nyomán számos kötelezettséget vállalt a mezőgazdaság szabályozása terén, nevezetesen a piac szabaddá tételét, a hazai termelők támogatását és az export támogatását (TÖMPE, 2004). LI – WU (2011) munkájukban tudományosan is igazolták, hogy Kína agrárpolitikai reformjai jelentős növekedést eredményeztek a mezőgazdasági termelékenységben. A kezdeti kínai mezőgazdasági támogatási politika elsősorban a mezőgazdasági termelési technológia és a mezőgazdasági infrastruktúrában valósult meg. Az 1980-as években miközben a kínai kormány továbbra is fenntartotta a korábban életre hívott támogatási formákat, megkezdtek a közvetlen támogatási politika fokozatos megvalósítását a mezőgazdasági termeléshez szükséges anyagok tekintetében, amik elsősorban a műtrágyára és a gázolajra korlátozódtak. 2004-ben pedig a kormány hivatalosan is teljesítette a „négy mezőgazdasági támogatás” politikáját, azaz a gabonatermelési támogatást, állattenyésztési támogatást, a mezőgazdasági gépek vásárlására nyújtott támogatást és az általános támogatást a mezőgazdasági termeléshez szükséges anyagok (műtrágya, gázolaj) tekintetében (LI – WU, 2011). A WTO csatlakozás nyomán fokozódó politikai csatározások tárgya lett a földhasználat és a farm-szervezetek létrejöttének a kérdése. A liberalizálódó kereskedelem nyomán ugyanis nagy probléma a kisméretű 1 ha alatti gazdaságok életképességének a fenntartása. Vidéki területeken a föld a faluközösség tulajdonában, vagy egy kisebb csoport megállapodási szerződésen alapuló használatában van. Kínában a hatékonyság növelésének az egyik módját a nagyméretű farmvállalatok létrehozásában látták, ami megjelent a támogatáspolitikában is, olyan ösztönző támogatásban részesülhettek, mint az infrastrukturális beruházások után járó adócsökkentés, hiteltámogatás az inputbeszerzések után, vagy a pénzügyi támogatás az élelmiszer-feldolgozó eszközökre. A másik próbálkozás a farm-szervezetek létrejöttének az ösztönzése volt, amik a kormányzattal szoros párbeszédben működnek, és tevékenyen részt vesznek a technológia, információ és minőségbiztosítás terjesztése terén (TÖMPE, 2004).

A *fejlődő országok* esetében különösen megnőtt az érdeklődés az inputtámogatások iránt, különösképpen műtrágya tekintetében (WIGGINS – BROOKS, 2010). A mezőgazdasági input fogalmát egy sor olyan anyag gyűjtőfogalmaként használjuk, amelyet a mezőgazdasági tevékenység fokozása érdekében használunk fel. Legfontosabbak ezek közül a műtrágyák és a nemesített vetőmagok (BALTZER – HANSEN 2011). A szegénység felszámolására és az élelmiszerbiztonság javítására irányuló mezőgazdasági törekvésnek a technológia és az inputok

alacsony hatékonysága határt szabott. Ugyanakkor az egy főre jutó élelmiszertermelés Afrikában túl lassan nő, amelynek aránya jócskán elmarad az ázsiai és latin-amerikai országokétól (5. ábra). Ez növekvő importigényt eredményez a gabonafélék és más árucikkek tekintetében. A termés hozamok alig emelkednek, főként mivel a gazdák nem alkalmaznak műtrágyát elegendő mennyiségben, hogy kihasználják a nemesített vetőmagok genetikai potenciálját. A szegénység, a hitelhez jutás nehézségei, az inputok magas költségei miatt a gazdák nincsenek olyan helyzetben, hogy alkalmazni tudják azokat. Ezen helyzetre szolgál megoldásként az inputköltségek támogatása, amik révén lehetőség nyílik a hozamok növelésére, magasabb jövedelmekre, több élelmiszer elérésére, és ezek által az éhezés és a szegénység mérséklésére. A gazdálkodóknak a támogatások kész megoldást adnak a fejlődő inputpiac és a kapcsolódó pénzügyi szolgáltatások nehézségeire, oly módon, hogy megoldást nyújtanak bizonytalan kimenetelű és bonyolult problémákra egy viszonylag egyszerűen végrehajtható intézkedés révén. A távlati cél a társadalmi igazságosság, vagyis jövedelmet juttatni azon gazdák számára, akik szegények, távoli hátrányos területen élnek, vagy mindkettő. Mindezen érvek mellett a támogatások magas költségekkel járnak állami részről. India, Malawi, Sri Lanka esetében az inputtámogatások a teljes kormányzati költségvetés 10-15%-át teszik ki, ami néha több, mint amit oktatásra költenek (WIGGINS – BROOKS, 2010).

5. ábra: Az egy főre jutó nettó élelmiszertermelési index száma (2004-2006 = 100)

Forrás: saját szerkesztés FAOSTAT, 2013 alapján

Számos *afrikai országban (Kenya, Tanzánia, Malawi, Zimbabwe, Zambia)* már a 60-as évektől nagyléptékű „Univerzális” támogatási programokat vezettek be. Ezek a programok a kormányok által ellenőrzött input (output) marketing rendszeren alapultak, amelyekben a gazdákat mezőgazdasági inputtal támogatták, ellenőrzött és támogatott árakon és gyakran erősen támogatott hitellel. Napjainkban ezen „Univerzális” programok mellett bevezetésre kerültek a „Smart” intelligens programok, amelyeknek a fő céljai között szerepel, hogy

foglalkozzon az „Univerzális” támogatási programok hiányosságaival (BALTZER – HANSEN, 2011). A műtrágya támogatások Malawiban a 70-es évek közepére nyúlnak vissza, amit a 90-es évek eleji liberalizáció alatt felfüggesztettek, majd az évtized végén műtrágya és vetőmag csomagokat vezettek be az egytized ha-os területekre. A támogatás célja az volt, hogy a kistermelők megtanulják, hogy az inputtámogatás milyen hatással van az élelmiszer-termelés és a jövedelem növekedés szempontjából. A támogatás ugyan hatással volt a termésnövekedésre főként kukorica esetében, de az össztermés még továbbra is gyengének számított. A kormány, ezért visszahozta az „Univerzális” támogatást és 2006/2007-ben 2 millió vetőmag és 3 millió műtrágya jegyet osztott szét az érintett háztartásokban. A jegy lehetővé tette a kedvezményezetteknek 2 db 50 kg-os műtrágya vásárlását, ami bevezetésekor a teljes költség 28%-át tette ki. Sri Lanka szintén a műtrágyaköltségeket támogatja kisebb nagyobb megszakításokkal 1962 óta. A program 2005 óta biztosít támogatást a rizstermelő gazdáknak, azáltal, hogy fix áron kapnak műtrágyát. A kormány támogatást fizet az importőröknek, hogy fedezze a különbséget a fix ár és importköltségek között. India szintén a 60-as években vezetett be támogatásokat, amelyek elsősorban a műtrágyaár és az öntözővíz költségeinek a leszorítására irányultak. Emellett államosították a főbb bankokat és utasították őket, hogy kedvezményes kamatozású hiteleket nyújtsanak a mezőgazdasági termelőknek (WIGGINS – BROOKS, 2010).

Ahogy az a multifunkcionalitás fogalmi megközelítésénél is felvázoltam az egyes multifunkcionális álláspontok alapján körvonalazódnak a támogatási rendszerek. Az USA-ban a gabonanövények (kukorica, búza) támogatása után a környezetvédelmi program kapja a legnagyobb hangsúlyt. A kínai és a fejlődő országok támogatási rendszerében nyomatékosabban jelennek meg az inputtámogatások, amelyek a gazdaságok segítésének elsődleges eszközei. A tanulva az európai uniós mezőgazdaság fejlődésből a mezőgazdasági eredetű problémák megoldása a későbbiekben eszköze lehet a társadalmi, ökológiai funkciók erősítésének.

2.3. Agrár- és vidékfejlesztés az Európai Unióban

Már a kezdetektől az európai integráció egyik legnagyobb kihívását jelentette a mezőgazdasági támogatási rendszerének, a Közös Agrárpolitikának a kialakítása, ami a mezőgazdaság és a vidéki területek fő formálóinak egyike, és ami végül az állandó kompromisszumok és a sorozatos reformok terméke lett (VIAGGI et al., 2013; PALOMA et al., 2013; UDOVECZ, 2010). A Római Szerződés, más néven EGK szerződés, 1957. március 25-ei aláírásával létrehozta az Európai Gazdasági Közösséget. Az európai mezőgazdaság hagyományai miatt a Római Szerződés országai már a kezdetektől hangsúlyozták a mezőgazdaság gazdasági szerepe

mellett, a környezetalakító, illetve a társadalmi szerkezetet meghatározó funkcióját is (HALMAI, 2002). A Római Szerződés 38-47. cikkelye foglalkozik a mezőgazdasággal, amelyek közül a 39. cikkely taglalja a Közös Agrárpolitika céljait:

- a mezőgazdasági termelékenység növelése, a műszaki fejlődés előmozdításával, a mezőgazdasági termelés racionalizálásával és a termelési tényezők optimális kihasználásával, különösen a munkaerő tekintetében;
- méltányos életszínvonal a mezőgazdasági közösség számára, a mezőgazdasági dolgozók egy főre jutó jövedelmének a növelésével;
- az agrárpiac stabilizálása;
- az élelmiszer-ellátás biztonságának garantálása, hogy a tagországok mentesüljenek a világpiaci ingadozásoktól;
- a fogyasztói igények méltányos áron történő kielégítése.

A célok tehát öt tengely mentén – agrármodernizációs, jövedelempolitikai, piacstabilizálási, ellátásbiztonsági, és élelmiszerpolitikai – sorakoztak fel. A Szerződés második pontjában kiemelik, hogy a Közös Agrárpolitika és a speciális módszerek alkalmazása során figyelembe kell venni:

- a mezőgazdasági tevékenység sajátosságait, melyek a mezőgazdaság szociális szerkezetéből és a különböző mezőgazdasági területek természet adta különbözőségeiből adódnak;
- hogy a megfelelő igazításokat fokozatosan szükséges végrehajtani;
- azt, hogy a tagállamokban a mezőgazdaság teljes nemzetgazdasággal szorosan összefonódott gazdasági ágazat (THE TREATY of ROME, 1957).

A Közös Agrárpolitika tervezetét az 1958. évi stresi konferencia dolgozta ki, amelynek sarokpontjai:

- az agrárpiac központi szabályozó eleme az ár, ezért az Európai Közösségen belül közös árrendszert szükséges kialakítani;
- az Európai Közösség agrárárait a világpiaci árak szintje felett kell meghatározni;
- az agrárjövedelmek döntő része az árakon keresztül realizálódik;
- közös pénzügyi forrás megteremtésére van szükség a CAP finanszírozásához, amelyhez minden tag hozzájárul;
- szoros kapcsolat szükséges az agrárstruktúra és a piacpolitika között;
- az agrárstruktúra javításával a mezőgazdaságnak szervesen kell illeszkedni a nemzetgazdaság egészébe;

- a családi gazdaságok teljesítményét és versenyképességét fokozni kell (HALMAI, 2002).

A Római Szerződés agrárpolitikai céljai szabályozási szempontból három megoldás köré (közös versenyszabályok, egyes államok piaci rendtartásainak kötelező koordinációja, európai piaci rendtartás kiépítése) csoportosul, amelyek a közös piaci szervezetekben (Common Market Organisation – CMO) valósulnak meg, ezek olyan közösségi szabályok és mechanizmusok együttese, amelynek rendeltetése meghatározott termék vagy termékcsoport piacának szabályozását biztosítani, lényegében az agrárpiacot működteti (MÁRTON, 2002a). Mindezeket figyelembe véve a közös piaci szervezet három alapelv megvalósítására törekszik:

- a piac egységesítése a tagországok közötti kereskedelemben;
- a közösségi preferencia, amely a közösségi termékek előnyben részesítését jelenti más harmadik országokéval szemben;
- pénzügyi szolidaritás, melynek alapján a közös piaci szervezetek költségeit közös pénzügyi alapból fedezik (HALMAI, 2002).

A Közös Agrárpolitika az európai uniós vidéki területek életében is fontos szerepet játszik és komoly hatásai vannak a mezőgazdasági és vidéki piacokon átívelve a kibocsátásra, jövedelemre, környezetre. A CAP változó fókuszai különböző nyomásokat gyakoroltak a vidékgazdaságra. A korai CAP hangsúlya a mezőgazdasági termelékenység ösztönzésén volt, ezzel biztosítva a megfizethető élelmiszerek stabil kínálatát a fogyasztók számára és az életképes mezőgazdasági szektort (6. ábra).

6. ábra: A Közös Agrárpolitika történeti fejlődése

Forrás: EC, 2012b

A gazdálkodóknak nyújtott támogatást elsősorban piaci ártámogatás révén hajtották végre. A felesleg egy részét exportálták, azonban ezen termékek világpiaci versenyképessége alacsony

volt, ezért csak újabb támogatással tudták továbbértékesíteni azokat, ugyanakkor a Közösség védővámokkal védte a saját piacát. Ezek a tényezők a világpiac torzulásához vezettek. Az intenzív mezőgazdasághoz felhasznált kemikáliák környezeti problémákat is felvetettek. Az Uruguayi Forduló GATT tárgyalások során első alkalommal került sor a mezőgazdasági kereskedelem és a kereskedelmi politika alakítására. A tárgyalás során mindenkinek az volt az érdeke, hogy olyan megállapodás szülessen, ami „megtisztítja” a világpiacot és csökkenti a mezőgazdasági politikák függőségét. Ezen események függvényében a korai CAP piaci és környezeti nyomásai a politikai eszközök lényegi felülvizsgálatához vezettek a 90-es években (PALOMA et al. 2013; JUHÁSZ, 2007; JAMBOR – HARVEY, 2010).

Az Uruguayi Forduló Mezőgazdasági Megállapodását megelőzve az 1992-es MacSharry reform csökkentette az ártámogatás fontosságát és bevezette a termeléstől függő közvetlen kifizetéseket és ezzel egyidejűleg a környezetvédelmi aggályokat beleintegrálták a CAP-ba. A támogatás feltétele az volt, hogy a gazdálkodók földterületük egy részét vonják ki a termelésből. Ezt folytatta tulajdonképpen az AGENDA 2000 Európai Bizottsági javaslat, amelynek a fő célkitűzései között az agrárszektor versenyképességének megőrzése, igazságosabb támogatás elosztás szerepelt. Javasolta az alternatív jövedelmi és foglalkoztatási lehetőségek ösztönzését a Közösségen belül. Megfogalmazásra került a vidékfejlesztési kérdések előtérbe hozása, ami végül a 2000-2006-os költségvetési periódusban a CAP 2. pillérévé vált (BEARD – SWINBANK, 2001; GLATZ, 2008, KILIAN et al., 2012).

A 2003-as CAP reformhoz külső és belső okok egyaránt hozzájárultak. Külső ok a már említett WTO tárgyalások, míg a belső okok között a legnagyobb súllyal a túltermelés és a keleti bővítés szerepelt. A reform a legtöbb közvetlen kifizetést függetlenítette a termeléstől (decoupling) és a mezőgazdaságban a környezetvédelmi szempontok erősítését tette kötelező követelménnyé (azaz a kölcsönös megfeleltetést) a támogatások odaítélésénél, valamint előtérbe helyezte a vidékfejlesztési célokat (moduláció). Az úgynevezett egységes támogatási rendszer bevezetésével a 2003-as Fischler reformban a terület- és állatspecifikus kifizetéseket egyszeri mezőgazdasági kifizetésekké alakították át. Bevezetése előtt a közvetlen mezőgazdasági támogatásokat a mezőgazdasági termékek előállítása alapján fizették ki, azaz termeléshez kötötték (KILIAN et al., 2012; TÖRÖNÉ, 2012a).

A CAP 2008-as állapotfelmérésének (HEALTH CHECK) eredményeképpen a történelmi jogosultságokat fokozatosan felváltja a területi (hektáronkénti) támogatási modell. A modell alapján a termeléstől függetlenített hektáronkénti kifizetések és a második pillérből nyújtott támogatások (elsősorban az agrárkörnyezetvédelem, hátrányos természeti területek támogatása) között megvalósul természet és funkció tekintetében az anyagi felzárkóztatás

(POPP – MOLNÁR, 2010). További kiegészítő támogatásokat különítettek el az új kihívásokra: a klímaváltozás, biodiverzitás, vízgazdálkodás, megújuló energiaforrások, innováció és a tejágazat szerkezetátalakítása (EC, 2012a).

A CAP történeti fejlődése során az egyes kifizetések eltérően alakultak a 80-as években az export, illetve a piaci támogatások jelentették az EU-s kiadások jelentős részét. A kedvezőtlen adottságú területek támogatása révén már ekkor megjelentek a vidék fejlesztésére irányuló törekvések. A közvetlen támogatások és a termeléstől leválasztott úgynevezett decoupled támogatások a MacSharry és a Fischler-féle reformot követően jelentek meg a költségvetésben, illetve érzékelhető a csökkenő tendencia a támogatásoknak az EU-s GDP-ből való részesedése tekintetében.

LOBLEY – BUTLER (2010) szerint vitathatatlanul a CAP legfontosabb reformja a közvetlen kifizetések függetlenítése a specifikus tevékenységektől és az egységes támogatási rendszer bevetése, amik növelték a piacorientációt. POPP – MOLNÁR (2010) munkájukban leírják, hogy ma a gazdálkodói döntésekben a piaci viszonyok játszanak meghatározó szerepet, ugyanis a közvetlen kifizetések 90%-a már nem kapcsolódik termelési kötelezettséghez. Megkérdőjelezzik a termeléstől elválasztott közvetlen támogatások legitimitását, mivel a történelmi jogosultságok ágazatok és területek szerint elkülönített támogatási szinteket jelentenek.

A vidékfejlesztési politika szempontjából a CAP ellentmondásai már a 60-as években jelentkeztek és addigra sokak számára nyilvánvalóvá vált, hogy a piacszabályozás nem képes egyszerre kielégíteni a gazdálkodók méltányos jövedelemének és a piaci zavarok, a túltermelés megoldásának igényeit. Egyre inkább előtérbe került a strukturális megközelítés a Közösségen belül, amelyre nagy hatással volt az 1968-as Mansholt-terv, ami modern termelőegységek kialakítását, a mezőgazdaság elhagyását, korai visszavonulást, átképzést egyaránt támogatta. Az Európai Bizottság akkori mezőgazdasági főbiztosa után elnevezett terv, azonban nem talált lelkes fogadtatásra és végül nem került bevezetésre (MÁRTON, 2002b). Az EGK Tanácsa 1962-ben döntött az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EMOGA) létrehozásáról a Közös Agrárpolitika finanszírozására, amelynek a Garancia osztálya a piacpolitika eszköze lett, míg az Orientációs osztály az agrárstruktúra és agrárpolitika finanszírozását szolgálta. 2007-től az EMOGA korábbi formájában megszűnt és létrehozták az Európai Mezőgazdasági Garancia Alapot (EMGA) és az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapot (EMVA). Míg az EMGA-ból a közvetlen támogatásokat, export visszatérítéseket és a piaci intervenciót fedezik, addig az EMVA-ból a vidékfejlesztési programokat finanszírozzák (HALMAI, 2010).

Az EU Vidékfejlesztési Politikája a CAP fejlődésével párhuzamosan alakult, annak részeként. A politika a farm-szektor strukturális problémáin keresztül foglalkozik a gazdálkodás társadalomban játszott összetett szerepével egyaránt és különösen a tágabb értelemben vett vidéki környezet kihívásaival. Eredetileg a fizikai tőke (befektetések) támogatásán volt a hangsúly, majd fokozatosan a humán tőke irányába fordult a figyelem a korai nyugdíjazás és a képzések bevezetésével. Az első mozzanat az 1970-es években a kedvezőtlen adottságú területeket érintő speciális intézkedések voltak. A cél az volt, hogy a mezőgazdasági és vidéki elvándorlást megállítsák, amely már akkor is fenyegette az egyes vidéki térségek fennmaradását, továbbá a természetes környezet és táj megőrzése (EC, 2006). Az 1980-as évek fő jellegzetességei a túltermelés és a vidék elnéptelenedésének a megakadályozása volt, ugyanis erre az időszakra a modernizációs politika következtében kialakuló birtokkoncentráció és az elvándorlás egyre súlyosabb környezeti és költségvetési problémákat jelentett a közösség számára (ÁNGYÁN et al., 1999). 1985-ben az úgynevezett Zöld Könyvben (Green Paper) először került megfogalmazásra, hogy a gazdálkodóknak és az agrárpolitika alakítóinak felelősséggel kell lenniük a tájkép alakításában, a természetes növényzet, a vadon élő állatok, a természeti erőforrások védelmében (SZŰCS – FARKASNÉ, 2008).

A 90-es években egyre inkább előtérbe kerültek a CAP-on belül a környezetvédelmi szempontok, illetve az állatjóléti elvárások, mindemellett a Közösség polgárai a termelés közvetlen támogatásának a mellőzését és a közösségi pénzek jövedelembiztonsági és vidékfejlesztési célokra történő átcsoportosítását igényelték (UDOVECZ et al, 2012). A MacSharry reformban már megjelent a törekvések között a mezőgazdaság és vidékpolitika összekapcsolása, illetve az integrált vidékpolitika kidolgozása, amelyek később három alapvető európai dokumentumban körvonalazódtak (ÁNGYÁN et al., 1999):

- 2078/92 EU tanácsi rendelet a tájfenntartás és a környezetvédelem követelményeinek megfelelő mezőgazdasági termelés támogatásáról (EEC Regulation No.: 2078/92, 1992);
- a már korábban említett Vidéki Térségek Európai Kartája, 1996;
- 1257/1999. számú EU tanácsi rendelet az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalapról (EMOGA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról.

Bár ÁNGYÁN et al. (1999) felsorolásában nem szerepel, de mindenképpen a vidékpolitika előmozdítását segítette a Corki Nyilatkozat, amelyben tíz pontban fektették le a vidékfejlesztési politika elveit és a Buckwell jelentés, ami a vidékfejlesztést a CAP 2. pillérévé tette.

1997-ben az Európai Bizottság megbízást adott egy szakértői csoportnak, hogy vizsgálja meg a CAP számára a jövőt. Buckwell professzor és kollégái azzal érveltek, hogy három fő ágának

kellene lennie a CAP-nak: piac stabilizációs, környezet megóvásához és kultúrtáj megőrzéséhez köthető kifizetések, és vidékfejlesztési ösztönzők. Ezen túlmenően elismerték, hogy szükség lenne az átmenettel összefüggő alkalmazkodás támogatására, ami lehetővé teszi a farm szektor adaptációját a piaci liberalizációs feltételekhez és az újra irányzott közcélokhoz (JAMBOR – HARVEY, 2010). Integrált regionális programok keretében segíteni kell a vidéket és a farmereket, hiszen ezidáig a strukturális alapok jelentős részét az EU fejlettebb régiói vitték el (NAGY, 2012).

Az AGENDA 2000 által bevezetett vidékfejlesztési politika az EU-n belüli vidéki területek jövőjét tekintve egy fenntartható keretet hozott létre a többfunkciós mezőgazdaság előmozdításában, a vidéki térségek alternatív jövedelemszerzési lehetőségeinek az ösztönzésében, valamint környezetvédelmi intézkedésekben. A vezérelvek között a felelősség decentralizálása (így erősítve a szubszidiaritást és a partnerséget) és a programozás rugalmassága szerepelt, valamint az EU-n belüli vidéki területek különbözőségének a figyelembevétele. Az AGENDA 2000 reform legfontosabb vidékfejlesztési eredménye, hogy új hangsúlyt kaptak a vidéki területek és közösségek és nem csak gazdasági értelemben (EC, 2003). Az 1999-es berlini csúcson született meg a 2000-2006-os költségvetési időszak végleges változata, ahol az összes kifizetés 46%-a mezőgazdaságot illette, amiből 10% jutott a vidékfejlesztésre (GLATZ, 2008). Az AGENDA 2000 22 intézkedést tartalmazó „menü” alapult, amelyek igazodtak a tagállami igényekhez. POPP (2004) munkájában a legfontosabb vidékfejlesztési intézkedések közül kiemeli a mezőgazdasági beruházások támogatását, a fiatal gazdálkodók és a korai nyugdíjazás, valamint képzés támogatását. Az AGENDA 2000 programban prioritást élvezett az agrár-környezetgazdálkodás, amit a tagországoknak kötelező alkalmazniuk a vidékfejlesztési programjaikban. A program meghirdetésekor az EU-15 területének több mint a fele kedvezőtlen adottságú területnek minősült, így egyértelmű volt, hogy a vidékfejlesztési intézkedések között fajsúllyal szerepel ezen területek támogatása. Vidéki területeken a hozzáadott érték növelését segítette elő a mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének a támogatása, az erdészeti intézkedések pedig az erdők ökológiai, gazdasági, társadalmi szerepének az erősítését szolgálták. ÁNGYÁN et al. (1999) és POPP (2004) is kiemeli a 1257/1999 EK rendeletet, ami elősegítette a vidéki területek alkalmazkodóképességét és fejlődését.

2003-ban a CAP felülvizsgálatában további négy új intézkedés került hozzáadásra a minőség és állatjólét támogatása terén, valamint a gazdálkodók segítése az EU-s előírásoknak való megfelelésben. Ezek az intézkedések szintén a vidékfejlesztési politika megerősödéséhez vezettek (EC, 2003). 2005 szeptemberében a Miniszterek Tanácsa elfogadta a 2007-2013

közötti időszakra szóló vidékfejlesztési rendeletet. A politika többéves programozás alapján működött, ahol a tagállamok, illetve régiók vállalták a felelősséget a saját területükön a politika alakításában. Stratégiai iránymutatások keretében került meghatározásra uniós szinten a közös prioritások, a tagállamok pedig tervezik és társfinanszírozzák a vidékfejlesztési programokat, speciális igényeiknek megfelelően. A 2007-2013-as időszakban 94 nemzeti és regionális program működött, minden program tartalmazott intézkedéscsomagokat. Európai uniós szinten három tematikus és egy módszertani tengely volt:

1. tengely: a mezőgazdaság és az erdészeti ágazat versenyképességének a javítása (mezőgazdasági beruházások, termelői csoportok, képzési tevékenységek támogatása);
2. tengely: a környezet és a vidék fejlesztése (agrár-környezetvédelmi kifizetések, erdészeti rendszerek fenntartható használatát célzó kifizetések);
3. tengely: a vidéki élet minősége és a vidéki gazdaság diverzifikálása (a vidéki lakosság számára nyújtott alapvető szolgáltatások, vállalkozások létrehozása és fejlesztése);
4. tengely: az alulról építkezést segítő LEADER megközelítés, ami helyi akciócsoportokon alapul, a helyi szereplők mozgósításáért, helyi integrált stratégiák által (EC, 2011a).

A vidékfejlesztési intézkedések közül a legnagyobb súllyal a agrár-környezetvédelmi kifizetések szerepelnek több mint 23%-os részaránnyukkal, ezt követően a mezőgazdasági üzemek korszerűsítése 11,1%-kal. 7,5% és 6,5%-ot képviselnek a természeti hátránnyal érintett területeknek nyújtott kifizetések. A vidéki gazdaság élénkítésére irányuló támogatások részarányán látható, hogy még mindig alul maradnak a természeti hátrányokat kompenzáló támogatásokkal szemben (2. melléklet).

2.3.1. A Közös Agrárpolitika 2013 után

DORGAI – UDOVECZ (2009), UDOVECZ et al. (2012), GREER – HIND (2012) közleménye szerint a 2014 és 2020 közötti időszak CAP-ról szóló szakmai vitái során komoly esélye volt a CAP megszűnésének vagy jelentős sérülésének, esetleg pénzügyi források csak vidékfejlesztési célokra történő felhasználásának. Ezt a scenáriót vizsgálta RAGGI et al. (2013), aki tanulmányában jelezte, hogy ebben az esetben jelentősen meg fog növekedni a mezőgazdasággal felhagyó háztartások száma. HART – BALDOCK (2011) érvei alapján az összeütközések alapja az első pillér legitimitásához fűződő aggodalom, a közvetlen kifizetésekre vonatkozó változtatások, az EU 2020 irányelveknek való megfelelés, a környezeti kihívásokra adott válaszok és nem utolsósorban az EU ambiciózus törekvései a biodiverzitásra és a klímaváltozásra. Ugyanakkor külső korlátként a WTO követelmények, míg belsőként a költségvetési problémák az egyes tagállamokban befolyással vannak a politika alakítására.

Végül azonban az élelmiszer árak alakulása és a harmadik világból származó aggodalmak hatására ezt a megszüntetésre vonatkozó elképzelést elvetették.

SWINBANK (2012) munkájában összegezte az Európai Bizottság által 2011-ben közzétett CAP reformjavaslatokat, melynek fő üzenete volt „capping és greening” vagyis a „plafon” és a „zöldítés” bevezetése, amelyet az erős Közös Politika alapjának tekintett. A reform fő összetevője lenne a közvetlen kifizetések jelenlegi rendszerének a modernizálása a gazdálkodók irányában. Például a költségek 30%-a függne a gazdálkodók új zöld kritériumnak való megfelelésétől, illetve, hogy a kifizetéseket úgynevezett kifizetési plafonban kellene korlátozni. FAZEKAS (2010) véleménye szerint az EU agrárköltségvetésének legalább a jelenlegi szinten meg kell maradnia és a közvetlen támogatások mellett a vidékfejlesztési politika súlyát is erősíteni kell.

Az Európai Bizottság közleményében megfogalmazta, hogy a jövőbeli CAP stratégiai fontosságú lesz az élelmiszerbiztonság, környezetvédelem és a területi egyensúly szempontjából. Három politikai forgatókönyv került kidolgozásra a lefolytatott konzultációk alapján:

1. Hangúlyváltás forgatókönyve, amiben a legjövedelmezőbb és leginkább költséghatékony területek és ágazatok kerülnek a fókuszba;
2. Kiigazításra irányuló forgatókönyv, amely a szakpolitika folytonosságát tenné lehetővé (a mezőgazdaság versenyképessége és a környezeti teljesítmény terén korlátozott, de érzékelhető a javulás);
3. Integráció, amelybe a közvetlen kifizetések zöldebbé és célirányosabbá tétele fogalmazódik meg (EC, 2011b).

A legnagyobb változás a CAP első pillérét tekintve, hogy az egységes támogatási rendszert és az egységes területalapú támogatási rendszert az alaptámogatási rendszer váltja fel. A közvetlen kifizetések az alaptámogatási rendszerre és a kisgazdaságok egyszerűsített támogatási rendszerére bomlanak (EC, 2011b; TÖRÖNÉ, 2012b). A vidékfejlesztési politika alakítása az Európa 2020 stratégia mentén – a korábbi négygel ellentétben – hat uniós prioritáson alapul. Meghatározó szempontok az innováció – aminek a fontosságát BIRÓ et al. (2014) is kiemeli a munkájában – és a tudásátadás elősegítése, a versenyképesség és életképesség fokozása a mezőgazdaságban. Harmadik prioritásként kiemeli az élelmiszer láncot érintő kockázatelemzés és szervezés előmozdítását. Fontos hangsúlyt kap az ökoszisztémák védelme és az erőforrás hatékonyság előmozdítása az alacsony szén-dioxid kibocsátás és a klímaváltozás elleni küzdelem mellett. Utolsó prioritásként említi a társadalmi befogadás előmozdítását, a szegénység csökkentését, és a gazdasági fejlődés támogatását a vidéki területeken (EC, 2011c).

Az EU Közös Agrárpolitikájának fejlődése hosszú múltra vezethető vissza, aminek az alakulását és alakítását a mezőgazdaság aktuális megoldandó kérdései generálták. A mezőgazdaság újabb és újabb problémái folyamatosan hatással vannak az agrárpolitikai kérdésekre. Megfigyelhető a Buckwell jelentésben megfogalmazott hangsúlyeltolódás a vidékfejlesztési támogatások irányában, ami az utóbbi CAP reformok keretében is jelentősebb szerepet kaptak.

2.4. A hazai agrár- és vidékpolitika alakulása

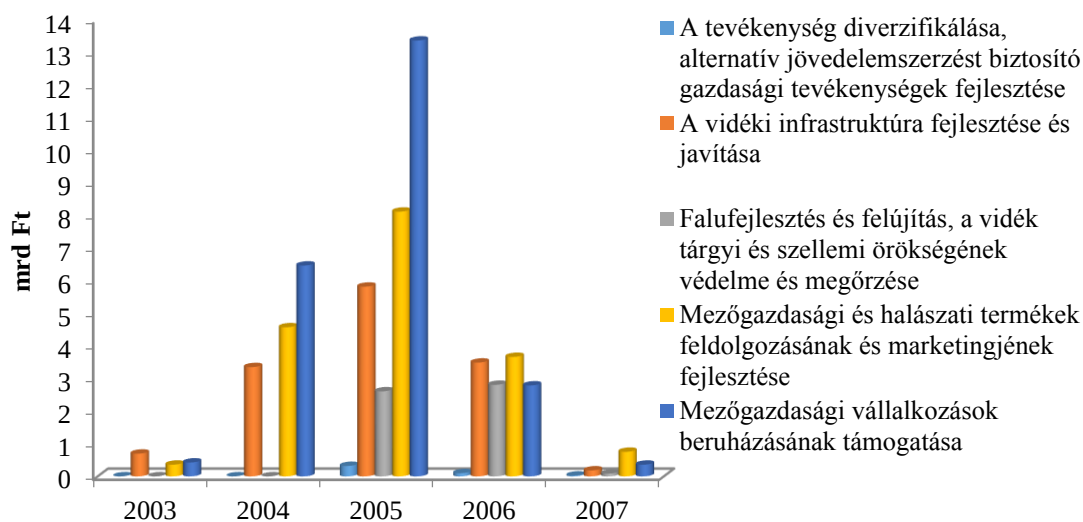
A mezőgazdaság már a rendszerváltás előtt is a vidék felemelkedését szolgálta. A mezőgazdasági nagyüzem NAGY (2012) szerint „hátán vitte” a vidéket, amely egyebek mellett a foglalkoztatásban, a javuló és felzárkózó jövedelemben, és a nagyüzem által ellátott széleskörű közfeladatokban merült ki. A hivatalos munkaidő mellett megteremtette a mezőgazdasági dolgozók vállalkozásának a lehetőségét és a háztáji integráció révén jelentős szerepet kapott a vidéki emberek önellátásában, illetve árutermelésében. Ezek a tényezők együttes hatása általános biztonságérzetet keltett a vidéki lakosságban, hiszen a jövedelmük kiszámítható, munkahelyük biztosítva volt. A rendszerváltást követően gyökeresen megváltozott a mezőgazdaság és vidék kapcsolata, aminek következtében a mezőgazdaságban foglalkoztatott vidéki lakosság a rendszerváltás egyik legnagyobb vesztesévé vált. BUDAY-SÁNTHA (2010) szerint a mezőgazdasági nagyüzemek, valamint a hiánygazdaság viszonyai között létrejött vidéki ipar felszámolásával megszűnt a vidék gazdasági bázisa, és a nagyüzemek felszámolásával az a gazdasági háttérrel rendelkező szervező erő (a nagyüzemekben koncentrált értelmiség), amely a helyi viszonyoknak megfelelő fejlesztéseket végre tudta volna hajtani. Ennek következtében szinte csak alacsony hatékonyságú fejlesztések valósultak meg (a településeken és az agrárgazdaságban egyaránt). MAGDA (2008) kifejti, hogy ez az állapot az európai uniós csatlakozással megváltozott, amikortól is ismételten egymástól elválaszthatatlan fogalompárként jelent meg az agrárgazdaság és vidékfejlesztés.

Magyarország európai uniós csatlakozását számos előcsatlakozási program segítette a PHARE (Pologne, Hongrie Aide a la Reconstruction économique) elnevezésű programnak már voltak agrárvonatkozásai is, amelyek elsősorban ingatlan-nyilvántartás, mezőgazdasági statisztika korszerűsítése, növény és állategészségügyi intézményfejlesztésekre irányultak, míg az ISPA program (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession) – melynek fő célja a tagjelölt országok felkészítése a Strukturális Alapok fogadására – környezetvédelmi vonatkozásai a vidék ökológiai tényezőjének a védelmét irányozta elő (KOVÁCS, 2003). Az előcsatlakozási programok sorában a harmadik volt a SAPARD (Special Accession Program for Agriculture

and Rural Development) Speciális csatlakozási program a mezőgazdaság és a vidék fejlesztésére, amelynek nevében először kerültek megfogalmazásra konkrétan a mezőgazdaság és vidék fejlesztésére irányuló törekvések. A SAPARD célja kettős volt egyrészt segítségnyújtás a Községi jogharmonizációban – elsősorban az agrár- és vidékfejlesztési intézkedések vonatkozásában – másrészt pedig a fenntartható agrárgazdaság és az életképes vidék megteremtése. Magyarország agrár- és vidékfejlesztési stratégiájának megvalósítására az első mozzanatot az 1999. június 21-jei 1268/1999/EK rendelet alapján kidolgozott „Magyarország SAPARD Terve 2000-2006” dokumentum szolgáltatta (KEREK – MARSELEK, 2009). A dokumentumban az általános stratégia prioritásaiként került megfogalmazásra:

1. Az agrárgazdaság versenyképességének növelése;
2. A környezetvédelem szempontjainak előtérbe helyezése;
3. A vidéki térségek adaptációs képességének elősegítése (SAPARD TERV, 1999).

A Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal által rendelkezésemre bocsátott adatsorokból kitűnik (7. ábra), hogy a SAPARD támogatási időszak alatt a legnagyobb tételt a mezőgazdasági vállalkozások beruházási kifizetései jelentették, amely esetében a 2005-ös, közel 14 milliárdos támogatás volt a legkiemelkedőbb.

7. ábra: SAPARD kifizetések 2003-2007 között milliárd Ft-ban

Forrás: saját szerkesztés MVH adatok alapján

A diverzifikálás és alternatív jövedelemszerzés támogatása, valamint a vidéki infrastruktúra fejlesztése szintén meghatározó volt a támogatott területek között. A falufejlesztés és az örökségvédelmet célzó támogatások elsősorban 2005-ben és 2006-ban jelentettek érdemi hajtóerőt a vidék támogatásában.

Az „expost” értékelő dokumentum hatékonynak minősítette a SAPARD programot a források felhasználását tekintve, azonban kiemeli, hogy az eredetileg hét évre készült terv jelentősen lerövidült az intézményi, szervezeti, technikai háttér kiépíttetlensége miatt. A mindössze két évre lerövidült program negatív vonzataként rendkívül sok hiányos és rosszul kidolgozott pályázat született, melynek következményeként a beérkezett anyagok 100%-át hiánypótolni kellett. A megvalósult intézkedésekből az rajzolódik ki – illetve a kifizetések is alátámasztják –, hogy döntő módon az agrárgazdaság versenyképességének a növelése kapott nagyobb hangsúlyt, míg a vidéket célzó gazdasági szerkezet és életminőség-javító intézkedésekre csekély forrás állt rendelkezésre, amely kihatott a prioritás eredményességére (SAPARD PROGRAM ÉRTÉKELÉSE, 2007).

Magyarország 2004. május 1-jei csatlakozásával jogosulttá vált a Kohéziós és Strukturális Alapokból folyósítandó támogatásokra, amelyek fő céljai között szerepel az EU régiói fejlettségbeli különbségeinek az enyhítése. Azokban a régiókban, ahol az egy főre jutó vásárlóerő paritáson számolt GDP nem éri el a Közösségi átlag 75%-át, ott tagállami szinten Nemzeti Fejlesztési Tervet kellett készíteni az Európai Bizottság részére. Ezen stratégiai dokumentum adta az alapját a támogatások jogi keretét képező Közösségi Támogatási Keretnek. A Támogatási Keret pedig a 2004-2006 közötti EU-s és magyar pénzügyi kötelezettség-vállalást tartalmazza. A Nemzeti Fejlesztési Terv hosszú távú céljai között szerepel az életminőség javítása, az egy főre jutó jövedelemszint növelése, ugyanakkor megfogalmazódik a stratégiai dokumentumban három specifikus cél is, úgymint a gazdaság versenyképességének a javítása, a humán erőforrás kihasználás optimalizálása, illetve a környezetminőség javítása és a harmonikus regionális fejlődés elősegítése. A specifikus célok elérése négy prioritást élvező tényező fejlesztése köré csoportosul, a termelőszektor versenyképességének a javítása, foglalkoztatás növelése és emberi erőforrás fejlesztése, infrastrukturális fejlesztések és a környezetvédelem, a regionális és a helyi potenciál erősítése (NFT, 2003). Ezek a célok öt Operatív Program keretében valósultak meg:

1. Gazdasági Versenyképesség Operatív Program (GVOP);
2. Humán erőforrás-fejlesztés Operatív Program (HEFOP);
3. Környezetvédelmi és Infrastruktúra Operatív Program (KIOP);
4. Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP);
5. Regionális Fejlesztési Operatív Program (ROP).

A téma szempontjából releváns Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Program specifikus céljai között szerepel a mezőgazdasági termelés és élelmiszer-feldolgozás versenyképességének a

javítása, valamint a vidék felzárkóztatásának az elősegítése. A specifikus célok megvalósulását három prioritáson keresztül hajtotta végre a program:

1. Versenyképes alapanyag-termelés a mezőgazdaságban;
2. Az élelmiszer-feldolgozás modernizálása, földhasználat racionalizálása;
3. Vidéki térségek fejlesztése, amely az infrastrukturális elmaradottság, a vidéki gazdaság diverzifikálását célozta meg (FVM, 2006).

Az AVOP program elsősorban a mezőgazdasági és élelmiszeripari üzemek beruházásait tekintette prioritásnak, illetve a mezőgazdasági infrastruktúra kiépítését. Sokan úgy értékelték, hogy ez a forráskoncentráció megnehezítette a vidékfejlesztési célok megvalósulását (WEISZ – KOVÁCS, 2007).

Mind a Nemzeti Fejlesztési Tervvel, mind pedig az Agár- és Vidékfejlesztési Operatív Programmal belső koherenciát alkot a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT). A fejlesztési dokumentumot azzal a céllal hívták életre, hogy az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap Garancia részlegéből finanszírozandó hazai vidékfejlesztési intézkedéseket egységes rendszerbe foglalja. Tartalma kiegészíti az AVOP komplexebb vidékfejlesztési intézkedéseit. Az NVT-ben két általános cél a jövedelemszint emelése és új munkahelyek teremtése a vidéki területeken, valamint a mezőgazdaság környezetbarát fejlesztése és a földhasználat racionalizálása fogalmazódik meg. Az NVT-ben megfogalmazott általános célok illeszkednek az NVT és AVOP célrendszeréhez egyaránt.

A specifikus célok közül hatot említ a dokumentum, amelyek érintik a vidéki jövedelem növelését, környezetkímélő mezőgazdaságot, termőhelyi adottságoknak megfelelő termelési szerkezetet, a mezőgazdaság környezeti terhelésének a csökkentését, a termelők piaci helyzetének a javítását, hatékonyság növelést és az erdők szerepének az erősítését. Ezen célok megvalósítása nyolc eszközön keresztül valósult meg: agrár-környezetgazdálkodás, kedvezőtlen adottságú területek támogatása, az EU környezetvédelmi, állatjólléti és higiéniai követelményeinek való megfelelés elősegítése, mezőgazdasági területek erdősítése, korai nyugdíjazás, szerkezetátalakítás alatt álló félig önellátó gazdaságok támogatása, termelői csoportok létrehozásának és működtetésének a támogatása, és technikai segítségnyújtás (szaktanácsadás) (FVM, 2004).

WEISZ – KOVÁCS (2007) megállapítják, hogy a SAPARD, AVOP és NVT megtették az első lépéseket abba az irányba, hogy a magyar agrárgazdaság és vidék szerkezetében, modernizálásában változásokat indítsanak el, azonban ezek a programok a szükséges elvárásokhoz szerények voltak. Viszont elindítottak egy olyan tanulási folyamatot, ami a hatékony pályázáshoz szükséges. Ezt mutatta, hogy a beadott forrásigények minden program

esetében meghaladták az előre meghatározott pénzügyi keretet. Hasonló véleményt fogalmaz meg LENGYEL (2005) is, aki a SAPARD terv kapcsán kiemeli, hogy a teljes támogatási összeget sikerült realizálni a szerződésekben. LENGYEL (2006) az AVOP kezdeti értékelésében pedig még kedvezőbb tendenciákat körvonalaz a SAPARD-hoz képest.

A 2007-2013 közötti pénzügyi időszak során a Strukturális Alap forrásainak a lehívására az Új Magyarország Fejlesztési Terv benyújtásával kerülhetett sor. A dokumentum sokat merítkezett az NFT tapasztalataiból. Átfogó céljai között a foglalkoztatás és a tartós növekedés feltételeinek a megteremtése szerepelt. A célok elérése érdekében hat területet helyezett a fejlesztési politika fókuszába: a gazdaságfejlesztést, közlekedésfejlesztést, a társadalmi megújulást, a környezeti és energetikai fejlesztést, területfejlesztést, államreformot. A prioritások pedig az első Nemzeti Fejlesztési Tervhez hasonlóan Operatív Programok (OP) mentén valósultak meg (ÚMFT, 2007).

A 2007-től létrehozott Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) támogatásai az Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv célkitűzései útján jutottak el a vidéken élőkhez, amelyhez a pályázati keretet az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program adta. A Vidékfejlesztési Stratégia a 2007-2013 közötti időszak magyar vidékfejlesztési programjának a stratégiai keretét tartalmazta, a Stratégia az Új Magyarország Fejlesztési Tervvel összhangban jelölte ki az agrár- és vidékfejlesztés irányait, céljait. Kiemelten kezelte a dokumentum a mezőgazdaság multifunkcionális jellegének az erősítését, a vidék összehangolt fejlesztését, és nagy hangsúlyt kapott a fenntarthatóság témaköre. A vidéki gazdaság megerősítését kulcskérdésnek tartotta a Stratégia, amelyre három megoldást kínált:

- mezőgazdasági üzemek támogatása;
- családi gazdálkodók, fiatal gazdák, kisebb gazdaságok támogatása;
- vidéki mikrovállalkozások erősítése.

Ezen tényezők a vidéki munkahelyteremtést, a helyi gazdaság előremozdítását, illetve a vállalkozások összefogását mozdítják elő (FVM, 2007). FICSOR (2006) kifejti, hogy a világtendenciák azt mutatják, hogy a vidékfejlesztés, a marketing, az innováció támogatása tovább erősödik és eltolódik a hangsúly a piaci jellegű támogatások felől ez irányba. Úgy véli, ha hazánk nem veszi fel ezekkel a tényezőkkel a lépést, akkor lemarad a modernizációs úton. Véleménye szerint a stratégia nem jelent egyedüli megoldást a vidék problémáira, a különböző stratégiák szinergiája szükséges hozzá.

A stratégia megvalósítását, a pályázati lehetőségek rendelkezésre bocsátását az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program kínálta az érdekeltek számára. A Községi Stratégiai Iránymutatásoknak megfelelően a támogatási címeknek az EU fő prioritásaival, a

környezetvédelemmel és kohézióval kapcsolatos intézkedésekkel és a CAP reformokkal konszenzusban kell lenniük. A Vidékfejlesztési Program intézkedéscsoportjai gyakorlatilag leképezték az EMVA tengelyeket:

1. Intézkedéscsoport: A mezőgazdaság és az erdészet versenyképességének javítása a szerkezetátalakítás, a fejlesztés és az innováció támogatásával;
2. Intézkedéscsoport: A vidéki környezet javítása a megfelelő földhasználat támogatása révén;
3. Intézkedéscsoport: Az életminőség javítása a vidéki területeken és a gazdasági tevékenységek diverzifikációjának elősegítése;
4. Intézkedéscsoport: LEADER megközelítés alkalmazása elsősorban a 3. intézkedéscsomagra koncentrálni (ÚMVP, 2007).

A 2012-2020-as időszakra készült el a Nemzeti Vidékstratégia, amely a vidéki térségekre fókuszálva, határozta meg a fő vidékpolitikai csapásvonalakat. A vidékstratégia központjában olyan tényezők szerepelnek, mint a fenntarthatóság, életképes agrár- és élelmiszertermelés, vidéki élet értékei. Legfontosabb területek között említi a dokumentum a foglalkoztatás-növelést, a fenntartható, sokszínű erdőgazdálkodást, illetve mezőgazdaságot, a termelési szerkezet és helyi élelmiszergazdaság helyreállítását, az energiatermelés helyi alapokra helyezését, a vidéki közösségek erősítését, a demográfiai folyamatok javítását, a környezeti rendszerek és biológiai sokszínűség megőrzését. A Program szorosan illeszkedik a 2014-2020 közötti EU-s programozási időszakhoz, valamint a nemzeti stratégiai tervekhez, valamint a meglévő ágazati tervekhez (TÉRPORT, 2012). A Vidékstratégia eszközeit és intézkedéseit a Darányi Ignác Terv foglalja egységes keretbe, amelynek öt fő intézkedési területe van:

1. Jogszabályi környezet megújítása;
2. Hatékony és ügyfélbarát támogatási és intézményrendszer;
3. Képzési és szemléletformálási programok és akciók indítása;
4. Uniós és hazai társfinanszírozású programok kidolgozása és indítása;
5. Nemzeti finanszírozású programok kidolgozása és indítása.

A Darányi Ignác Terv forrásai elsősorban európai uniós támogatásokra támaszkodnak 2014-ig 300 milliárd forint le nem kötött EU forrás állt a pályázók rendelkezésére, amelyek között szerepel a fiatal gazdák támogatása, mezőgazdasági termékek értéknövelése, termelői csoportok támogatása, kedvezőtlen adottságú területek támogatása, őshonos állatokhoz, erdősítéshez, Natura 2000 területekhez kapcsolódó támogatások, turisztikai és diverzifikációs támogatások. A program öt fő intézkedésének tartalmi eleme folyamatos bővülési folyamaton

megy keresztül, amelyben a vidékfejlesztési kormányzatnak van állandó szerepe (TÓTH – MÁTÉ, 2013; DARÁNYI IGNÁC TERV, 2012).

2.4.1. Az agrár- és vidékpolitika működése és eredményei az európai uniós csatlakozás óta Magyarországon

2001-ben a Göteborgi csúcstalálkozó eredményeképpen megszületett Magyarország európai uniós csatlakozásának céldátuma, amelynek révén 2004-től EU tagállammá vált hazánk. Az uniós csatlakozás azonban nem hozta el a várva várt hatást, hiszen a csatlakozó tíz ország közül pozíció vesztésként, sereghajtóként léphettünk be a Közösségbe. A gazdasági egyensúlyra és versenyképességre vonatkozó mutatók árnyalt képet mutattak (HUBAI, 2006). KAPRONCZAI – UDOVECZ (2009) szintén megállapítják, hogy nem történtek alapvető változások a magyar agrárgazdaságban a csatlakozás után, bizonyos mutatók tekintetében romlott a helyzet, úgymint a foglalkoztatottság, bruttó hozzáadott érték előállítás, beruházások mezőgazdasági részaránya.

A csatlakozást követően a magyar mezőgazdaság a Közös Agrárpolitika szabályozása alá került számos tekintetben. Közösségi szinten deklarálták a támogatott termékeket és tevékenységeket, az élelmiszerbiztonsági, állat- és növény-egészségügyi követelményeket, valamint termelési és támogatási kvóták kerültek kialakításra, hogy ellenőrizhető keretben tartsák a támogatott termelést. A vidékfejlesztési programok kialakításában már nagyobb önállóságot kaptak az újonnan csatlakozottak. Közvetlen támogatások tekintetében az alacsonyabb költségzintre, és a költségvetési hiányra hivatkozva kezdetben a tagállami támogatások 20%-át kapták a hazai gazdálkodók, amelyet nemzeti forrásból kiegészíthetett az ország (LOSONCZ, 2004).

A Közös Agrárpolitika révén négy támogatási csatorna állt hazánk rendelkezésére: a közvetlen támogatások, a piacstabilizáló intervenciós és exporttámogatások, a vidékfejlesztési, környezetvédelmi, beruházási, illetve a szerkezetátalakításért felelős támogatások, valamint negyedikként a nemzeti támogatások. Az egyes EU-s forrásokhoz hozzá lehet jutni normatív úton, amiről jogszabály rendelkezik, míg más alapok egyedi kérelem útján vehetők igénybe, illetve a forráshoz jutás harmadik útja a klasszikus pályázati rendszer, amelynek a feltételeit a pályázati felhívás rögzíti (VÁSÁRY, 2008). A közvetlen támogatások kifizetése esetében Magyarország egy területalapú rendszer mellett döntött (Single Area Payment Scheme – SAPS – Egységes Területalapú Támogatás). A csatlakozás óta a közvetlen támogatások évről évre nőttek és 2013-ra érték el a régi tagállamok támogatottsági szintjét, 2010-től a nemzeti kiegészítés révén (top up – kipótlás) a támogatások kiegyenlítődték (ÚMVP, 2007). UDOVECZ (2007) megállapítja, hogy ez egy ellentmondásos forma, hiszen a SAPS egy termeléstől elválasztott támogatás, és az ehhez kapcsolódó top up viszont termeléshez kötött,

azon növénykultúrák részesülnek kiegészítő támogatásban, amelyek az EU-15-ök esetében is részesei.

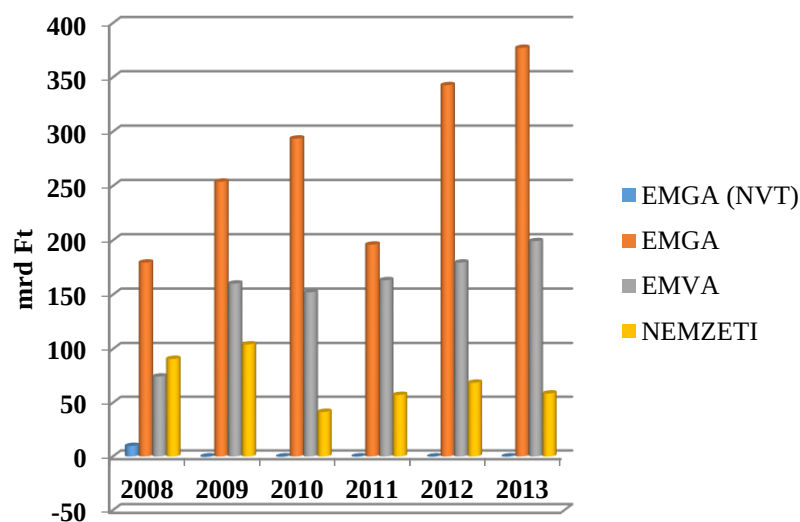
RADNÓCZY (2004) munkájában kifejti, hogy többféle támogatási forma van az Európai Unióban, amelyeknek a fogalmi meghatározása számos nehézségbe ütközik. Véleménye szerint *„a támogatás minden olyan pénzben kifejezhető hozzájárulást és kedvezményt jelent, amelyet a Közösség vagy annak valamely pénzügyi forrása tagállamok, illetve azok régiói részére, meghatározott iparágaknak, vállalkozásoknak vagy vállalkozások egy meghatározott körének, valamint magánszemélyeknek nyújtanak.”* A közvetlen támogatások esetében közvetlenül jön létre jogviszony az Unió és a kedvezményezett között, amely esetben a közösségi jog az irányadó. A HÁMORI (2001) által szerkesztett uniós fogalomtárban leírják, hogy a közvetlen kifizetések a növénytermesztésben főként területpénzt, állattenyésztésben pedig létszám alapján meghatározott fejpénzt jelentenek az Európai Unióban.

Az MVH által 2007-től 2011-ig megjelentetett *„Agrár- és vidékfejlesztési támogatások”* című kiadvány részletesen taglalta az egyes támogatási formákat. Ha a hazai viszonyokat vizsgáljuk, akkor a területalapú támogatások kategóriájába tartoztak az elkülönített cukortámogatások, amely a cukorárak miatti jövedelem-kiesést volt hivatott kompenzálni. A termelést támogató intézkedések sorába tartoztak a keményítő-felhasználás támogatások, amik árviszátérítést jelentettek az ilyen típusú vállalkozások számára, illetve a rost előállítás támogatása, amely elsősorban a kenderrost termelésre fókuszált. A szárított takarmány támogatás, amelyhez Magyarországnak körülbelül 50 ezer tonna (49593 tonna) kvótája van, az EU takarmányfehérje függőségét volt hivatott szolgálni.

Az állatlétszám alapú támogatások esetében a finanszírozás kezdeti szakaszát a nemzeti költségvetés biztosította. Számos támogatási jogcímet tartalmazott a forrás, úgymint a hízottbika-tartást, az extenzifikációs szarvasmarhatartást, amelyekben a támogatható állatmennyiséget a „történelmi bázis” alapján határozzák meg. Állatszámhoz kötött támogatás alá tartozott a kedvezőtlen adottságú területeken történő anyajuhtartás, illetve az anyatehéntartás támogatása. A piaci egyensúly megteremtését szolgálta az EU tejkvóta rendszere. Különböző szabályozó elemeket alkalmaztak e tekintetben, úgymint az intervenció és magántárolás a tejpor és vaj tekintetében, valamint a vajfelhasználás támogatása, illetve az iskolatej program. A rendszer részét képezte a tejnyilvántartás, amelynek a lényege, hogy a kvótát túllépő termelőknek illetékfizetési kötelezettségük volt. A piaci intézkedések közé tartoztak a bel-, illetve a külpiaci intézkedések. Az intervenció rendszer révén pedig lehetőség kínálkozott a piaci zavarok elhárítására. Ha a piaci ár alacsonyabban alakult, mint az intervenció ár, akkor intervenció, hatósági beavatkozásra került sor. A Közösség által

szabályozott, ellenőrzött felvásárlásokkal átmenetileg terméket vontak ki a piacról és ezzel elhárították a túlkínálatot. Belpiaci intézkedések közé tartozott a hazai szabályozásban a szőlő-bor termékpálya, a tej termékpálya, a zöldség-gyümölcs termékpálya, természetes édesítőszer, illetve a méz termékpálya. A piaci intézkedések keretében nagy hangsúlyt fektettek a promóciós programok támogatására, amelyek a mezőgazdasági termékek népszerűsítésére vonatkoztak. A külpiaci intézkedések keretében az EU-ból kiinduló, illetve az EU-ba irányuló áruforgalom exportengedélyezési és export-visszatérítési rendszer szabályozását lehetett érteni, amely számos húsfélét, gabonát, zöldség-gyümölcsöt, tejterméket érintett.

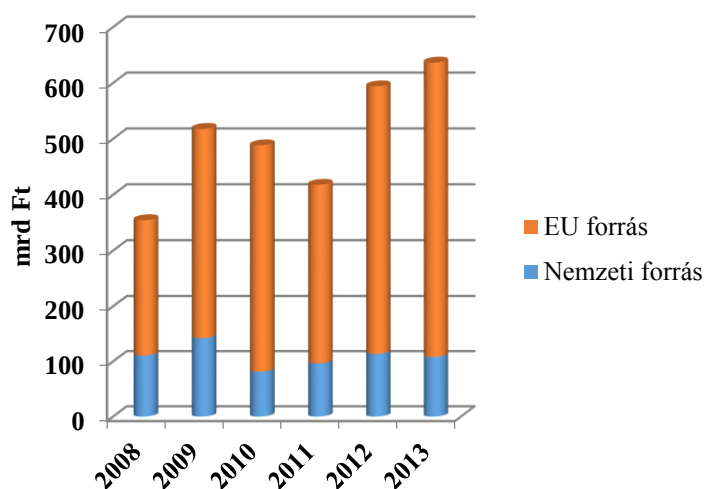
Látható, hogy számos jogforrás állt rendelkezésre a támogatást igénylők számára, amelyeknek a finanszírozása több csatornán keresztül történt. A támogatási adatok közzétételét a mezőgazdasági, agrár-vidékfejlesztési, valamint halászati támogatásokhoz és egyéb intézkedésekhez kapcsolódó eljárás egyes kérdéseiről szóló 2007. évi XVII. törvény, valamint a 259/2008. EK rendelet szabályozza, amelyek a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal honlapján elérhetők. Mivel 2007. év előtt nem volt közzétételi kötelezettség, így ezek az adatok a honlapon nem találhatóak meg. A felhasznált alapok vonatkozásában a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv, majd a 2007-es időszaktól az EMGA-ból finanszírozott, az EMVA, valamint a Nemzeti Alap kifizetései változása követhető nyomon a 8. ábrán. A támogatások értékében az időszak alatt negatív számok is megfigyelhetők, ugyanis visszatérő jelenség volt, hogy a kedvezményezettnek köztartozása (pl. adótartozása) halmozódott fel, amikor is az MVH levonta az összeget, és átutalta az adóhatóságnak. A kifizetett támogatás ezzel az értékkel csökkent, de lényegében a kedvezményezett tartozása a támogatásból rendezésre került. Az NVT esetében 2009-2013 között gyakorlatilag csak negatív összegek szerepelnek az adatbázisban, utalva a kifizetés irányára. Valamennyi évben a legnagyobb tételt jelentette a kifizetések sorában az EMGA alapból finanszírozott közvetlen támogatások, az intervenció, illetve az exporttámogatások. Az EMVA alapból finanszírozott vidékfejlesztési intézkedések a 2008-as évet leszámítva a második legnagyobb kifizetés-arányt jelentette. A Nemzeti Alapból történő finanszírozást tekintve a legnagyobb arányú kifizetés 2008-ban, illetve 2009-ben volt, majd csökkent a részaránya, de 2010-től itt is növekedés figyelhető meg.

8. ábra: Agrár- és vidékfejlesztési támogatások a felhasznált alapok szempontjából (milliárd Ft)

Forrás: saját szerkesztés MVH adatok alapján

Amennyiben forráseredet szempontjából vizsgáljuk meg a támogatások alakulását, természetesen az EU-források részarányának a túlsúlya figyelhető meg (9. ábra).

9. ábra: Agrár- és vidékfejlesztési támogatások forráseredet szempontjából (milliárd Ft)

Forrás: saját szerkesztés MVH adatok alapján

A 2014-től életbe lépő új költségvetési időszak Magyarország, illetve a magyar gazdálkodók számára is számos változást hoz. A fő irányokat az előző fejezetben már körvonalaztam. 2014-ben az úgynevezett Alap Támogatási Rendszer (BPS) kerül alkalmazásra, amely nagyban építkezik a már taglalt zöldítés elvére. Gyakorlatban ez azt jelenti, hogy 30%-os támogatási

arányt a kötelezően alkalmazandó zöld komponens meglétéhez kötik. A gazdáknak három kritériumnak kell megfelelni:

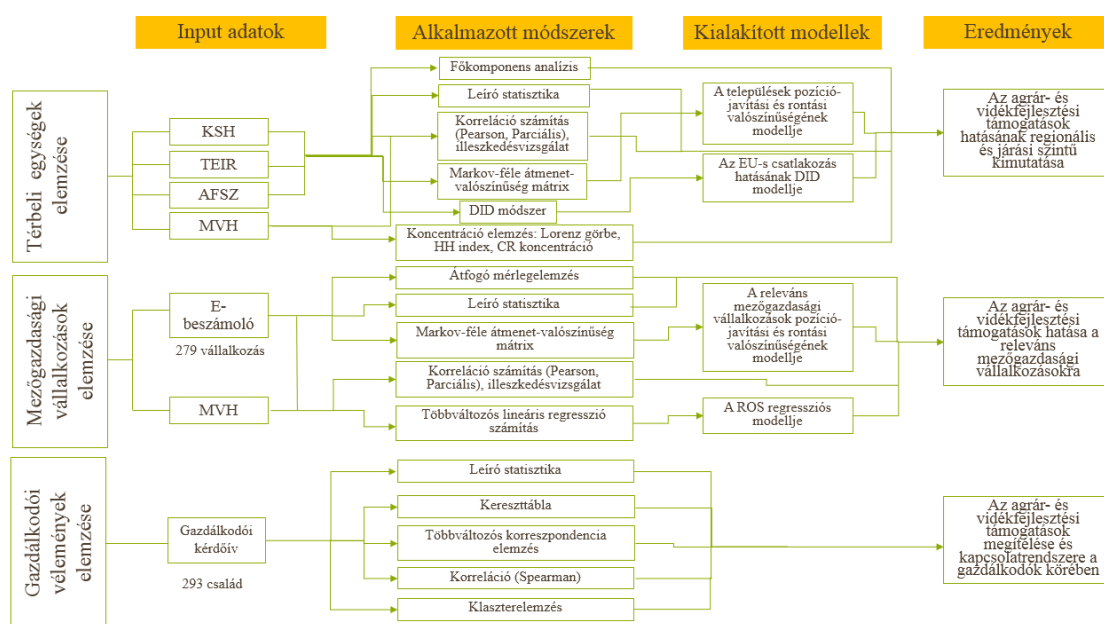
1. diverzifikálás (legalább három növény termesztése, minimum 5%-ban és egyik sem csökkenthető;
2. állandó legelőt kell fenntartani üzemi szinten;
3. a kérelemben szereplő terület 7%-át ökológiai célterületnek kell fenntartani (vagyis ki kell vonni a termelésből).

Hatását tekintve ez lehet a legnagyobb a következő időszakban, mivel ugyan 3 ha feletti területre vonatkozik, így is 35 ezer gazdálkodót, míg a zöldterület kivonása pedig 100 ezer gazdát érint (AGRO NAPLÓ, 2012).

Összességében kijelenthető, hogy forrásfelhasználás szempontjából jelentős összegekhez jutott a gazdálkodói társadalom és a pályázások terén sikeresen is adaptálták az EU-s követelményeket, a pályázási feltételek azonban továbbra is nehezen teljesíthetők. A támogatások jelentős része jövedelemtámogatás formájában jut el a gazdálkodókhoz, ami mindenképpen azt követeli, hogy a beruházási és fejlesztési támogatások részarányát növelni tudjuk. Egyetértek a 2014-2020 közötti költségvetési időszak gazdaságfejlesztésre fordítható forrásainak 60%-os részarányával (JARAS, 2014a), hiszen a vidék harmonikus fejlődéséhez szükséges a helyi gazdaságok megerősítése, amelyeknek hozzáadott érték növelő hatásuk miatt társadalmi és ökológiai vonzatuk is van.

3. A KUTATÁS ADATBÁZISA ÉS MÓDSZERTANA

A szakirodalmi rész feldolgozásánál a szekunder információk gyűjtése a téma hazai és nemzetközi irodalmának a bemutatására irányult. Mind hagyományos, mind pedig internetes források felhasználásra kerültek. Az irodalmi források összegyűjtésében nagy segítségemre volt az Elektronikus Információszolgáltatás (EISZ) honlapja, valamint a Debreceni Egyetem könyvtáraiban megtalálható releváns bibliográfiák. A primer kutatás területe elsősorban a Sarkadi járás, azonban a megbízható statisztikai elemzések miatt bizonyos esetekben szükség volt a dél-alföldi régiós adatok figyelembe vételére is (10. ábra).

10. ábra: A kutatás során használt adatbázis és alkalmazott módszerek összefoglaló ábrája

Forrás: saját szerkesztés

A statisztikai adatokat számos forrásból gyűjtöttem össze: Központi Statisztikai Hivatal Tájékoztatási adatbázisa, Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TEIR) településsoros adatai, a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (AFSZ) statisztikai információi, valamint a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal támogatási adatai, továbbá a FAO statisztikai rendszerének (FAOSTAT), illetve az Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériumának (USDA) adatai. A céginformációkat az Igazságügyi Minisztérium céginformációs és az elektronikus cégeljárásban közreműködő szolgálatának portáljáról szereztem be (e-beszámoló). Az adatok elemzéséhez SPSS (Statistical Package for Social Science), STATA statisztikai, illetve Microsoft Excel programokat használtam, a térképi megjelenítésekre a MAPINFO program segítségével a GeoX Kft. által rendelkezésemre bocsátott ArcMagyarország 6.3 raszteres térképállományát alkalmaztam. A vizsgálatok

céljainak leginkább megfelelő módszerek kutatása során számos klasszikusnak számító biometria kiadványt – SVÁB (1979), MÉSZÁROS – CSÁKI (1981) VIZDÁK (2002) – tanulmányoztam, amelyek segítségemre voltak a szükséges módszerek kiválasztásában.

3.1. A támogatások² hatásvizsgálatának regionális és járási szintű módszertana

A támogatás-eloszlás vizsgálatához az MVH 2004 és 2013 közötti támogatási adatait használtam fel. A rendelkezésemre álló adatállomány különböző csoportosítási lehetőségeket tett lehetővé a támogatásokat illetően. A támogatások lehatárolásai a következők: *Összes támogatás, EU forrás, nemzeti forrás, Európai Mezőgazdasági Garancia Alap, Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap, Jövedelemtámogatások, Beruházási és vidékfejlesztési támogatások*

A támogatások régiós és járási koncentrátságának a mérésére különböző koncentrációs mérési módszerek kerültek alkalmazásra. A Lorenz görbét eredetileg a jövedelem-eloszlás mérésére alkalmazták, a koncentrációt egy egységoldalú négyzetben ábrázolja, ahol a kumulált relatív gyakoriságok függvényében jeleníti meg a kumulált relatív értékösszegeket. Ha az egyes egységeknek azonos a részesedésük az értékösszegekből, akkor a kumulált relatív gyakoriságok és a kumulált relatív értékösszegek megegyeznek. Ebben az esetben koncentráció hiány tapasztalható és ilyenkor a görbe egybeesik az egységnégyzet átlójával (KOVÁCS, 2011; ELTE, 2005).

A koncentrációs arányszám, vagy más néven koncentrációs ráta (CR) mind számításában, mind adatigényében az egyik legegyszerűbben előállítható koncentrációs mérőszám. A CR koncentrációs arányszám azt mutatja meg, hogy a sokaság legnagyobb egysége hogyan részesedik a teljes értékösszegekből. Ha az értékösszeg egésze a kiválasztott egységhez tartozik, akkor maximális értéket vesz fel, egyenletes eloszlás esetén pedig minimális értéke lesz. A gyakorlatban a 3-5 legnagyobb egységnek a teljes értékösszegekből való részesedésének a megjelenítése a legelterjedtebb. Egy másik meghatározó mérőszáma a koncentrációnak a Hirschman-Herfindahl index. Az index számításakor a Lorenz-görbe főátlójához viszonyít, vagyis az egyes egységeknek az értékösszegekből való részesedése négyzetösszegének felel meg. Maximális értéket teljes koncentráció esetén vesz fel, ilyenkor az értéke 1, illetve ha minden egység részesedése egyenlő, akkor a minimális $1/n$ értéket veszi fel. Mivel a mérőszám az egységek számát is figyelembe veszi, ezért az értékösszeg 100 egység közötti megoszlása alacsonyabb koncentrációs fokot jelent, mintha 10 megoszlását vizsgálnánk (HUNYADI – VITA, 2008a; KERÉKGYÁRTÓNÉ et al., 2001).

² Támogatás címszó alatt minden esetben az agrár- és vidékfejlesztési támogatásokat értem az elemzés folyamán.

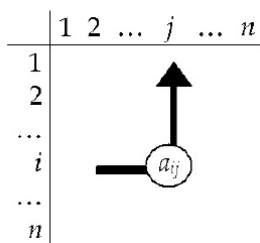
A települések komplex fejlettségének a meghatározására Komplex Fejlettségi Mutatók (KFM) kerültek kiszámításra, melynek alapját a faktorelemzés jelentette. SAJTOS – MITEV (2007), valamint MALHOTRA (2009) munkájuk alapján a módszer a változók közötti kapcsolatrendszer feltárása, illetve a változók számának a csökkentése révén lényegesen megkönnyíti az adatok elemzését és definiálását. Az eljárás a struktúra-feltárási módszerek közé sorolható, hiszen nincsenek előre meghatározott függő és független változók, hanem a különböző változók közötti összefüggések kiderítése a cél. MALHOTRA (2009) is kiemeli, hogy ez egy kölcsönös összefüggésen alapuló módszer, ahol a kapcsolatok egésze kerül vizsgálatra. Az analízis tárgya alapján elemzése kerülhetnek változók, ebben az esetben *R-típusú*, illetve esetek, amikor *Q-típusú* faktorelemzésről lehet beszélni. A feltárási faktorelemzésnek két típusa különböztethető meg a közös faktorelemzés, illetve a főkomponens-elemzés. Mivel esetemben a főkomponens elemzés került alkalmazásra, ezért ennek a módszernek a részletesebb tárgyalását tartom indokoltnak. MALHOTRA (2009) megfogalmazásában a főkomponens-elemzés az adatok teljes varianciájára fókuszál, ahol a korrelációs mátrix átlójában egyesek szerepelnek és a teljes variancia alkalmazásra kerül a faktormodellben. Kiemeli, hogy a módszer akkor javasolható, ha a cél az, hogy meghatározásra kerüljenek azon faktorok minimális számai, amelyek a legtöbb varianciát magyarázzák. Természetesen mielőtt faktorelemzésre kerül a sor, meg kell vizsgálni az adatok alkalmasságát az analízisre, amire számos módszer létezik. Munkámban az anti-image korrelációs mátrixot, a Bartlett-tesztet, illetve a Kaiser-Meyer-Olkin- (KMO) kritériumot alkalmaztam. Az anti-image korrelációs mátrix tekintetében az átlóban lévő értékek a lényegesek, hiszen ezek tartalmazzák az MSA (Measure of Sampling Adequacy) értékeket, ami 0 és 1 között változhat, annak függvényében, hogy mennyire állnak szoros kapcsolatban a változók. A 0,5 MSA érték alatti változókat érdemes kizárni az elemzésből, míg az 1-es érték az adott változó többi variábilisra vonatkozó hiba nélküli becslését reprezentálja. További fontos módszer a Bartlett-teszt, ami a változók páronkénti korrelátlanságának hipotézisére épül, illetve a KMO kritérium, ami a faktorok alkalmasságát jelző mérőszám. Magas KMO érték esetén (0,5-1) a faktorelemzés helytálló, míg 0,5 alatti érték alkalmával nem megbízható a módszer. A faktorok számának a meghatározására a varianciarányad-módszert alkalmaztam, ami az összesített variancia arányára épül, melynek révén annyi faktor kerül alkalmazásra, amennyivel el lehet érni a minimális összesített varianciaszintet. Az elfogadható szint értékelésére számos hüvelykujj szabály létezik. A természettudományokban 95% az elfogadott érték, míg a társadalomtudományokban már a 60% is elfogadható. A faktorelemzés eredményeképpen kapott faktormátrix tartalmazza a faktorsúlyokat, amelyek a faktorok és a változók közötti korrelációt jeleníti meg, a faktorsúlyok vonatkozásában a legalább $\pm 0,3$ értékkel

rendelkezőket lehet figyelembe venni. Mivel a faktorok sok változóval korrelálhatnak, ezért a faktormátrix nem reprezentál könnyen értelmezhető faktorokat. A könnyebb értelmezhetőség érdekében szükség van a mátrix forgatására (rotációjára), amelyre az ortogonális forgatás leggyakoribb módszerét, a Varimax eljárást alkalmaztam. Az eljárás a nagy factorsúllyal rendelkező változókat minimalizálja, és ezzel elősegíti a faktorok értelmezését. A kapott faktorok jelentették az alapot a Komplex Fejlettségi Mutatók kiszámításához. A szakirodalmi forrásokban számos lehetőség létezik a komplex mutatók kiszámítására, munkámban a BÍRÓ – MOLNÁR (2004) által is alkalmazott módszert használtam. Az egyes főkomponensekben lévő, magyarázó-erejükkel súlyozott faktorértékek lineáris kombinációjával megkaptam a Komplex Fejlettségi Mutatót adott évre és adott településre vonatkoztatva.

A Komplex Fejlettségi Mutatók statisztikai elemzésére különböző leíró statisztikai módszerek kerültek alkalmazásra. A módszer különösen alkalmas a KFM mutatók térbeli elhelyezkedésének, statikus eloszlásának a jellemzésére. A statisztikák jelentése alapján alkalmazásra kerültek középértéket jellemző (átlag, medián), a KFM szóródását jellemző (terjedelem, minimum, maximum, ferdeség) statisztikák. A centrális helyzetet leíró statisztikák közül az átlag kifejezi – nagy esetszám esetén – az eloszlás várható értékét, azonban ez az érték nagyon érzékeny az adathibára, illetve a szélsőséges, kiugróan magas értékekre, ellentétben a mediánnal, – vagyis a rendezett minta középső elemével, illetve páros minta esetén a két középső elem átlagával – ami kevésbé érzékeny. Az adatok jellemzésének másik fontos tényezője a centrum körüli ingadozás mérése, aminek a mérése számos módon történhet, munkámban a KFM értékeket a terjedelemmel, vagyis a legnagyobb és legkisebb adat különbségével, a minimum, illetve a maximum értékekkel jellemeztem. További lényeges eloszlásjelzőként került alkalmazásra a ferdeség mérőszáma, ami a szóródás centrumtól való eltérésének irányát és nagyságát jelzi (KETSKEMÉTY – IZSÓ, 2005). Az adatok eloszlásának a további vizsgálatára a Shapiro-Wilk próbát alkalmaztam, amelynek nullhipotézise szerint a változók nem normál eloszlásúak. A próba szoros összefüggésben van a ferdeséggel, hiszen normális eloszlás esetén a mutató értéke nulla (MADDALA, 2004).

A települések fejlettségbeli pozíciójának javítási vagy rontási valószínűségét Markov-féle valószínűségi átmeneti mátrixok segítségével vizsgáltam meg. A Markov-láncok modelljének kulcsfogalmai között szerepel a mozgás, mivel átalakulást vizsgál és különböző időpontra vonatkozó adatok kerülnek elemzésre, aminek célja, hogy az egyik időpontban megfigyelt jelenségből következtetéseket vonjunk le egy következő időpontbeli állapotra. Másik fontos fogalom a sokasági eloszlás, ami a vizsgált sokaság vizsgálati jellemző szerinti megoszlását írja le egy időpontban. Az effajta jellemzéshez az egyes megfigyelési egységeket vizsgálati

kategóriákba kell sorolni, amit a szakirodalmi forrás állapot névvel illet (MAJOR, 2005). MAJOR (2005) munkájában a meghatározott állapotok számát n -nel, míg az egyes állapotokat 1-től n -ig terjedő természetes számokkal illusztrálta (11. ábra).

11. ábra: Az átmenetmátrix egy elemének értelmezése

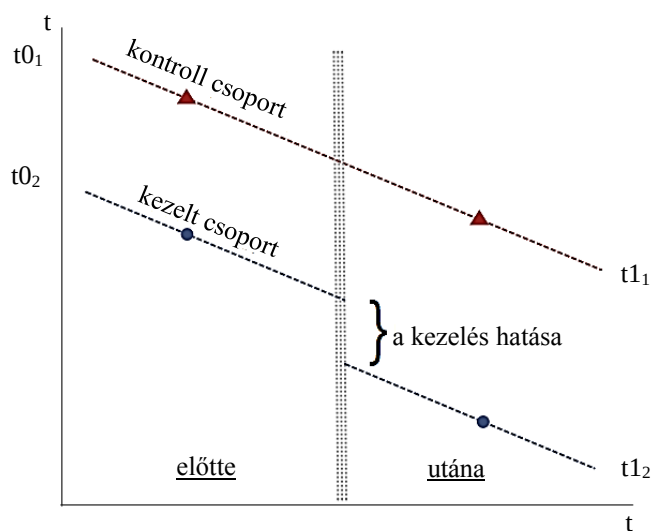
Forrás: MAJOR (2005)

Az egyes kategóriákhoz való tartozás valószínűségeinek vektorai pedig a sokasági eloszlást determinálta. Egy elem adott állapotba való tartozásának valószínűségét nulla és egy közötti valós szám fejezi ki. Ha adott egy $\mathbf{A}$ mátrix $n \times n$ -es sztochasztikus mátrix, ami egy olyan négyzetes nem negatív mátrix, melynek a soraiban szereplő elemek összege egy és ennek az i -edik sorában és a j -edik oszlopában található az a_{ij} eleme. Akkor ebben az esetben az $\mathbf{A}$ mátrixot a Markov-lánc átmenetmátrixának hívjuk, ahol az a_{ij} megmutatja, hogy milyen valószínűséggel lesz a jelenlegi időpontban i állapotban lévő elem a következő időpontban j állapotban.

A Komplex Fejlettségi Mutatók és a támogatások közötti kapcsolat feltárására Pearson-féle korrelációt, illetve parciális korrelációt alkalmaztam. A Pearson-féle lineáris korrelációs együttható az egyik leggyakrabban használt korrelációs mérőszám. Két változó közötti lineáris összefüggés feltételezése esetén, nominális eloszlású, intervallum vagy arány mérési szintű variábilisak közötti kapcsolat mérésére alkalmazható. A lineáris kapcsolat alapján az egyik változó értékeinek függvényében csökken vagy nő a másik változó adott értéke. A módszer nagy előnyei közé tartozik, hogy a legkevésbé érzékeny a normalitási feltételre (KISS, 2005). HUZSVAI (2010) munkájában leírja, hogy a lineáris korreláció értékét a korrelációs együttható (r) reprezentálja, aminek az értéke -1 és $+1$ közé eshet beleértve a határokat is. A két variábilis korrelálatlannak tekinthető, hogyha az együttható értéke nulla. VARGHA (2011) szerint a parciális korreláció rendkívül népszerű a különböző empirikus kutatásokban, használata azokban az esetekben gyakori, amikor két kvantitatív változó kapcsolatából ki szeretnénk szűrni egy vagy több kvantitatív változó lineáris hatását. HORVÁTH – SAJTOS (2001) kiemeli, hogy a parciális korreláció különösen gyakori abban az esetben, ha egy vagy esetleg kettő vagy három kontrollváltozó van, míg SAJTOS – MITEV (2007) hangsúlyozza, hogy a módszer kevés változó-szám – három, illetve öt – esetén kifejezetten alkalmas az elemzésre.

A KFM értékek és a támogatások közötti kapcsolat feltárása után szükség volt az ok-okozati kapcsolatok bizonyítására is, melynek céljából illeszkedésvizsgálatot végeztem el. Az illeszkedésvizsgálat során egy független metrikus változó hatása kerül vizsgálatra egy függő metrikus változóra nézve. A kapott determinációs együttható (r^2) a kapcsolat erejét szemlélteti, melynek értéke 0 és 1 között változhat, míg az F-próba szignifikanciája a kapcsolat létezését igazolja, ami a determinációs együttható szignifikanciájának a tesztelésére irányul (SAJTOS – MITEV, 2007).

A fejezet utolsó részében a kapott KFM mutatókat a különbségek különbsége módszerrel elemeztem tovább. KÉZDI (2011) megfogalmazásában „*a regressziós különbségek különbsége módszer technikailag egy olyan regressziós modell, amelyben a magyarázóváltozók között szerepel az eredményváltozók múltbeli értéke.*” Esetemben panel adatok kerülnek elemzésre, melyekre a hatásmodellek két típusa közül az állandó hatásmodell került alkalmazásra. Az állandó hatásmodellek alkalmazásakor az a feltételezés, hogy az egyes entitások egyedi jellemzői hatást fejtenek ki az eredmény változókra, ezért ezeket a jellemzőket kontrolálni kell. A modell eltávolítja az időtől független tulajdonságokat a becslő változók esetében. Másik fontos feltételezése a modellnek, hogy az egyes entitások tekintetében az időtől független tulajdonságok nem korrelálnak egymással MOLNÁR (2011). KÉZDI (2011) leírja, hogy a különbségek különbsége (Difference in Differences, DiD) módszer alkalmas lehet arra, hogy egy programot megelőző státusz hatása kiszűrésre kerüljön (12. ábra).

12. ábra: Egy program lehetséges hatása a kezelt csoportra nézve

Forrás: saját szerkesztés

A módszer lényege KÉZDI (2004) megfogalmazásában, hogy az eredményváltozók változása (esetemben a KFM értékek változása) kerül összehasonlításra a támogatott (kezelt) és nem támogatott (kontroll csoport) között.

3.2. A támogatások hatásvizsgálata a mezőgazdasági vállalkozásokra nézve

A 2004 és 2013 közötti időszakban 51 mezőgazdasági vállalkozás vett igénybe valamilyen európai uniós támogatási formát a Sarkadi járásban. A támogatások igénybevétele rendkívül heterogén módon alakult ebben az időszakban, egyes vállalkozások minden évben kaptak valamilyen forrást, míg mások egy-egy évben jutottak valamilyen EU-s összeghez. Ugyanakkor számos vállalkozás az időszak végére végelszámolás, felszámolás, kényszertörlesztés, illetve megszűnés alá került a cégnyilvántartási adatbázis alapján. Ezen okok miatt a mintám meglehetősen leredukálódott, ami kockázatosá tette a statisztikai vizsgálatok megbízhatóságát. A megbízható statisztikai vizsgálatok érdekében szükség volt a mezőgazdasági vállalkozások terén a regionális dimenzióban való gondolkodásra, úgy, hogy a mintában szerepeljenek a Sarkadi járás mezőgazdasági vállalkozásai is. Régiós szinten már nagyobb merítési lehetőségem volt, hiszen 2004 és 2013 között csaknem 637 Kft., 120 mezőgazdasági szövetkezet, 141 betéti társaság, 59 részvénytársaság és öt közkereseti társaság jutott valamilyen formában EU-s forráshoz, mivel itt is igencsak heterogén mintával álltam szemben, ezért a nyertes vállalkozásokat bizonyos szempontok alapján közös nevezőre hoztam:

1. Azokat a vállalkozásokat vettem figyelembe, amelyek 2005-2012 között minden évben kaptak támogatást (2004-es év a májusi csatlakozás miatt nem számít teljes évnek, ezért kihagytam a szempont-rendszerből, a 2012-es záróévet az indokolta, hogy a vállalkozások, mérleg és eredményadatai eddig az évig voltak elérhetőek);
2. A 2003 előtt alakult vállalkozásokat vettem figyelembe, mivel az európai unós csatlakozás előtti helyzetét akarom viszonyítani három, az EU-hoz csatlakozás utáni állapothoz (2007, 2011, 2012);
3. Csak azokat a vállalkozásokat vettem figyelembe, amelyek 2012-ben is működtek és nem álltak végelszámolás, felszámolás alatt, nem szűntek meg, nem álltak kényszertörlesztés alatt és adataik elérhetőek voltak a nyilvános cégbázisban;
4. A kapott adatbázist kategorizáltam mikro-, kis- és középvállalkozásokra;
5. A nagyvállalatokat kihagytam a mintából, mivel a kkv szektorra fókuszálok a dolgozatban;
6. A mikrovállalkozások esetében is megköveteltem azt, hogy legalább egy fő átlagos statisztikai létszámmal rendelkezzen;
7. Végül pedig azokat a vállalkozásokat vettem figyelembe, amelyek 2005-2012 között átlagosan legalább 60 millió Ft támogatást kaptak.

A szűrés és az adatgyűjtés eredményeképpen a vállalkozások száma 279-re csökkent, amiből 16 darab vállalkozás a Sarkadi járásban található. A vizsgálat első lépése volt a Dél-alföldi

Régió és a Sarkadi járás vállalkozásai mérleg összetételének összehasonlító elemzése. BÍRÓ et al. (2001) szerint a mérlegelemzés feladata a vállalkozások vagyoni és pénzügyi struktúrájának, valamint az abban bekövetkezett változásoknak a feltárása. Munkájukban kiemelik a mérlegelemzés két fő módszerét, egyrészt az átfogó mérleg-elemzést, másrészt az egyes mérlegtételek részletes elemzését. Munkámban az átfogó mérlegelemzés módszerét alkalmaztam, amelynek az első lépése az egyes évek eszköz-, és forráscsoportjai belső arányai alakulásainak a vizsgálata. A belső arányok megállapításánál a mérlegfőösszeget vettem viszonyítási alapnak. Az elemzést a 279 vállalkozásra nézve aggregáltan végeztem el, illetve ezen adatokat összehasonlítottam a Sarkadi járás 16 vizsgált mezőgazdasági vállalkozásának aggregált adataival.

A mérlegelemzést követően a mezőgazdasági vállalkozások vagyoni- és pénzügyi helyzetének a vizsgálata került sor (3. melléklet). A vagyoni helyzet elemzésére vertikális (forrás oldalon megjelenő adatokból számított) és horizontális (forrás és eszköz oldal egyes tételeinek egymáshoz való viszonyát kifejező) tőkeszerkezeti mutatókat használtam. A vertikális mutatók közül a tőkeerősség, a kötelezettségek részarányának, a tőkearányos mérlegszerinti eredménynek, illetve a tőkefeszültség változását vizsgáltam a kiválasztott években, míg horizontális mutatók esetében a befektetett eszközök fedezete két változatának alakulását elemeztem. A vállalkozások pénzügyi helyzetének a feltárásához az adósságállományra vonatkozó adósságállomány aránya, saját tőke aránya, illetve az adósságállomány fedezettsége mutató került kiszámításra. A rövid lejáratú kötelezettségekből finanszírozott forgóeszközök értékösszegét a nettó forgótőke mutató segítségével határoztam meg. A nettó forgótőke értelmezése PUPOS et al. (2010) szerint is változatosan alakul, munkámban a szerző által is elfogadott COHEN (1997) számítási módját követtem. PUPOS et al. (2010) szerint azonban a nettó fogótőke nem fogadható el a pénzügyi helyzetet reálisan tükröző mutatószámként, ezért meghatároztam az átlagos forgótőke fedezettségi mutatót is – ami a nettó forgótőke és a forgótőke arányát mutatja – aminek az értékéből már jobban lehet következtetni a vállalatok finanszírozási stratégiájára. Számszerűsítettem a vizsgált években az EVA³ mutató nagyságát is. ÓNODI (2005) tanulmányában kifejti, hogy az EVA mutató egy olyan pénzügyi mutató, amely a tulajdonosi érték maximalizálásához segíti a vezetőket. Az EVA egyik komponensének számító tőkekielégítettség TURNER (2003) alapján a tőkepiaci árfolyamok modellje (CAPM) szerint határoztam meg (4. melléklet). A mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezőségének a vizsgálatára a vállalkozások eredmény-kimutatásait felhasználva, jövedelmezőségi mutatók kiszámításával került sor. Az e-beszámolón rendelkezésemre álló eredmény-kimutatásoknak

³ Economic Value Added – gazdasági hozzáadott érték

tartalmi szempontból két típusa volt elérhető, az összköltség eljárással, illetve a forgalmi költség eljárással készített kimutatás. A rendelkezésemre álló adatokból három fajta jövedelmezőségi mutató került kiszámításra:

1. ROE (Return on equities) – Saját tőke arányos jövedelmezőség

$$ROE = \frac{\text{adózott eredmény}}{\text{saját tőke}}$$

2. ROA (Return on assets) – Eszközarányos jövedelmezőség

$$ROA = \frac{\text{adózott eredmény}}{\text{összes eszköz}}$$

3. ROS (Return on sales) – Árbevétel arányos jövedelmezőség

$$ROS = \frac{\text{adózott eredmény}}{\text{értékesítés nettó árbevétele}}$$

NÁBRÁDI et. al. (2007) megállapítják, hogy a jövedelmezőség nem más, mint termelőkapacításra, ráfordítási vagy termékegységekhez viszonyított fajlagos jövedelem. KELLE (2011) munkájában kiemeli a jövedelmezőségi mutatók fontosságát, hiszen a vállalkozások működőképességének eredményességét mérik, illetve kifejezik, hogy a vállalkozások a gazdálkodásuk során, a rendelkezésükre álló forrásokat milyen eredményességgel használják fel. TÖRÖNÉ (2012b) a ROE, ROA, illetve a ROS mutatók alapján végzett jövedelmezőségi vizsgálatokat, ugyanakkor hazai és nemzetközi forrásokra alapozva a ROE mutatót tekintette csúcsmutatónak és a tesztüzemi rendszer üzeleinek az összehasonlítását ezen mutató alapján végezte.

A vizsgált vállalkozások jövedelmezőség mutatói és a kapott támogatások közötti kapcsolat vizsgálatára Pearson-féle és parciális korreláció került alkalmazásra, majd az ok-okozati kapcsolatok kimutatására illeszkedésvizsgálatot is végeztem. A jövedelmezőségi mutatók további vizsgálatai során leíró statisztikai módszerek, illetve a jövedelmezőségi pozíciók javítási és rontási esélyeinek tanulmányozására Markov-féle valószínűségi átmenetmátrixok kerültek felhasználásra.

A támogatások, valamint az egyes mérlegtételek és eredménytételek, a vizsgált régiós vállalkozások árbevétel arányos jövedelmezőségre gyakorolt hatásának a modellezésére többváltozós regresszió-számítást végeztem el. A modellépítésbe 18 mérleg- és eredményadatot használtam fel:

Mérlegadatok: befektetett eszközök, tárgyi eszközök, forgóeszközök, saját tőke, tőketartalék, eredménytartalék, mérleg szerinti eredmény (MSZE), kötelezettségek, hosszú lejáratú kötelezettségek, rövid lejáratú kötelezettségek.

Eredményt befolyásoló adatok: egyéb bevétel, anyagjellegű ráfordítások, személyi jellegű ráfordítások, üzemi (üzleti) tevékenység eredménye (ÜTE), pénzügyi műveletek bevételei, pénzügyi műveletek ráfordításai, pénzügyi műveletek eredménye, szokásos vállalkozási eredmény.

A regresszió-számítás 19. változóját pedig a vállalkozásoknak adott vizsgált évig az MVH által kifizetett támogatásai képezték.

A többváltozós regresszió-számítás során egy függő és két vagy több független változó közötti kapcsolat vizsgálata történik. Természetesen mielőtt a regresszió számításra kerülne a sor, az adatoknak számos feltételnek eleget kell tenniük. Többváltozós regressziónál meghatározó a *multikollinearitás* jelenségének az elkerülése, ami akkor következik be, amikor a determinációs együttható értéke meghaladja a 0,5 értéket, vagy két magyarázó változó közötti korrelációs együttható 0,7-es érték fölött alakul. A *hibatag varianciájának állandósága*, vagyis a homoszkedaszticitás, illetve a *hibatag átlaga nulla* feltétel, valamint a *hibatagok korrelálatlansága* szintén alapfeltétele a regresszió számításnak (SAJTOS – MITEV, 2007). A modellalkotás során az ENTER (bevonásos) eljárás kerül alkalmazásra, melynek lényege, hogy a rendelkezésre álló magyarázó változók függő változóra gyakorolt hatását egyszerre mutatja (MALHOTRA, 2009).

3.3. Az agrár- és vidékfejlesztési támogatásokra vonatkozó gazdálkodói vélemények vizsgálata

Az agrár- és vidékfejlesztési támogatásban részesülő gazdák kérdőíves megkérdezése az MVH 2013-as támogatási adatai alapján történt a Sarkadi járásban. A 2013-as támogatotti kört az indokolta, hogy a támogatásokkal kapcsolatban erre az évre vonatkozóan még friss élményekkel rendelkeztek a gazdálkodók. A 11 településre rendelkezésemre álló adatbázis alapján 1080 család került lehatárolásra, akik részesültek valamilyen formában támogatásban. A család szó azért kerül hangsúlyozásra, mivel az adatbázisban azonos cím alatt több név is szerepelt, illetve voltak olyan nevek, amelyek többször ismétlődtek (többféle támogatást vettek igénybe) az adatsorban. A nevek és a lakcímek ismétlődésének a kiszűrése révén került sor az adatfelvétel lebonyolítására. Az adatfelvétel során véletlen (valószínűségi) mintavételi technikát használtam, ezen belül pedig az egyszerű véletlen mintavételt. Az alapsokaságból 293 egyed került mintavételezésre, ami a 1080 minta-sokaság 27%-a, ami alapján megállapítható, hogy jóval 5% alatt van a mintavételezés hibája 95%-os konfidencia intervallum mellett. A megkérdezés formája, a PPI („Paper and Pencil Interview”) személyes megkérdezés, melynek nagy előnye, hogy ebben az esetben érhető el a legnagyobb válaszadási hajlandóság (TAMUSNÉ, 2009).

A kérdőív (5. melléklet) szerkezetileg négy részre tagolódik, zárt és nyitott kérdéseket egyaránt tartalmaz. Az egyes kérdéskörök megnevezése a következő:

1. A gazdaság vezetőjére, a támogatottra vonatkozó információk;
2. A gazdaságra vonatkozó információk;
3. A család szociális helyzetére vonatkozó információk;
4. A támogatásokra vonatkozó információk.

A nominális, illetve ordinális skálán mért adatok összefüggés-vizsgálata keresztábra segítségével történt. A kontingencia-táblázat (keresztábra) két változó közötti kapcsolatot vizsgálja, ahol a táblázat sorai egy változó értékeihez, míg oszlopai egy másik változó értékeihez tartoznak. A táblázat egy eleme a megfelelő sor, illetve oszlopváltozó együttes előfordulási gyakoriságát jelenti a mintában (KETSKEMÉTY – IZSÓ, 2005). Az elemzés két nominális, vagy két ordinális változó közötti kapcsolat kimutatására szolgál. A keresztábra-elemzés leggyakoribb statisztikája a Pearson-féle Khi-négyzet (χ^2), ami két változó közötti kapcsolat szignifikanciáját méri. Attól függően, hogy nominális, vagy ordinális skálán mért változók kerülnek elemzésre, eltérő mutatókkal mérjük a változók közötti kapcsolatot. Nominális skálánál szimmetrikus mutatóként a Φ (phi), a kontingencia (C), a Cramer V együtthatók használhatók, amely mutatókra jellemző, hogy a függő, illetve független változó felcserélése nem változtatja meg az eredményt. Ezzel szemben az aszimmetrikus mutatók esetén – lambda, Goodman és Kruskal tau, bizonytalansági együttható (uncertainty coefficient) – a változók felcserélése megváltoztatja az eredményt. A kapcsolat erősségét reprezentáló mutatók értéke 0 és 1 között mozog, ahol 0 a kapcsolat hiányát, míg 1 az erős kapcsolatot jelzi. Ordinális skálán mért változók esetében szimmetrikus táblánál a Kendall tau-b, míg nem szimmetrikus mutatóként a Kendall tau-c alkalmazható, míg minkét esetben használható a gamma, illetve a Sommers-féle d érték (SAJTOS – MITEV, 2007).

Több változó közötti összefüggés szemléltetésére többszörös korrespondencia elemzés (MCA) került alkalmazásra. A többszörös korrespondencia elemzés egy olyan többdimenziós skálázási módszer (MDS), ami kvalitatív adatok skálázására alkalmazható (MALHOTRA, 2009). Lényegét MOLNÁR (2008) munkájában HAJDU (2003) alapján határozta meg, aki szerint egy olyan exploratív többváltozós technika, ami grafikus ábrává konvertálja három vagy többváltozós kontingencia tábla adatait az asszociáció kapcsolat vizuális elemzése érdekében. Az alfa együttható (Cronbach-féle alfa) a belső konzisztencia mérőszáma, amely MALHOTRA (2009) megfogalmazásában „*a skálatételek valamennyi lehetséges kétfelé osztásából adódó korrelációs koefficiensek átlaga.*” Az együttható értéke 0 és 1 közé eshet, az elemzésnél fontos

szempont, hogy 0,6, vagy az alatti értéknél nem megfelelő a belső konzisztencián alapuló megbízhatóság.

A gazdálkodók támogatáshoz kapcsolódó értékítélete, a támogatásokhoz köthető állítások révén került felmérésre. Az állításokat egytől ötig terjedő Likert-skálán kellett a válaszadóknak minősíteniük. A kapott adatbázis alapján történt a gazdálkodók szegmentálása, amelyet klaszterelemzéssel végeztem el. A klaszterelemzés a többváltozós statisztikai eljárások egyik kedvelt módszere, a faktorelemzéshez hasonló módszer, mely az összefüggések halmazát vizsgálja. Ez az eljárás sem tesz különbséget függő és független változók között, sokkal inkább a változók halmazán belüli kölcsönös összefüggéseket vizsgálja. Fő célja, hogy a megfigyelési egységeket viszonylag homogén csoportokba sorolja a kiválasztott változók alapján úgy, hogy az adott csoportba tartozó megfigyelési egységek hasonlítsanak egymásra, de különbözzenek más csoportok tagjaitól (MALHOTRA, 2009).

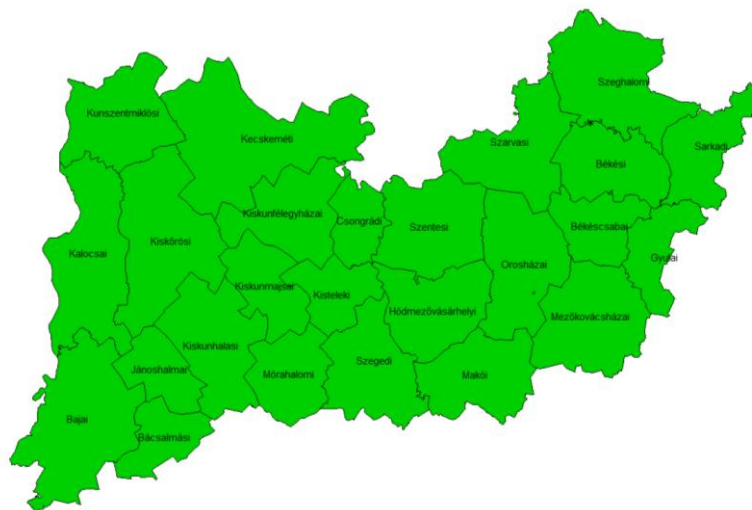
A klasztereljárások lehetnek hierarchikusak és nem hierarchikusak. A hierarchikus módszereket két csoportra bonthatjuk, mint agglomeratív (összevonó) és divizív (felosztó) eljárások (BALOGH, 2010). A nem hierarchikus módszereket gyakran K-közép klaszterelemzésnek is nevezik. A módszer különösen alkalmas nagyszámú megfigyelési egységek esetében, azonban hátrányai közé tartozik, hogy a klaszterek számát előre meg kell határozni és a klaszterközpontok kiválasztása esetleges (MALHOTRA, 2009). A K-közép eljárás során a kiindulási klaszterszám alapján történik a kezdeti klaszterközpontok kiválasztása (initial cluster centers), vagyis egy középpontot rendel minden klaszterhez. Az eljárás az euklideszi távolságszámításon alapszik, vagyis az egyes változók különbségének négyzetösszegéből vont négyzetgyök számításán (BÁLINT, 2009).

A nem metrikus változók közötti korrelációs kapcsolat kimutatása rangkorrelációs eljárással került elvégzésre. A Spearman-féle rangkorrelációs együttható sorrendi skálán mérhető változók közötti rangkorrelációs kapcsolat szorosságának a mérésére használható. A sorrendi (ordinális) változók értékeinek csak a sorrendje jelent valódi információt, amit az értékek 1-től N-ig növekvő rangszámaival fejezhető ki. Értéke -1 és 1 között változik, 1 az értéke, ha két rangsor ugyanaz, 0, ha nincs kapcsolat a rangsorok között, és -1, ha két rangsor egymás inverze (SZŰCS – TÖRCSVÁRI, 2002; HUNYADI – VITA, 2008b).

4. A KUTATÁS TERÜLETI EGYSÉGEINEK BEMUTATÁSA

Vizsgálataim középpontjában a Sarkadi járás áll, ugyanakkor a statisztikailag megbízhatóbb elemzések megkívánták a települések komplex fejlettségének, illetve a mikro-, kis- és középvállalkozások jövedelmi viszonyainak alakulása tekintetében a regionális dimenzióban való gondolkodást.

A Dél-alföldi Régió a hét statisztikai régiónk közül a legnagyobb kiterjedésű, az ország délkeleti részén terül el és három megye osztozik a területén (Békés, Csongrád és Bács-Kiskun). Népességszámát tekintve az ország harmadik legnépesebb régiója. Területén hat középtáj található meg: a Duna menti síkság, Duna-Tisza közti homokhát, Bácskai síkvidék, Alsó-Tisza-vidék, Körös-Maros köze, Berettyó-Körösvidék és a Nagykunság. Földterületeinek jelentős része alkalmas a mezőgazdasági célú hasznosításra. A régió területének 85%-a termőterület, amelynek 84%-a mezőgazdasági jellegű. A termelési szerkezetre jellemző a szétaprózottság és a kisüzemek viszonylag magas aránya. A régióban csökken a mezőgazdaság jelentősége a gazdasági szerkezeten belül, ugyanakkor a járásai felében még mindig a mezőgazdaság a meghatározó ágazat. 254 településével az egyik legritkább településhálózatú régiónk (13. ábra) (KÖSZEGI, 2014; TÉRPORT, 2014).

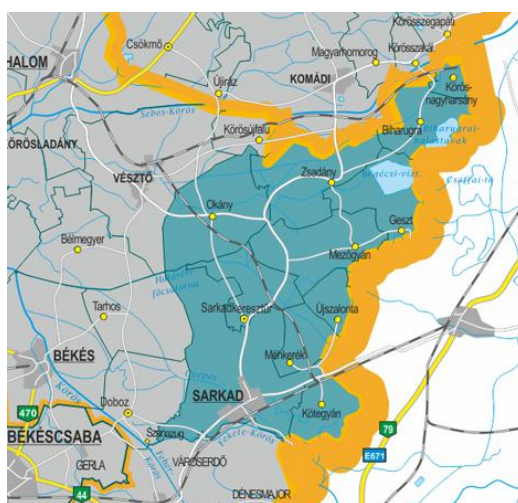

13. ábra: A Dél-alföldi Régió és járásai

Forrás: saját szerkesztés

A Duna-Tisza közén nagy számban maradt meg a tanyás hálózat, formálva ezzel a táj arculatát, alapjába véve a tanyák, a mezővárosok és az óriásfalvak hármasa jellemzi a településhálózatot. A régió 25 járása közül öt tartozik a komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérségek közé (Sarkadi, Mezőkovácsházai, Jánoshalmi, Bácsalmási és Kisteleki) (KÖSZEGI, 2014; TÉRPORT, 2014).

A Sarkadi járás Békés megye északkeleti szegletében található, keletről a magyar-román országhatár, északról pedig Hajdú-Bihar megye határolja, míg délről a Fekete- és Kettős-Körös, valamint nyugatról a 47-es számú főút veszi körül. A járást 11 település – Biharugra, Geszt, Körösnagyharsány, Kötegyán, Méhkerék, Mezőgyán, Okány, Sarkad, Sarkadkeresztúr, Újszalonta, Zsadány – alkotja, melyben központi szerepkör tulajdonítható Sarkad városának (14. ábra). A Sarkadi kistérség komplex mutatója a leghátrányosabb helyzetű térségek besorolása alapján 1,77. Ezzel az értékkel a 28. a 33 komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérségek sorában. A régióban a második leggyengébb komplex mutatóval rendelkezik (NFGM, 2009).

14. ábra: A Sarkadi járás elhelyezkedés

Forrás: JARAS, 2014b

A trianoni békeszerződést megelőzően Bihar vármegyéhez tartoztak a települések, a békeszerződést követő határrendezések nyomán Nagyváradtól és a centrum közeli helyzetből szinte kilátástalanul hosszú időre egy periférikus, halmozottan hátrányos helyzetű meglehetősen elszigetelt terület részévé váltak, amelyet gyakran csonka Biharnak vagy „maradék Biharországnak” neveztek. Az 1949/50. év közigazgatási átszervezés következtében csonka Bihart is tovább darabolták, a Magyarországon maradt településekből 48 került Hajdú-Bihar megyéhez, míg 12 köztük a Sarkadi járás településeit Békés megyéhez csatolták (BARANYI, 2005). A járás társadalmi-gazdasági szempontból ma is hátrányos, határ menti térségei pedig kifejezetten halmozottan hátrányos helyzetű területnek, ún. külső perifériának számítanak, ahol továbbra is az országos átlagnál jóval magasabb a regisztrált munkanélküliek aránya, jelentős az elvándorlás, sok a fogyatkozó népességszámú, gazdasági gondokkal küszködő, vagy éppen önhibáján kívül hátrányos helyzetű település, főként a járás határ menti és északkeleti részein.

A Sarkadi járás települései két kistáj találkozásánál fekszenek. Településeinek jelentős része (kilenc) a Kis- Sárret, míg Sarkad és Kötegyán a Körös menti sík tájegységen terül el. A terület egésze a Körösök vidékéhez tartozik és viszonylag egységes természetföldrajzi arculatot mutat. A Kis- Sárret a Sebes-Körös vízgyűjtő területéhez tartozik, míg a Körös menti sík esetében a Fehér- és Fekete-Körös határozza meg a táj jellegét. Domborzattípusát tekintve jellemzően ármentes síkságnak tekinthető. Talajadottság szempontjából az iszapos és löszös üledékrétegeken a rét- és öntés talajtípusok a jellemzőek. Az éghajlati adottságok vonatkozásában mérsékelt meleg, száraz éghajlatú kistájaktól beszélhetünk. A napsütéses órák száma évente meghaladja a 2000-2020 órás időtartamot is, így az ország egyik legnapsütésesebb területei közé tartozik. Az évi középhőmérséklet alakulása tekintetében 10,2 és 10,4 °C között változik a kistájak értéke, ami közel megegyezik az országos átlaggal. Az évi csapadékösszeg 550-570 mm között ingadozik, ami az országos értékekhez viszonyítva eléggé alacsony, viszont az Alföld csapadékösszegeinek esetében kedvező értéknek mondható (DÖVÉNYI, 2010; MAROSI – SOMOGYI, 1990; MET, 2014).

A területhasznosítás vonatkozásában elmondható, hogy az országos adathoz képes lényegesen nagyobb a szántók aránya az összes földterületből, jelentős százalékot képvisel még a gyepterület aránya a térségben (3. táblázat).

3. táblázat: Területhasznosítás a Sarkadi járásban

Földhasználati mód	Területi arány (%) a földterületből Magyarországon	Területi arány (%) a földterületből a Sarkadi járásban
Kivett terület	16,43	11,57
Szántó	48,39	61,41
Kert	1,03	0,41
Gyümölcsös	1,06	0,10
Szőlő	0,89	0,06
Gyep	10,79	15,29
Erdő	20,38	7,95
Nádas	0,65	0,57
Halastó	0,38	2,64

Forrás: saját szerkesztés falugazdász adatai alapján

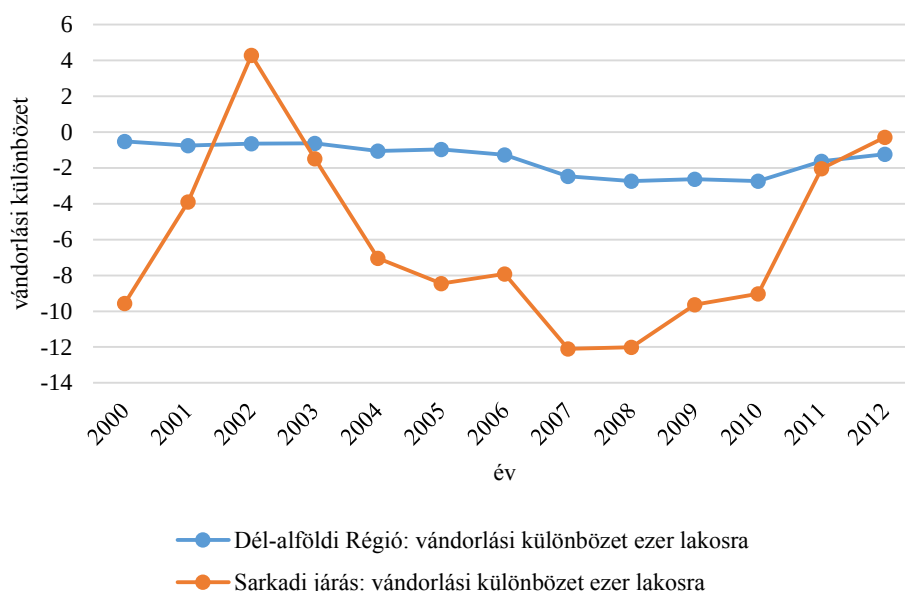
Az országos értékhez képest kiemelkedik a halastó földhasználati mód. E mögött a Biharugrán található hatalmas kiterjedésű mesterséges tórendszer áll, ami 1997 óta nemzetközi jelentőségű vadvízi élőhelyként tartanak számon számos ritka és különleges állatfajnak élőhelyet biztosítva.

A járásra jellemző, hogy a folyószabályozások előtt hatalmas mocsárvilág és nyílt vizek határozták meg a táj képét. Ma jellemzően szikes rétek, ürmöspuszták, cickórós gyeppek és száraz gyeppek alkotják a természetes vegetációt. A gyepeket többnyire extenzív módon használják. A térség erdőtársulásai közül meghatározóak a kocsányos- és csertölgyesek, valamint a magyar kőris (DÖVÉNYI, 2010).

A Sarkadi járás társadalmi-gazdasági szempontból halmozottan hátrányos helyzetű területnek tekinthető, misem támasztja ezt jobban alá, hogy a 311/2007-es kormányrendelet a 33 komplex programmal segítettő leghátrányosabb helyzetű kistérségek közé sorolta. Népeségsszám tekintetében a 2013-as KSH adatok alapján valamivel több, mint 24000 fő (24091 fő) a járás összlakossága, melyből a központi település Sarkad esetében 10533 főről beszélhetünk, Biharugra, Geszt, Körösnagyharsány, Újszalonta 1000 fő alatti települést képviselnek, Kötegyán, Mezőgyán, Sarkadkeresztúr, Zsadány települések népességszáma 1000-2000 közötti kategóriába tartozik, míg Méhkerék és Okány népességszáma 2000-3000 közötti csoportba sorolható.

A születések és halálozások esetében (6. melléklet) a járási értékeket összehasonlítva a regionális adatokkal mindkét NUTS szint kapcsán természetes fogyásról beszélhetünk. A járási halálozási adatok tekintetében nagyobb fluktuáció figyelhető meg, azonban trendjében illeszkedik a régiós alakulásokhoz. 2007-től kezdődően kiegyenlítődés figyelhető meg az 1000 főre jutó halálozások terén. Az 1000 főre jutó születések vonatkozásában a járási értékek a regionális adatok alatt alakulnak. A járási születések terén 2002, 2004, 2007 és 2011 években tapasztalhattunk kismértékű növekedést.

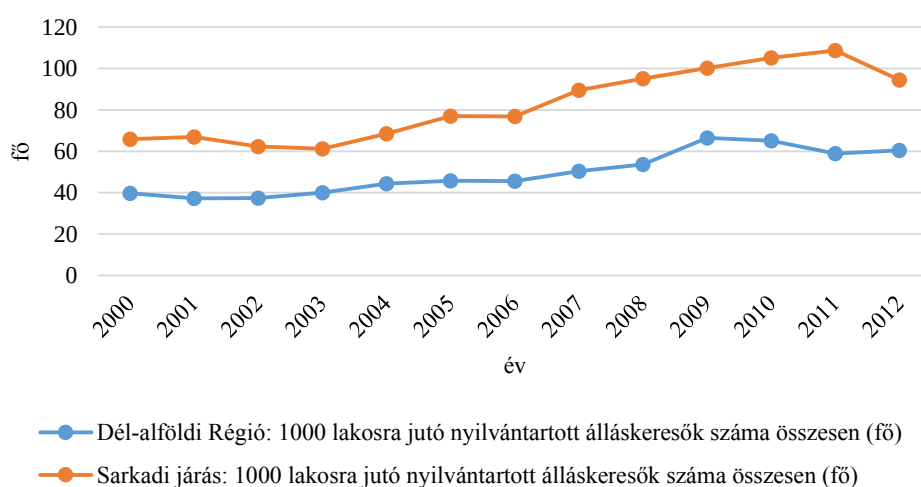
A járási és régiós oda- illetve elvándorlások relációjában már nagyobb változatosságot mutatnak az adatok. A regionális különbség valamennyi vizsgált év tekintetében negatív értéket mutat, tehát elsősorban az elvándorlás az, ami a meghatározó. A Sarkadi járás esetében 2000 és 2002 között jelentősen növekedett az odavándorlások száma, majd egészen az EU csatlakozásig drasztikus mértékű elvándorlás volt tapasztalható. 2004 után megtorpant az elvándorlások száma, bár továbbra is a negatív különbség növekedése volt érzékelhető. Az adatok elemzéséből biztató képet mutatnak a 2007 utáni eredmények, hiszen ettől az évtől kezdődően fokozatosan csökkent a különbség az oda-, illetve az elvándorlók között. A csökkenés egészen napjainkig tapasztalható: a KSH adatokból kitűnik, hogy 2012-ben csaknem átment pozitív tartományba a mutató értéke (15. ábra).

15. ábra: A vándorlási különbség aránya Dél-alföldi Régióban és a Sarkadi járásban

Forrás: saját szerkesztés KSH, 2013 alapján

Az 1000 lakosra jutó álláskeresők járási és régiós értékei kapcsán látható, hogy 2000-től – eltekintve a kisebb csökkenésektől – növekvő tendenciát tapasztalhatunk (16. ábra).

16. ábra: Nyilvántartott álláskeresők aránya Dél-alföldi Régióban és a Sarkadi járásban

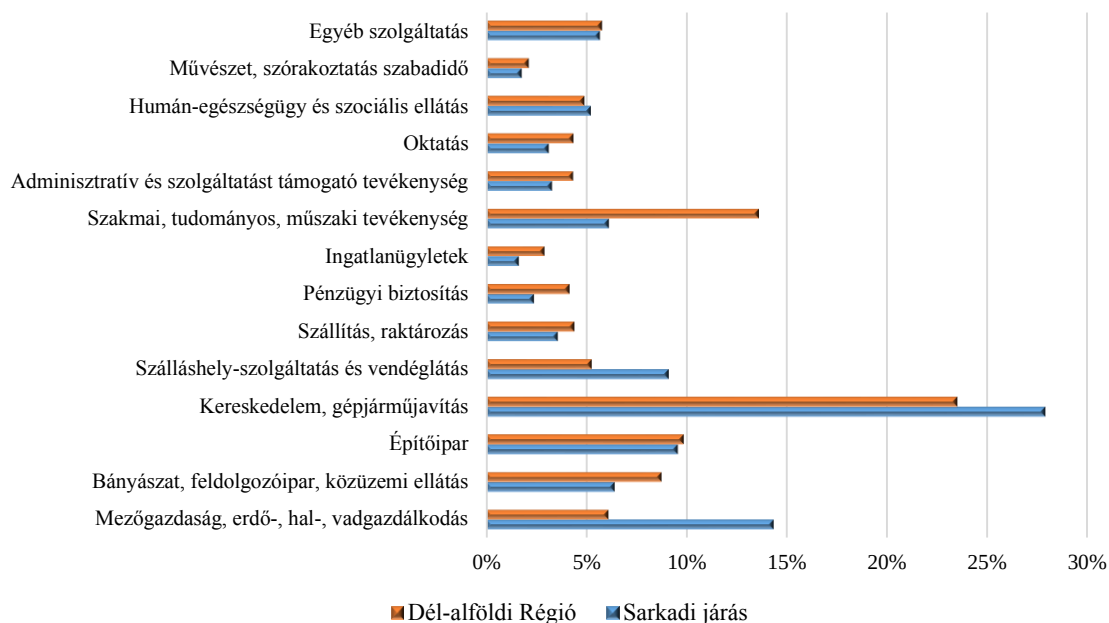
Forrás: saját szerkesztés KSH, 2013 alapján

A járási adatok jelentősen meghaladják a régiós értékeket, de trendjében hasonlóan változnak a görbék. A járási értékek javulása 2011-ben volt érzékelhető, amikor viszonylag meredek csökkenés mutatkozott az álláskeresők tekintetében. A diagramokból kitűnik, hogy a járási értékek minden tekintetben rosszabbul alakulnak a régióhoz viszonyítva. Az azonban pozitívként értékelhető, hogy a járási adatok vizsgálatában a javulás értékei sokkal inkább felfedezhetőek, mint a Dél-alföldi Régió adatsorában.

A járás lakossága körében legmeghatározóbb vallás a református, ez abból is következik, hogy a térség története szorosan összefonódik a reformációval, Sarkad városát szokás a legdélebbi hajdúvárosnak is emlegetni, ugyanakkor sokan az itt élők közül egyetlen felekezethez sem tartoznak (KSH, 2011). A kisebbségek közül a romák, illetve a román nemzetiségűek vannak jelentősebb számarányban. Méhkerék település lakóinak a többsége román nemzetiségű, azonban megtalálható Sarkadon és Sarkadkeresztúron is a román kisebbségi önkormányzat. A legnagyobb lélekszámú kisebbséget azonban a romák alkotják. Biharugra és Újszalonta községek esetében nem tartanak számon roma lakosokat, jelentősebb romaközösség Sarkadon, Geszten, Körösnagyharsányban, illetve Mezögyánban található. Szegregáció egyedül csak Sarkadon tapasztalható, ahol mintegy 1200 fő él elkülönült lakókörnyezetben (STATISZTIKAI TÜKÖR, 2011).

Gazdasági szempontból a Sarkadi járás hátrányos helyzetének a kialakulása hosszú időre nyúlik vissza: a trianoni békeszerződés nyomán elszakadt természetes vonzásközpontjától, Nagyváradtól, majd ezt követte az 1945 után kialakult ipari szerkezet felbomlása, melynek legmeghatározóbb mozzanata volt, amikor a Sarkadi Cukorgyár, Kendergyár, Termelőszövetkezeti melléküzemágak megszűntek. A folyamatok következményeiként nem szerkezeti átstrukturálódás történt, hanem megszűnés, így más foglalkoztatási lehetőség nem jelent meg. A térség mezőgazdasági jellege miatt különösen érintette ez a folyamat a volt tsz alkalmazottakat, akik nagyobb részben nem tudtak mezőgazdasági vállalkozóvá válni. Ugyanakkor a térség autópályáktól kiemelt főútvonalaktól is távol helyezkedik el, ami nehezíti napjainkban a vállalkozások piacra jutási lehetőségét (GAZDASÁGI SZERKEZET-ÁTALAKÍTÁSI PROGRAM, 2005).

A járás, illetve a régió működő vállalkozásainak arányát vizsgálva (17. ábra), egyértelműen a terciér szektor dominanciája érvényesül. A kereskedelem és gépjárműjavítás nemzetgazdasági ág vállalkozásai mintegy 28%-ban dominálnak, de a régió tekintetében is kiemelkedő a részarányuk 23,5%-kal. Míg a régió vonatkozásában a következő meghatározó ág a szakmai, tudományos és műszaki tevékenység és a mezőgazdaság részesedése csupán 6,1%, addig a járásban továbbra is a mezőgazdaság a második legmeghatározóbb ágazat 14,3%-os arányával. Az értéket összehasonlítva 2009-es adatokkal, amikor is 12%-os részesedés volt tapasztalható, mindenképpen aránynövekedés érzékelhető (LHH TERVDOKUMENTUM, 2009). Mindezen adatok tükrében a mezőgazdaság kérdéseit és támogatását fajsúlyosan kell kezelni a járás életében.

17. ábra: Működő vállalkozások aránya nemzetgazdasági ágak szerint

Forrás: saját szerkesztés KSH, 2013 alapján

A járás termesztett növényei vonatkozásában jellemző az egysíkúság. Legnagyobb arányban vannak jelen a hagyományos gabonanövények közül a kukorica és az őszi búza, míg olajnövények esetében a napraforgó (4. táblázat).

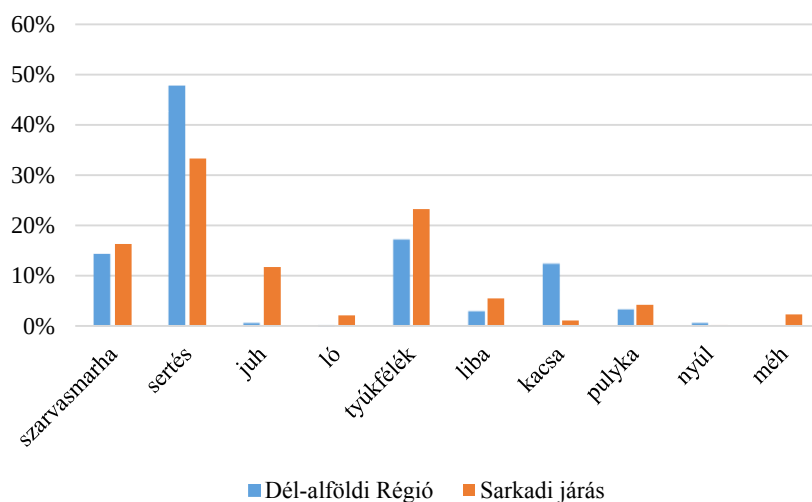
4. táblázat: A vetésterület alakulása 2004 és 2014 között a Sarkadi járásban

	Napraforgó	Őszi búza	Tritikálé	Repce	Kukorica	Őszi árpa	Tavaszi árpa	Zab	Lucerna	Egyéb
2004	16,06%	33,58%	0,29%	2,92%	38,54%	2,34%	0,88%	2,34%	1,31%	1,75%
2008	16,95%	28,35%	0,83%	5,55%	42,22%	2,47%	0,46%	0,62%	0,92%	1,63%
2011	16,95%	37,75%	0,92%	2,00%	34,67%	3,08%	0,62%	1,54%	0,92%	1,54%
2014	28,42%	22,50%	0,89%	1,18%	36,35%	1,89%	1,78%	1,42%	3,55%	2,01%

Forrás: saját szerkesztés falugazdász adatai alapján

Az EU-s csatlakozást követően nem változott lényegében a vetésszerkezet, csupán az arányokban történt némi módosulás. Legnagyobb mértékben a napraforgó vetésterülete növekedett: 2014-re, elérte a 28,42%-os részarányt. Ezzel egyenes arányban csökkent az őszi búza területe, de még így is meghatározó a részesedése. Az EU-s csatlakozás után a leglátványosabb változás a repce vetésterület növekedésében volt tapasztalható, 2004 és 2008 között közel a duplájára növekedett. A növekedés mögött 2007-ben Sarkadon átadott olajprés üzem állt, azonban 2009-ben a javarészt hitelből finanszírozott üzem felszámolás alá került, így a felvevőpiac hiánya miatt a vetésterületben is kimutatható a csökkenés.

A régiós és járási állatállományról a Központi Statisztikai Hivatal tízévente közöl településsoros adatokat. Az állatállomány egymáshoz viszonyított aránya a 50/2008 (IV. 24) FVM rendelet alapján állategységben kifejezve történt (18. ábra).

18. ábra: A gazdasági szervezetek és egyéni gazdaságok állatállománya állategységben kifejezve a Dél-alföldi Régióban és a Sarkadi járásban (2010)

Forrás: saját szerkesztés KSH, 2013 alapján

A 2010-es legfrissebb rendelkezésre álló információk alapján megállapítható, hogy mind a régióban, mind pedig a járásban a sertésállomány részaránya a legnagyobb, majd ezt követik a tyúkfélék, ahol a járási érték magasabban alakul a régióshoz képest. Meghatározó és arányaiban magasabb a részesedése a szarvasmarha-állománynak, illetve a juhállománynak a járásban, ami a földhasználati módban jelentős gyepterületnek köszönhető. Baromfi-félék közül kapcsolódva a legeltetéshez, jelentős a libaállomány a Sarkadi járás településein, illetve figyelemre méltó a méhészettel foglalkozók száma is. A KSH (2013) által szerepeltetett állatállomány mellett mindenképpen említést érdemel a biharugrai, csaknem 2000 ha-os halastórendszer és az itt folyó haltermelés, ami a rendszerváltás előtt meghatározó volt a térség lakosainak a foglalkoztatásában, majd a 90-es évek folyamatai hátrányosan érintették mind a humán, mind pedig a gazdasági infrastruktúrát. Az utóbbi néhány év változásai nyomán biztató jelek mutatkoztak, mind a termelés, mind pedig a feldolgozás terén, ami új lehetőséget teremthet a járási foglalkoztatás szempontjából.

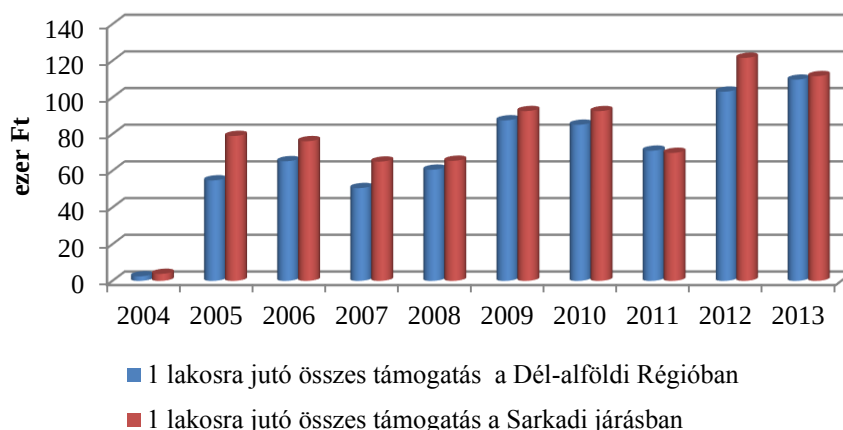
5. AZ AGRÁR- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TÁMOGATÁSOK HATÁSAINAK REGIONÁLIS ÉS JÁRÁSI SZINTŰ VIZSGÁLATA

5.1. A támogatás-eloszlás régiós és járási elemzése

A 20. század első felében elsősorban az adórendszeren keresztül fejeződött ki az állam, valamint a különböző vállalkozások közötti kapcsolat, majd a század második felétől az állami támogatások jutottak egyre hangsúlyosabb szerephez. Hazánk európai uniós csatlakozását követően az agrár- és vidékfejlesztési támogatások rendszerét a Közös Agrár- és Vidékfejlesztési Politika keretrendszere szabályozta, amelyben EU-s, nemzeti, valamint a közös finanszírozású támogatásokhoz juthattak a pályázók. Az egyes támogatási formák között meghatározóak a közvetlen kifizetések és a vidékfejlesztési programok támogatásai. Az elmúlt időszakok tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a támogatáspolitikai iránya egyre inkább a kevésbé piac- és kereskedelem-torzító támogatások irányába mutat, illetve hogy a hazai gazdálkodói társadalom támogatottságára nézve az uniós csatlakozás kedvezően hatott. Ezt támasztja alá az a számadat, hogy a 2002-2003 közötti 210-220 milliárd forintos agrár- és vidékfejlesztési támogatási összeg 2004-től 400 milliárd forint körülire emelkedett országos szinten (KAPRONCZAI, 2011).

A Sarkadi járás és a Dél-alföldi Régió támogatottsági adatait összehasonlítva jól kirajzolódik az egyre növekvő támogatottsági szint. A 2004-re előirányzott csaknem 400 milliárd forint lehívására a magyar intézmény rendszer nem volt kellően felkészült és ezért országos szinten csak 156 milliárd forint került a gazdálkodókhoz, melynek következtében a földalapú támogatások kifizetésének nagy része átcúszott a 2005. évre. Ez a felkészületlenség tükröződik a régiós és járási adatok összehasonlításában is, hiszen 2004-ben járási szinten csak 100 millió forint, régiós szinten pedig 3,5 milliárd forint került kifizetésre (19. ábra). 2005-től kezdődően az országos kifizetések 410, illetve 430 milliárd között alakultak, ami járási szinten 1,5-2 milliárd volt, régiós szinten pedig 70 és 80 milliárd forint között ingadozott. Általánosságban megállapítható, hogy 2009-ben meredeken nőttek a támogatások országosan, ami hasonlóan alakult a járásban 2,3 milliárdos, a régióban pedig közel 120 milliárdos kifizetéssel. Az országos emelkedés okai között nem elsősorban a tartós növekedési tényezők játszottak szerepet, hanem az előrehozott kifizetések, az árfolyamnyereség, valamint a cukortámogatás. Ezzel is magyarázható, hogy országosan nem volt megismételhető a 2009-es támogatási szint, mivel 2010-ben több mint 130 milliárddal csökkent a kifizetett támogatás. Mászt mondanak azonban az adatok a Sarkadi járásban, illetve a Dél-alföldi Régióban, hiszen az 1 főre jutó összes támogatás alig marad el a 2009-es értéktől. Csökkenés 2011-ben volt tapasztalható, ami elsősorban a kismértékű területalapú támogatás előlegeknek volt köszönhető, ami járási szinten

az 1 milliárdot sem érte el az előző évi, több mint 1,6 milliárdhoz képest. A 2012. évi kiugró növekedést mind régiós, mind pedig járási szinten annak volt betudható, hogy a 2012-es területalapú támogatások jelentős része az adott évben került kifizetésre mindamelllett, hogy az összegekhez hozzáadódtak a 2013-as év előlegei is.

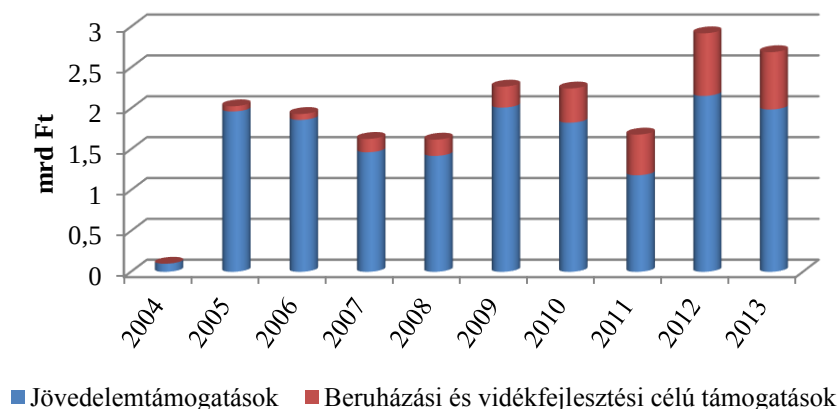
19. ábra: Az 1 lakosra jutó összes kifizetett támogatás a Dél-alföldi Régióban, valamint a Sarkadi járásban

Forrás: saját számítás MVH adatok alapján

A Dél-alföldi Régió, illetve a Sarkadi járás kifizetési adatai alapján összességében megállapítható, hogy az 1 főre jutó támogatások szintje hasonlóan alakul, drasztikus eltérések nem alakultak ki. A járás agrárjellegére, illetve a mezőgazdaság meghatározó szerepére utal, hogy az összes lakossághoz viszonyítva folyamatosan magasabb értékeket ér el az 1 főre jutó összes támogatás mértéke. Nyilván ehhez hozzájárul az a tény is, – amit már MATOLCSI (1984) is megfogalmazott –, hogy a térség urbanizáltsági foka országos tekintetben is rendkívül alacsony és a lakosság körében a mezőgazdasági tevékenység még mindig meghatározó, ugyanakkor regionális szinten számos nagyváros Kecskemét, Szeged, Békéscsaba lakossága körében ma már az ipar és tercier szektorban való részvétel a jellemző, és esetükben az agrár- és vidékfejlesztési támogatások kevésbé jellemzőek.

Ha a kifizetett támogatások célok szerinti megoszlását nézzük (20. ábra), akkor jól látható, hogy a Sarkadi járásban az EU csatlakozás óta elsősorban a jövedelemtámogatások szerepe a meghatározó, és azon belül is a területalapú támogatások részaránya a döntő. A beruházás, valamint a vidékfejlesztési célú támogatások aránya elsősorban a 2007-2013 közötti költségvetési periódusban kezdett el növekedni. A 2006. évről 2007-re több mint a duplájára, mintegy 160 millió Ft-ra emelkedett, ami egyrészt köszönhető az elérhető forrásnagyság növekedésének, másrészt a kezdeti tapasztalanság utáni bátrabb pályázási kedvnek. A folyamat

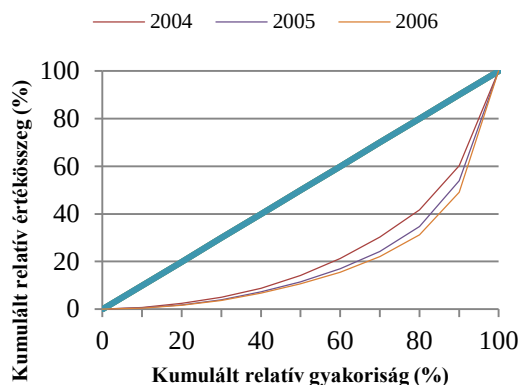
eredményeképpen 2012-re már 760 millió Ft körül alakult a kifizetett támogatások nagysága a térségben, és hasonlóan alakult ez a tendencia 2013-ban is.

20. ábra: A kifizetett támogatások célok szerinti megoszlása a Sarkadi járásban

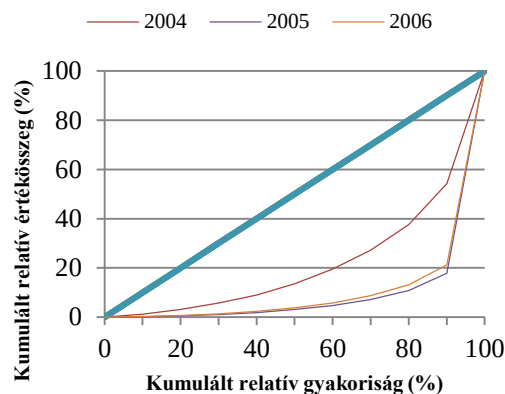
Forrás: saját számítás MVH adatok alapján

A támogatások koncentráltságának a meghatározására szintén összehasonlítást végeztem a regionális, illetve a járási adatok tekintetében. Az európai uniós csatlakozás utáni támogatás koncentrációk alakulásának a szemléltetésére Lorenz görbét alkalmaztam. Az elemzésben két időszakot vizsgáltam, a 2004-2006, valamint a 2007-2013 közötti költségvetési periódust. A 2004-2006-os költségvetési periódus egyes éveit összehasonlítva regionális szinten sokkal kiegyenlítettebb koncentrációt tapasztalhatunk az összes támogatás tekintetében, mint járási szinten. A régiós támogatás-koncentráció esetében évről évre fokozatos növekedés látható, azonban megállapítható, hogy a relatív értékösszegek és relatív gyakoriságok közötti eltérések sokkal kiegyenlítettebbek, mint a járási értékek. A Sarkadi járás koncentrációs értékei ebben a periódusban differenciáltabban alakultak. A csatlakozás éve, illetve a 2005, 2006. év közötti szembetűnő különbségek okai abból adódnak, hogy 2004-ben az intézményi felkészületlenség (MVH) és az Integrált Igazgatási és Ellenőrzési Rendszer hiányosságai miatt késett a támogatások kifizetése, ezért kevés ember kapott kevés támogatást. A folyamat az ábrán egyértelműen kirajzolódik, hiszen nincs kiugró eltérés a relatív gyakoriságok és értékösszegek között. 2005, illetve 2006-ban, már tapasztalható a magas koncentrációs különbség, hiszen a görbe egyre inkább távolodik az egységnégyzet főátlójától, azaz érzékelhető, hogy kevés támogatott kap nagy mennyiségű támogatást. A jelenséget magyarázhatnánk azzal, hogy a 2004-ben elmaradt támogatások 2005-ben kerültek kifizetésre, azonban ez nem indokolná a 2006-os nagymértékű koncentráció különbséget, illetve a 2007-2013 közötti koncentrációk alakulását (21-22. ábra).

21. ábra: Támogatás-koncentráció a Dél-alföldi Régióban 2004-2006 között

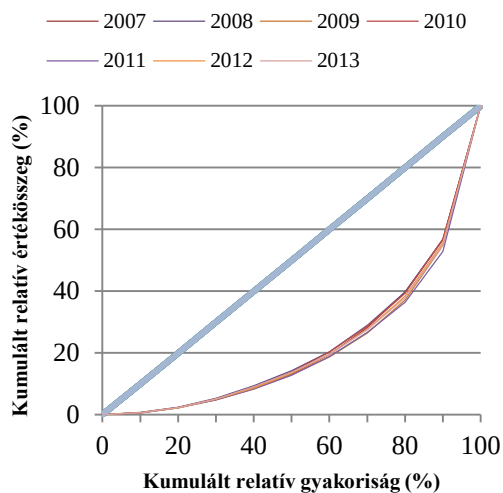
Forrás: saját számítás MVH adatok alapján

22. ábra: Támogatás-koncentráció a Sarkadi járásban 2004-2006 között

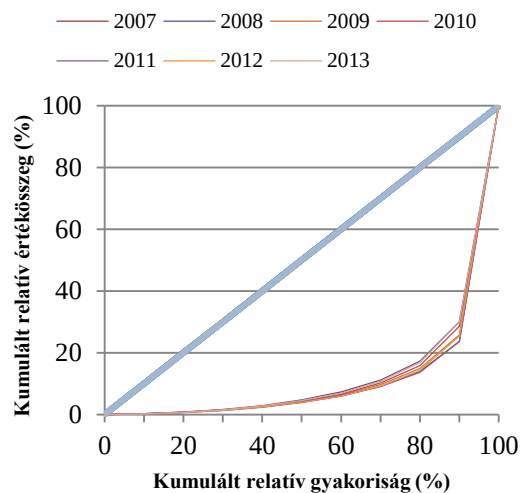
Forrás: saját számítás MVH adatok alapján

A 2007-2013 közötti időszakra jellemző, hogy már nincsenek éles koncentrációs különbségek az egyes évek tekintetében. A régiós adatok klasszikus koncentrációs eloszlást mutatnak (23. ábra), ezzel szemben járási szinten (24. ábra) valamennyi évre nézve megmaradt a magas koncentráció, 2011 és 2012. évek esetében még kismértékű növekedés is tapasztalható volt. Azonban mindkét szint esetében kijelenthető az egyes görbék lefutása tekintetében, hogy kiegyenlítődött a támogatás-eloszlás.

23. ábra: Támogatás-koncentráció a Dél-Alföldi Régióban 2007-2013 között

Forrás: saját számítás MVH adatok alapján

24. ábra: Támogatás-koncentráció a Sarkadi járásban 2007-2013 között

Forrás: saját számítás MVH adatok alapján

A koncentráció-különbség az egyes NUTS szintek között a legegyszerűbben a CR koncentrációs arányszámmal érzékelhető, amely megmutatja, hogy a legnagyobb támogatásban részesülő szereplők, hogyan részesednek az összes támogatásból. Vizsgálatomban a három legnagyobb régiós és járási szereplő összes támogatásból való részesedését vetettem össze (5. táblázat). A táblázat adataiból kirajzolódik az, hogy a három legnagyobb támogatásban részesülő szereplő összes támogatásból való részesedése alátámasztja a Lorenz görbék lefutását. Régiós szinten azt tapasztaljuk, hogy a koncentrációs arányszámok összege a 2006. évig tartó növekedés utáni években folyamatosan 10% körül mozog. Ezzel szemben a járási értékek ezekben a számadatokban is érzékeltetik a koncentrálttságot. A legnagyobb koncentrálttság 2005-ben több mint 36% volt, 2007-től pedig átlagosan 17% a legnagyobb szereplők részesedése.

5. táblázat: A CR koncentráció alakulása az egyes években (%)

		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Dél-alföldi Régió	CR1	3,53	5,75	7,39	6,22	4,60	6,08	5,02	4,93	5,49	4,71
	CR2	3,43	4,28	5,15	3,27	2,92	3,35	3,18	3,83	3,32	3,55
	CR3	2,50	3,47	3,14	3,12	2,77	2,98	2,93	3,31	3,06	3,21
Sarkadi járás	CR1	4,14	16,71	11,48	7,82	6,87	8,63	9,72	15,76	18,91	11,90
	CR2	3,21	12,29	10,49	3,82	3,25	3,03	2,36	4,32	2,00	2,16
	CR3	2,88	8,61	8,09	3,17	2,72	3,02	2,24	4,11	1,57	2,16

Forrás: saját számítás MVH adatok alapján

A Hirschmann-Herfindal index (HH index), vagy más néven koncentrációs index, vonatkozásában a táblázat nem az összehasonlítást szolgálja, hanem csak azt szemlélteti, hogyan változott az index értéke az egyes évek között. Összehasonlításról azért nem beszélhetünk ebben az esetben, mivel regionális és járási szinten eltérő elemszámú vizsgálatokat folytattam, amely nagymértékben meghatározta az index minimumát az egyes szinteken. A változás azonban jól nyomon követhető az évenkénti értékekben (6. táblázat).

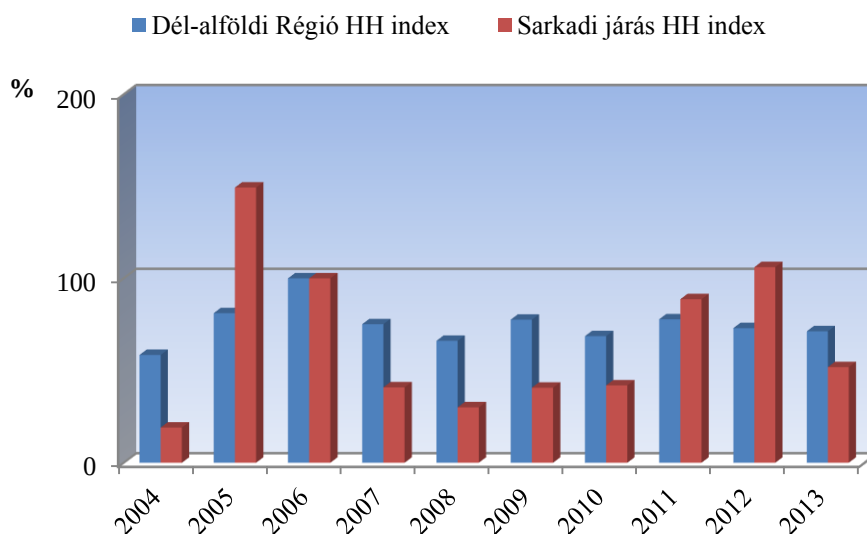
6. táblázat: A Hirschmann-Herfindal index alakulása az egyes években a támogatás felhasználás vonatkozásában

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Dél-alföldi Régió	0,0101	0,0141	0,0174	0,0130	0,0115	0,0135	0,0119	0,0135	0,0127	0,0124
Sarkadi járás	0,0072	0,0567	0,0380	0,0155	0,0114	0,0154	0,0159	0,0337	0,0403	0,0197

Forrás: saját számítás MVH adatok alapján

Viszonyítási évnél a 2006-ot választottam (25. ábra), hiszen 2004-ben rendkívül kevés támogatás került kifizetésre, 2005-ben pedig rendkívül sok, mivel ekkor pótolták a 2004-ben

elmaradt összegeket. 2006. év tekintetében már kiegyenlített évről beszélhetünk, ezért ez az első év, amely a legjobban alkalmas a viszonyításra.

25. ábra: A regionális és járási koncentráció-változás mértéke a HH indexek alapján (2006=100%)

Forrás: saját szerkesztés MVH adatok alapján

A HH indexek változásai alapján jobban kirajzolódik a Lorenz görbék lefutása. A 2004-2006 közötti időszakban a régiós koncentrációs indexek folyamatosan növekedtek, míg a járási értékek ebben az időszakban 2005-ben érték el a legnagyobb nagyságot. A 2007-2013-as költségvetési időszakban a régiós HH indexek közel azonos változásokat mutatnak. Járási vonatkozásban a 2006-os referenciaévhez viszonyított változás már sokkal nagyobb. A HH indexek alapján itt is megállapítható, hogy a 2011 és 2012-es koncentráció-növekedés ellenére ebben a periódusban is kiegyenlítődött a támogatások koncentráltsága.

A koncentrációs adatok elemzése alapján megállapítható, hogy regionális szinten a támogatás-koncentráció kiegyenlítődött 2013 végére és hasonló folyamat játszódott le járási szinten is. A régiós támogatás-koncentrációs adatok sokkal alacsonyabban alakulnak a Lorenz görbék egységnégyzet átlója és a görbék lefutása alapján. A Sarkadi járás vonatkozásában pedig bár a koncentráció fokozatosan kiegyenlítődött, azonban a támogatások sokkal koncentráltabban kerültek a támogatottakhoz.

5.2. A Sarkadi járás településeinek komplex fejlettsége regionális dimenzióban

A komplex fejlettség településszintű meghatározását a Dél-alföldi Régióra nézve végeztem el, amire azért volt szükség, mivel a vizsgált kistérségben lévő 11 település száma alkalmatlan a megbízható főkomponens elemzésre. MALHOTRA (2009) megfogalmazásában legalább 4-5-

ször annyi megfigyelésre van szükség, mint változóra. Ugyanezt a gondolatot támasztja alá SAJTOS – MITEV (2007), akik szerint minél nagyobb a mintanagyság, annál megbízhatóbb eredmény várható, így minimum 50, egyes kutatók szerint 100 eset kell a faktorelemzés elvégzéséhez. Esetemben 27 változóra nézve történt a főkomponens-analízis, ami legalább 108 megfigyelési egyed telt indokoltá. Ez a szám kizárta a megyei szintű vizsgálatot is, hiszen Békés megyében 75 település található, ezért esett a választás a NUTS III (régiós) szint elemzésére. A Dél-alföldi Régióban összesen 254 település található, amellyel már kellő biztonsággal elvégezhető az elemzés. A vizsgálataim során változókat elemeztem, amely R típusú faktorelemzést tett indokoltá. A KSH területi statisztikai adatbázisa alapján 29 mutató került kiválasztásra. Az adatok kiválasztásában döntő szerepe volt annak, hogy 2004-től valamennyi településre nézve hiánytalan adatok álljanak rendelkezésre. Az összegyűjtött adatokat azonban összehasonlíthatóvá kellett tenni, ezért intenzitási viszonyszámokat képeztem belőlük, amelyet az állandó lakónépességhez, a település területéhez, illetve a közműöllő esetében a vezetékes ivóvíz és szennyvízhálózat hosszához történő viszonyítással értem el, továbbá a skálatranszformáció egy gyakori eljárását, a standardizációt hajtottam végre. Az így keletkezett 27 intenzitási viszonyszám alkalmassá vált az SPSS statisztikai programcsomagban történő további vizsgálatokhoz. Az elemzést 1998 és 2011 közötti adatokkal végeztem. A 2011-es záróévet az indokolta, hogy településsoros adatok a vizsgált viszonyszámok esetében csak eddig az évig voltak elérhetőek. Az elemzést az adatok alkalmasságának a vizsgálatával kezdtem el, amelyre a rendelkezésre álló lehetőségek közül a Bartlett-tesztet, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)-féle megfelelőségi mutatót, valamint az anti-image korrelációs mátrixot alkalmaztam. Az anti-image korrelációs mátrix átlóinak a segítségével meghatároztam azokat a változókat, amelyek nagy valószínűséggel jól bele fognak illeszkedni a faktorstruktúrába. Az átlóban szereplő adatok tartalmazzák ugyanis az MSA (Measure of Sampling Adequacy) értékeket, amely az adott változó kapcsolatának szorosságát mutatja meg a többi változóval. A többszöri programfuttatások eredményei alapján a 0,5 MSA érték alatti változókat kizártam az elemzésből, ami összesen hat változót érintett, így a 27 változóból 21 lett alkalmas a főkomponens elemzés elvégzésére.

A következő lépésben a Bartlett-tesztet, valamint a Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)-féle megfelelőségi mutatókat vizsgáltam. A Bartlett-próba nullhipotézise, hogy a kiinduló változók között nincs korreláció, amelyet alkalmas adatok esetén elvethetünk. A vizsgált évek vonatkozásában látható, hogy a szignifikancia szint kisebb 0,05-nél, vagyis a bevont változók alkalmasak a faktorelemzésre, ezért a nullhipotézist elvettem. A KMO mutatók értéke – ami az anti-image korrelációs mátrix MSA értékeinek az átlaga – minden évben 0,7 fölött alakul, ezért a KMO kritérium alapján szintén az állapítható meg, hogy a változók alkalmasak a további

elemzéshez. A faktorok számának a meghatározására a varianciahányad módszert alkalmaztam, amikor annak a függvényében alakítjuk a faktorok számát, hogy elérjük a minimális varianciaszintet (7. táblázat).

7. táblázat: A KMO és Bartlett teszt eredményei az egyes évek vonatkozásában

		1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
KMO-féle megfelelőségi mutató		0,750	0,779	0,730	0,766	0,762	0,745	0,740
Bartlett-féle szferikus próba	Közelítő khi-négyzet	2924,91	3206,89	2823,53	2853,05	3076,21	2853,78	3366,67
	Szabadságfok	210	210	210	210	210	210	210
	Szignifikancia	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
KMO-féle megfelelőségi mutató		0,776	0,782	0,779	0,750	0,752	0,759	0,746
Bartlett-féle szferikus próba	Közelítő khi-négyzet	3368,62	3344,27	3355,05	3158,31	2998,31	3186,07	3162,70
	Szabadságfok	210	231	210	210	210	210	210
	Szignifikancia	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Forrás: saját számítás

Valamennyi évre nézve elvégeztem a főkomponens analízist, hogy megvizsgáljam, milyen főkomponenseket lehet kialakítani. A faktorszám megállapítására és a faktorok értelmezhetősége érdekében szükség volt a faktorok rotálására, melynek eredményeképpen az ötfaktoros megoldás mellett döntöttem, mivel ennyi faktor magyarázta minden esetben a minimális 60%-os varianciaszintet. A rotálás során Varimax derékszögű (ortogonális) módszert alkalmaztam, hiszen a kapott eredményt regresszió számításhoz is felhasználom a későbbiekben. A kapott főkomponensek változói szolgáltatták az alapot az egyes főkomponensekre jellemző komplex fejlettségi faktor kialakítására.

A Komplex Fejlettségi Mutatók leíró-statisztikájából számos következtetést lehet levonni a régiós és járási települési-fejlettségi különbségek alakulására vonatkozóan 1998 és 2011 között. Összességében megállapítható, hogy a szórás terjedelme, a minimum és maximum értékek közötti különbség 1998 és 2011 között csökkenést mutat, ami a települések közötti különbségek csökkenésére utal. Az uniós csatlakozás évében a szórás terjedelme kettő fölé alakult. Érdekes a különbség-csökkenés a 2006. évre nézve, hiszen az EU-s csatlakozásunk idején ebben az évben a legkisebb a települések közötti különbség, ami abból is adódhat, hogy 2005-ben került sor az első nagyobb mértékű kifizetésre, ami hatással lehetett a 2006-os település-fejlettségre. FERTŐ (2013) munkájában a kistérségek fejlettségét vizsgálta, melyben megállapította, hogy a fejlettségi mutató mediánjának a csökkenése arra utal, hogy a kistérségek felének romlott a helyzete. Saját számításaimra vonatkoztatva települési szinten az tapasztalható, hogy 1998 és

2004 között a települések felének romlott a helyzete a KFM értékek mediánjai alapján, 1999-ben, illetve 2004 tapasztalható a legnagyobb érték. 2004-től egészen 2006-ig javulás mutatkozik a medián tekintetében. 2007-ben az új költségvetési periódus kezdetekor, illetve 2009-ben a gazdasági válság idején tapasztalható, hogy a települések felének a helyzete rosszabbodik, majd 2010-től ismét javulás tapasztalható a mutató alakulásában. Az eloszlás ferdeségét tekintve az adatok, a középértékek pozitív irányba nyúló aszimmetriáját jelzik, ami a relatíve jobb helyzetben lévő települések egyenlőtlen eloszlását mutatja. A Shapiro-Wilk teszt esetében elutasíthatjuk – 2006. év kivételével – a fejlettségi mutatók eloszlásának a normalitását (8. táblázat).

8. táblázat: A Dél-alföldi Régió települései KFM-nak leíró statisztikája

Év	Átlag	Szórás terjedelme	Minimum	Maximum	Medián	Ferdeség	Shapiro-Wilk teszt p érték
1998	0,0000	2,1799	-0,7523	1,4276	-0,0286	1,1871	0,0000
1999	0,0000	1,6021	-0,6921	0,9100	-0,0546	0,6871	0,0000
2000	0,0000	1,7862	-0,7539	1,0323	-0,0273	0,6705	0,0000
2001	0,0000	1,9861	-0,9811	1,0050	-0,0237	0,5599	0,0001
2002	0,0000	2,0530	-1,1926	0,8605	-0,0290	0,2617	0,0000
2003	0,0000	2,0013	-0,9609	1,0405	-0,0285	0,5278	0,0003
2004	0,0000	2,0492	-0,9290	1,1201	-0,0427	0,9061	0,0000
2005	0,0000	1,9353	-0,6225	1,3127	-0,0369	1,0098	0,0000
2006	0,0000	1,6025	-0,7930	0,8095	-0,0108	0,1195	0,8040
2007	0,0000	1,8657	-0,7091	1,1566	-0,0477	0,8518	0,0000
2008	0,0000	1,8297	-0,6676	1,1621	-0,0184	0,7002	0,0001
2009	0,0000	1,7801	-0,6676	1,1621	-0,0444	0,7664	0,0000
2010	0,0000	1,7329	-0,6003	1,1326	-0,0276	0,7557	0,0000
2011	0,0000	1,9153	-0,6213	1,2941	-0,0256	1,1012	0,0000

Forrás: saját számítás

Vizsgálataim során elsősorban az európai uniós csatlakozás utáni település-fejlettség alakulására fókuszáltam, ezért a település-fejlettséget meghatározó mutatószámok közötti kapcsolatok szorosságát 2004 és 2011 közötti időszakra néztem. A KFM számok közötti lineáris kapcsolat szorosságát KENDALL – STUART (1973) alapján Pearson-féle korrelációs együtthatóval jellemeztem. A mintából számított korrelációs együtthatókból az a következtetés vonható le, hogy szoros korreláció van az egyes évek KFM-jei között, hiszen az r korrelációs együttható értéke valamennyi évben egyhez közelítő pozitív értéket mutat. A magas korrelációs együtthatókból az olvasható ki, hogy nincs a települések fejlődése, fejlettségi szintje között konvergencia, tehát nem az történik, hogy a kevésbé fejlett települések fejlődnek és felzárkóznak a fejlettekhez. Gyakorlati szempontból úgy lehet a kapott eredményt értelmezni, hogy azok a települések, amelyek fejlettek voltak 2004-ben a KFM számok alapján, azok fejlettek is maradtak vagy még fejlettebbek lettek. Azok a települések pedig, amelyek fejletlenek voltak a KFM számok alapján, azok fejletlenek is maradnak vagy még kevésbé lesznek fejlettek, vagyis a települések megőrizték fejlettségbeli pozíciójukat 2004 és 2011

között. Ez a számítás azonban nem tesz különbséget a települések között, tehát az is előfordulhat, hogy egyes települések javítottak helyzetükön, míg mások pozíciója romlott: tehát amennyivel csökken a fejletlen települések száma, annyival ronthatnak a pozíciójukon a fejlett települések (9. táblázat).

9. táblázat: A Komplex Fejlettségi Mutatók Pearson-féle korrelációja

	KFM2004	KFM2005	KFM2006	KFM2007	KFM2008	KFM2009	KFM2010	KFM2011
KFM2004	1,0000							
KFM2005	0,7010	1,0000						
KFM2006	0,6096	0,8065	1,0000					
KFM2007	0,6731	0,8615	0,7619	1,0000				
KFM2008	0,7662	0,6988	0,6579	0,7455	1,0000			
KFM2009	0,6406	0,8527	0,7850	0,8218	0,7526	1,0000		
KFM2010	0,6173	0,8676	0,8065	0,8579	0,6915	0,8888	1,0000	
KFM2011	0,6423	0,8378	0,7341	0,8538	0,7048	0,8023	0,8851	1,0000

Forrás: saját számítás

A Komplex Fejlettségi Mutatók változását Markov féle valószínűség átmeneti mátrixok segítségével is megvizsgáltam, ami FERTŐ (2013) nyomán a nullától kisebb, illetve nagyobb KFM értékű településszámnak a meghatározásán alapult (10. táblázat).

10. táblázat: A pozitív és negatív KFM értékű települések száma 1998 és 2004 között

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
KFM<0	144	142	141	136	139	141	144	142	133	142	134	143	146	147
KFM>0	110	112	113	118	115	113	110	112	121	112	120	111	108	107

Forrás: saját számítás

A 2004 előtti években átlagosan 140 körül alakult azon települések száma, amelyeknek nulla alatti volt a KFM értéke, jelentősebb csökkenés csak 2001-ben volt tapasztalható. A pozitív fejlettségi értékű települések száma ugyanezen időszakban pedig átlagosan 113. Az európai uniós csatlakozás évétől kezdődő időszakban nagyobb értékváltozásról csak a 2006-os, illetve a 2008-as évek tekintetében lehet beszélni, ezekben az esetekben az előző évekhez képest közel 10%-os módosulás következett be a pozitív értékek változásában. Az időszak kezdeti 2004-es értékeihez képest 2011-re azt lehet megállapítani, hogy – az említett évektől eltekintve – minimálisan csökkent a jobb helyzetben lévő (KFM>0) települések száma, míg a rosszabb helyzetben lévő (KFM<0) települések tekintetében 2004-ről 2011-re kismértékű növekedés tapasztalható. A Sarkadi járás települései fejlettségbeli változásának valószínűségét determináló Markov mátrixot, a kevés településszám miatt csak regionális dimenzióban lehet megvizsgálni. A számításokat a Komplex Fejlettségi Mutató nulla értékhez viszonyított átmenetei alapján végeztem, és meghatároztam az évenkénti átmeneteket:

$$- \text{KFM}(t_0) < 0; \text{KFM}(t_1) < 0)$$

- $KFM(t_0) < 0$; $KFM(t_1) > 0$
- $KFM(t_0) > 0$; $KFM(t_1) < 0$
- $KFM(t_0) > 0$; $KFM(t_1) > 0$

A kalkulációkat két időszakra végeztem az uniós csatlakozás előtti 1998-2003 közötti intervallumra, illetve a 2004-es európai uniós csatlakozás és 2011 közötti periódusra. Arra voltam kíváncsi, hogy a fejlett, illetve fejletlen kategóriában maradás, valamint a pozíció javítás, illetve rontás esélye hogyan alakult az uniós csatlakozás előtt és hogyan változott az uniós csatlakozás utáni időszakban. 1998 és 2003 között időszak KFM adatait elemezve a nullánál kisebb fejlettségi kategóriába maradás esélye 77,8% volt, míg a nullánál nagyobb, kedvezőbb helyzet megtartásának a valószínűsége 73,0% körül alakult. A fejlettség javítása terén a településeknek 22,2%-os esélye volt, míg a fejlettségbeli helyzetük rontásának a valószínűsége ennél magasabb 26,9%-os arányt képviselt (11. táblázat). A 2004 és 2011 közötti periódusban a rosszabb, illetve a jobb helyzetben való maradás esélye is növekedett. Ebben a szakaszban a nullánál rosszabb hely megtartásának valószínűsége 82,2%-os, míg a jobb helyzet megőrzésének esélye 77,6%-os értékek mentén alakult. Az egyes kategóriákban maradás esélyének növekedésével párhuzamosan csökkentek a pozíció rontás és javítás valószínűségei, előbbi 22,4%-os, míg utóbbi 17,8%-os valószínűségével (12. táblázat).

11. táblázat: A Dél-alföldi Régió településeinek Markov mátrixa az 1998-2003 közötti KFM értékek alapján

	KFM<0	KFM>0
KFM<0	0,7778	0,2222
KFM>0	0,2694	0,7306

Forrás: saját számítás

12. táblázat: A Dél-alföldi Régió településeinek Markov mátrixa az 2004-2011 közötti KFM értékek alapján

	KFM<0	KFM>0
KFM<0	0,8222	0,1778
KFM>0	0,2242	0,7758

Forrás: saját számítás

Összességében megállapítható, hogy az európai uniós csatlakozás nem eredményezett látványos fordulatot a települések fejlettségbeli változásának valószínűségét illetően. A Markov mátrix eredményei alapján kismértékben csökkent a fejlettségben bekövetkező változás valószínűsége, ugyanakkor a települések fejlettségbeli pozíciója megerősödött, amelynek egyértelmű győztesei a fejlettebb települések.

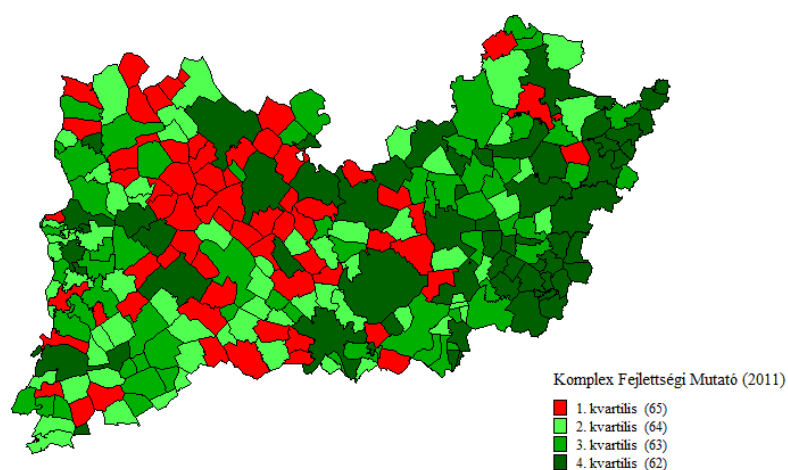
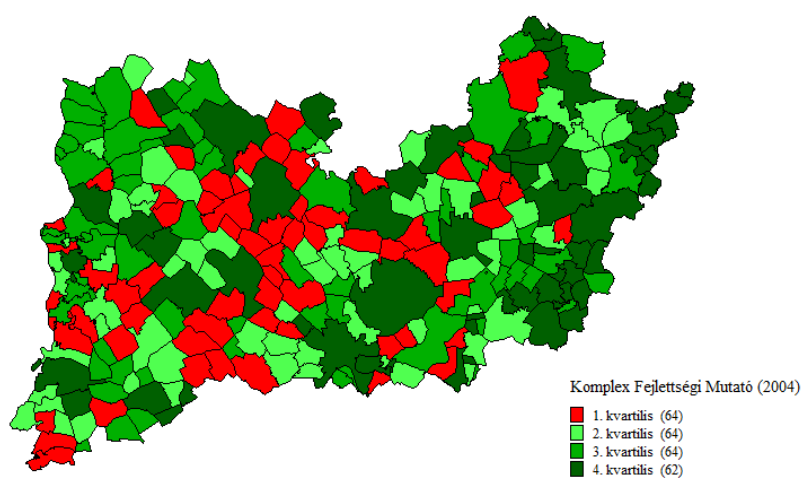
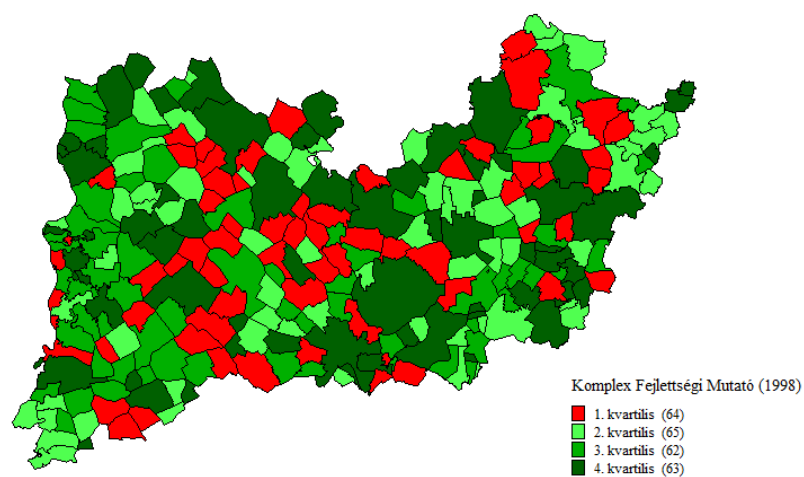
A települések fejlettségére vonatkozóan részletesebb képet kaphatunk, ha a KFM mutató szórásának terjedelmét több egyenlő részre bontjuk. A települések viszonylagos helyzetének pontosabb meghatározására a KFM terjedelmét négy egyenlő részre osztottam, és az egyes kvartilisek értékét tematikus térképen ábrázoltam (26. ábra).

A kvartilisek tematikus térképi megjelenítésére az 1998-as, a 2004-es európai uniós csatlakozás évét, illetve a 2011-es évek adatait használtam fel. Ez a megjelenítési forma már jobban érzékelteti a régiós és járási település-fejlettségbeli mozgási folyamatokat. Az adott kvartilisbe eső településeket eltérő színezettel ábrázoltam.

Az első kvartilisbe kerültek a legrosszabb KFM értékekkel rendelkező települések, a negyedikbe pedig a legjobb értékűek. Az egyes kvartilisek elemszámát vizsgálva az tapasztalható, hogy nincsenek jelentős elemszám-változások a csoportokban. Régiós vonatkozásban 1998-2011 között egy-egy településszám tekintetében történik változás az egyes csoportok elemszámát illetően. Az első és a negyedik kvartilis esetében 1998-2011 között egy településsel rosszabb lett a helyzet, hiszen a rosszabb helyzetben lévők elemszáma növekedett, míg a jobb helyzetben lévőké eggyel csökkent az időszak folyamán. A második és harmadik kvartilis vonatkozásában is hasonló folyamatokat lehet tapasztalni, a második kvartilis elemszáma eggyel csökkent, míg a harmadik kvartilis elemszáma eggyel nőtt a vizsgált időszak végére.

Ugyan régiós szinten nincsen jelentős változás, viszont másképp alakul a helyzet a Sarkadi járás települései tekintetében. Míg 1998-ban a járás településeinek jelentős része az első és második (relatív rosszabb) kvartilisben volt – köztük a központi településsel – és mindössze négy település volt a jobb fejlettségi (harmadik és negyedik kvartilis) kategóriában, addig 2004-ben és 2011-ben jelentős változásokat lehet tapasztalni.

2004-re kilenc település került a legjobb fejlettségi kategóriákba. A központi település, Sarkad javítva korábbi fejlettségbeli pozícióján a harmadik kvartilisbe került, és csupán egy település maradt a relatív rosszabb második kvartilisben úgy, hogy javított az 1998-as pozícióján. 2011-ben a KFM adatok alapján valamennyi település a harmadik és negyedik kvartilisbe sorolható, úgy hogy a 2004-ben a második kvartilisben lévő település és központi település Sarkad tovább javított a pozícióján és a negyedik kvartilisbe kerültek és mindössze két település kapcsán beszélhetünk pozícióromlásról.

26. ábra: A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás településeinek Központi Fejlettségi Mutatója 1998, 2004 és 2011 években

Forrás: saját szerkesztés

5.3. A települési fejlettség és az agrár- és vidékfejlesztési támogatások közötti kapcsolat

Ebben a fejezetben tényadatokra támaszkodva vizsgálom a Komplex Fejlettségi Mutató, valamint az agrár- és vidékfejlesztési támogatások közötti kapcsolatot. A kapcsolat-vizsgálat a 2004-es uniós csatlakozás, valamint a 2011-es év közötti időszakot öleli fel. Mivel metrikus változókkal dolgozom, ezért Pearson-féle korrelációt számoltam, ahol az egyes évek KFM mutatóit, illetve az adott évig kifizetésre került támogatási változók közötti kapcsolatot tanulmányozom. A támogatás-változókat a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal által közzétett támogatási adatok csoportosításának metodikája alapján alakítottam ki, így születtek a következő változó csoportok:

- Összes támogatás
- EU forrás
- Nemzeti forrás
- Jövedelemtámogatások (jellemzően EMGA-ból finanszírozott)
- Beruházási és vidékfejlesztési célú támogatások (jellemzően EMVA-ból finanszírozott)
- Nemzeti Alap

A kiugró adatok kiszűrése után a kapott eredmények a korrelációs együtthatók tekintetében pozitív irányú gyenge és közepes kapcsolatokat jeleznek valamennyi támogatás-változó és KFM kapcsolat tekintetében. A szignifikancia szint az összes év vonatkozásában 5% alatt alakult, ezért a korreláció elfogadható. Az MVH adatai alapján 2004-ben nem történt beruházási és vidékfejlesztési jellegű támogatás-kifizetés, ezért ennek az évnek a vonatkozásában hiányzó érték szerepel a támogatás-változó kapcsán. Mivel a változókat a számítás során szimmetrikusan kezeltem, ezért nem lehet kijelenteni, hogy ok-okozati összefüggés áll fenn a változók között (7. melléklet).

Ahhoz, hogy a korreláció egyéb kiváltó tényezőit is feltárjam, parciális korrelációt futtattam. A módszer különösen alkalmas kevés változó közötti kapcsolat szorosságának a mérésére úgy, hogy más változók hatását kiszűri. Az összes támogatás értéke kétféle csoportosítással kapható meg, egyrészt az EU források, valamint a nemzeti források összegeként, másrészt a jövedelem-támogatások, beruházási és vidékfejlesztési támogatások, illetve a nemzeti alap támogatásainak összegeként. Az *összes támogatás* támogatás-változó tekintetében elfogadtam a Pearson-féle korrelációs eredményt, mivel ebben a vonatkozásban a KFM és a változó mellett nem áll rendelkezésre kontrollváltozó. Az egyes csoportosítási kategóriák szerint végeztem a korreláció kontrolálását. A parciális korreláció számítását a Komplex Fejlettségi Mutató, valamint az EU

forrás és nemzeti forrás közötti kapcsolat igazolására először az EU forrás, majd a nemzeti forrás kontrolálása mellett végeztem el (13. táblázat).

13. táblázat: Parciális korreláció a KFM és a támogatás-változók között

		EU forrás	Nemzeti Forrás	Jövedelem-támogatások	Beruházási és vidékfejlesztési célú támogatások	Nemzeti Alap
KFM2004	Korrelációs EH	0,345	0,050	0,345		0,050
	Szig.	0,000	0,430	0,000		0,430
KFM2005	Korrelációs EH	0,191	-0,011	0,172	0,070	-0,027
	Szig.	0,002	0,861	0,006	0,268	0,674
KFM2006	Korrelációs EH	0,167	0,134	0,101	0,132	0,089
	Szig.	0,008	0,033	0,108	0,036	0,160
KFM2007	Korrelációs EH	0,154	-0,024	0,149	-0,024	-0,014
	Szig.	0,014	0,707	0,018	0,701	0,825
KFM2008	Korrelációs EH	0,211	-0,015	0,118	0,080	-0,027
	Szig.	0,001	0,818	0,062	0,203	0,665
KFM2009	Korrelációs EH	0,271	-0,072	0,202	0,013	-0,058
	Szig.	0,000	0,257	0,001	0,832	0,357
KFM2010	Korrelációs EH	0,256	-0,092	0,232	-0,055	-0,067
	Szig.	0,000	0,143	0,000	0,380	0,291
KFM2011	Korrelációs EH	0,231	-0,086	0,237	-0,078	-0,063
	Szig.	0,000	0,175	0,000	0,220	0,318

Forrás: saját számítás

Az eredmények igazolták feltevésemet, a KFM és a nemzeti forrás közötti közepes pozitív kapcsolat, valamint a szignifikancia is gyakorlatilag eltűnt 2011-re, ami révén sikerült egy „álösszefüggést” igazolni a KFM és a nemzeti forrás között. Az EU források tekintetében a gyenge pozitív korreláció 2005 és 2006 között figyelhető meg, majd 2007-től már közepes pozitív kapcsolatról beszélhetünk. Megállapítható az a tendencia, hogy a Pearson-féle korreláció és a Parciális korreláció esetében is stabil értékű korrelációs együtthatókat tapasztalhatunk. A Komplex Fejlettségi Mutató, valamint a jövedelem-támogatások, beruházási és vidékfejlesztési támogatások, valamint a nemzeti alap támogatásai közötti kapcsolat igazolását két-két támogatás-változó kontrolálásával végeztem. Ebben az esetben kapott eredmények is eltérnek a Pearson-féle korrelációs eredményektől. Valamelyest csökkent a jövedelem-támogatások korrelációs együtthatójának az értéke, gyengébből közepes pozitív kapcsolatba megy át 2011-re az értéke, ugyanakkor a szignifikancia továbbra is igazolható. A beruházási és vidékfejlesztési támogatások esetében egyedül 2006-ban maradt meg a szignifikancia, gyenge pozitív kapcsolat mellett, a többi év vonatkozásában álösszefüggés volt tapasztalható. A nemzeti alaphoz származó támogatások és a KFM közötti kapcsolat igazolása szintén nem eredményezett szignifikáns értéket, tehát ebben az esetben sem beszélhetünk valós összefüggésről a KFM mutatókkal.

A kapcsolat tehát igazolásra került a KFM és az egyes támogatás típusok között, azonban a számításokból nem derült ki, hogy a támogatásoknak van-e hatása a KFM-re. A hatás

bizonyítására a regresszió számítás során alkalmazott illeszkedésvizsgálatot végeztem el, ami a változók közötti lineáris kapcsolat igazolására szolgál. Független változóként az egyes évek KFM értékeit használtam, míg független változóként a korreláció számítás során szignifikáns értékeket adó különböző támogatás-változókat. Az illeszkedésvizsgálat során kapott determinációs együtthatónak (R^2) a tesztelését F-próbával végeztem. A determinációs együtthatók változása tekintetében a teljes szórás négy, illetve 15 százalék között mozog az egyes évek és támogatás-típusok vonatkozásában. Bár a kapcsolat gyengének tekinthető, de az eredmények azt igazolják, hogy a KFM-ek változásában a támogatások szerepet játszottak. Ezt támasztja alá az F-próba szignifikanciája, amely valamennyi korreláció tekintetében igazolja a kapcsolatot, tehát az összes támogatás, az EU forrás, valamint a jövedelem-támogatások minden évben hatással voltak a Komplex Fejlettségi Mutató alakulására. A beruházási és vidékfejlesztési célú támogatások, valamint a nemzeti források KFM-re gyakorolt hatása 2006-ban volt kimutatható (14. táblázat).

14. táblázat: A támogatások hatása a Komplex Fejlettségi Mutatóra

Összes támogatás				EU Forrás		Jövedelem-támogatás		Beruházási és vidékfejlesztési célú támogatás		Nemzeti forrás					
		F-próba	R ²	F-próba	R ²	F-próba	R ²	F-próba	R ²	F-próba	R ²				
KFM2004	F	38,4484	0,1324	38,3865	0,1320	38,3865	0,1320								
	Szig.	0,0000		0,0000		0,0000									
KFM2005	F	30,9018	0,1092	31,1464	0,1100	30,3630	0,1075								
	Szig.	0,0000		0,0000		0,0000									
KFM2006	F	45,2245	0,1522	41,9206	0,1426	39,0874	0,1343	40,7592	0,1392	38,9792	0,1340				
	Szig	0,0000		0,0000		0,0000		0,0000		0,0000					
KFM2007	F	11,0397	0,0420	11,6794	0,0443	12,0856	0,0458								
	Szig.	0,0010		0,0007		0,0006									
KFM2008	F	27,1009	0,0971	28,3418	0,1011	27,4213	0,0981								
	Szig.	0,0000		0,0000		0,0000									
KFM2009	F	35,3281	0,1230	38,9979	0,1340	39,7058	0,1361								
	Szig.	0,0000		0,0000		0,0000									
KFM2010	F	26,2867	0,0945	29,5322	0,1049	31,3099	0,1105								
	Szig.	0,0000		0,0000		0,0000									
KFM2011	F	24,4031	0,0883	26,8659	0,0963	29,0933	0,1035								
	Szig.	0,0000		0,0000		0,0000									

Forrás: saját számítás

A főkomponens-analízis során kapott főkomponensek faktorsúlyai szolgáltatták az alapot a Komplex Fejlettségi Mutatók kialakítására. Munkámban a faktorokat az egyes főkomponensekben sűrített legnagyobb faktorsúlyú változók alapján elneveztem a változók típusa alapján különböző fejlettségi faktoroknak. A minta nagysága miatt 0,3-as faktorsúly már szignifikánsnak tekinthető, ezért ez az érték volt az alsó határa az adott faktorba kerülő változók megállapításának.

Mivel településsorosan hiánytalan adatok csak 2011-ig voltak elérhetőek, illetve a rendelkezésre álló adatok alapján erre az évre vonatkoztatva vizsgálható a legaktuálisabb

kapcsolat a KFM és a támogatások között, ezért az uniós csatlakozás hatását az ez évi fejlettségi faktorok és támogatás-változók között mértem. A faktorok rotálása révén könnyen lehatárolhatók voltak azok a változók, amelyek az egyes faktorokat alkotják (15. táblázat).

15. táblázat: A főkomponensekben sűrített változók faktorsúlyai (2011)

Változók	Rotált faktorsúly mátrix				
	Faktorok				
	1	2	3	4	5
Népsűrűség (fő/km ²)	0,793	0,082	0,017	-0,082	-0,208
1000 főre jutó működő vállalkozások száma (db)	0,780	-0,448	-0,093	-0,146	0,049
1000 főre jutó működő egyéni vállalkozások száma (db)	0,738	-0,401	-0,320	-0,104	0,008
1000 lakosra jutó kiskereskedelmi üzletek száma (db)	0,712	0,158	-0,202	-0,005	0,004
1000 főre jutó társas vállalkozásból származó jövedelem (Ft)	0,700	-0,237	-0,124	-0,223	-0,135
1000 főre jutó összes jövedelem egyéni vállalkozásból (Ft)	0,665	-0,344	-0,350	-0,098	-0,029
1000 főre jutó távbeszélő fővonalak száma (ISDN vonalakkal együtt) (db)	0,510	-0,022	-0,106	0,322	0,182
1000 főre jutó háztartási gázfogyasztók száma (db)	0,503	0,228	-0,231	0,480	-0,030
1000 főre jutó rendszeres szociális segélyben részesültek száma (db)	-0,181	0,808	0,160	-0,009	0,245
Nyilvántartott álláskereső aránya (%)	-0,257	0,796	0,155	-0,048	0,231
1000 főre jutó személyszállító gépjárművek száma (db)	0,156	-0,698	-0,177	-0,224	0,100
1 főre jutó a helyi önkormányzatoknak nyújtott állami hozzájárulások és támogatások (1000 Ft)	0,189	0,662	-0,048	-0,021	0,046
1 főre jutó helyi önkormányzatoknak átengedett személyi jövedelemadó (1000 Ft)	-0,066	0,580	-0,060	0,071	-0,147
1000 főre jutó elvándorlások száma (db)	-0,242	0,079	0,822	0,114	-0,145
1000 főre jutó odavándorlások száma (db)	-0,255	0,202	0,812	-0,060	0,073
1000 lakosra jutó általános iskolában tanuló első évfolyamosok száma a nappali oktatásban (db)	0,112	0,068	-0,579	-0,408	-0,206
60 év feletti lakónépesség aránya (%)	-0,096	0,007	0,109	0,842	0,244
1000 főre jutó halálozások száma (db)	-0,137	0,028	0,217	0,756	-0,075
1000 főre jutó élve születések száma (db)	0,072	-0,186	0,043	-0,383	-0,350
1000 főre jutó mezőgazdasági őstermelésből származó jövedelem (Ft)	-0,010	-0,003	0,070	0,068	0,881
1000 főre jutó összes mezőgazdasági kistermelő darabszáma (fő)	-0,060	0,039	-0,016	0,105	0,856

Forrás: saját számítás

Az első főkomponens nyolc változót tartalmaz, amelyben a népsűrűség szerepel a legnagyobb súllyal, illetve magas értékekkel rendelkezik még a vállalkozásokra vonatkozó változókat illetően, valamint az infrastrukturális változók tekintetében, ezért ezt a főkomponenst *gazdasági-infrastrukturális fejlettségi faktornak* neveztem el. A második főkomponens öt változót tartalmaz, amelyben a legnagyobb faktorsúlyt a rendszeres szociális segélyben részesültek változója képviseli, idekerültek a nyilvántartott álláskereső, valamint az önkormányzatoknak nyújtott különböző támogatások. Mivel meghatározó módon szociális jellegű mutatókat tartalmaz a főkomponens, ezért ezt *szociális fejlettségi faktornak* neveztem el. A harmadik főkomponens három változót sűrít magába, melyek jellemzően a népesség megtartással állnak összefüggésben, ezért itt a *település népességmegtartó-képességi fejlettségi*

faktor elnevezést használtam. A negyedik főkomponens a demográfiai folyamatokat sűríti magába, ezért a *demográfiai fejlettségi faktor* megnevezést alkalmaztam. Az utolsó esetben két mezőgazdasághoz kapcsolódó változó alkotja a főkomponenst, amely megalapozottá tette a *mezőgazdasági fejlettségi faktor* elnevezést.

A különböző fejlettségi faktorok és a támogatás-változók közötti kapcsolat igazolására korrelációelemzést hajtottam végre. Az összes támogatást illetően Pearson-féle, míg a többi esetben, kerülve az esetleges álösszefüggések kockázatát, a parciális korrelációs módszert alkalmaztam. Az eredmények alapján mind a gazdasági-infrastrukturális fejlettségi faktor, mind pedig a támogatás-változók közötti kapcsolat kimutatható (16. táblázat).

16. táblázat: A Fejlettségi Faktorok és a támogatások közötti kapcsolat (2011)

Fejlettségi Faktor		Összes támogatás	EU forrás	Nemzeti Forrás	Jövedelem-támogatások	Beruházási és vidékfejlesztési célú támogatások	Nemzeti Alap
Gazdasági-infrastrukturális	Korrelációs EH	0,624	0,507	-0,180	0,313	0,164	-0,196
	Szig.	0,000	0,000	0,004	0,000	0,009	0,002
Szociális	Korrelációs EH	-0,012	-0,026	0,022	0,095	-0,148	0,055
	Szig.	0,847	0,676	0,730	0,133	0,019	0,381
Települési népességmegtartó-képességi	Korrelációs EH	0,189	-0,088	-0,009	-0,033	-0,048	-0,009
	Szig.	0,002	0,164	0,883	0,606	0,452	0,886
Demográfiai	Korrelációs EH	-0,014	-0,009	0,002	0,090	-0,127	0,031
	Szig.	0,826	0,886	0,972	0,153	0,044	0,630
Mezőgazdasági	Korrelációs EH	-0,078	-0,031	-0,009	0,017	-0,055	0,001
	Szig.	0,216	0,628	0,884	0,794	0,382	0,983

Forrás: saját számítás

Az összes támogatás, az EU forrás és a jövedelem-támogatások tekintetében közepes pozitív kapcsolat, míg a beruházási és vidékfejlesztési támogatások esetében gyenge pozitív kapcsolat igazolható. Érdekesen alakult a korreláció a nemzeti források, valamint a nemzeti alap támogatásai esetében, hiszen itt gyenge negatív kapcsolatot eredményezett. Szintén gyenge negatív korreláció figyelhető meg a szociális és demográfiai fejlettségi faktor, valamint a beruházási és vidékfejlesztési támogatások vonatkozásában. A települési népességmegtartó képességi fejlettségi faktor gyenge pozitív korrelációban áll az összes támogatással, míg érdekes tényként kezelhető, hogy semmilyen kapcsolat nem mutatható ki a mezőgazdasági fejlettségi faktor esetében.

Nyilván ebben az esetben sem lehet ok-okozati következtetéseket levonni az eredményekből, ezért a támogatások részfejlettségre gyakorolt hatását a regressziós együttható megbízhatóságát igazoló F-próbával vizsgáltam itt is. Függő változóként a fejlettségi faktorokat használtam, míg független változóként a támogatásokat. Az F-próba eredményei két esetben, a szociális és demográfiai, valamint a beruházási és vidékfejlesztési támogatások esetében nem igazolták a

támogatások hatását a részfejlettségre. Szignifikáns hatást gyakorolnak azonban a támogatások a gazdasági-infrastrukturális, valamint a település népességmegtartó-képességi fejlettségi faktor vonatkozásában. A determinációs együttható értékei erős kapcsolatot mutatnak a gazdasági-infrastrukturális részfejlettség és a támogatások között, hiszen a teljes szórás magyarázat 19 és 42% között változik a különböző támogatások esetében (17. táblázat).

17. táblázat: A támogatások hatása a Fejlettségi Faktorokra

		Gazdasági-infrastrukturális fejlettségi faktor		Települési népességmegtartó-képességi fejlettségi faktor	
		F	Szig.	F	Szig.
Összes támogatás	F-próba	160,893	0,000	9,373	0,002
	R ²	0,390		0,0359	
EU Forrás	F-próba	182,042	0,000		
	R ²	0,4194			
Nemzeti forrás	F-próba	81,355	0,000		
	R ²	0,24405			
Jövedelem-támogatás	F-próba	175,797	0,000		
	R ²	0,4109			
Beruházási és vidékfejlesztési célú támogatások	F-próba	152,894	0,000		
	R ²	0,3776			
Nemzeti alap	F-próba	59,995	0,000		
	R ²	0,1923			

Forrás: saját számítás

Legnagyobb mértékben az EU-s és a jövedelem-támogatás játszik szerepet a részfejlettség változásában, meghatározó még a beruházási és vidékfejlesztési támogatások, valamint az összes támogatás 37% és 39%-os magyarázóereje. Legalacsonyabb értékkel rendelkezik a nemzeti forrás, valamint a nemzeti alap hatása a részfejlettség tekintetében. Gyenge a kapcsolat erőssége – de ugyanakkor ki kell hangsúlyoznom, hogy jelen van az összes támogatás vonatkozásában a hatás – a települési népességmegtartó-képességi részfejlettségre. Ebben az esetben a részfejlettség változásában az összes támogatás három százalékban játszott szerepet.

A szignifikáns eredményeket adó részfejlettségi faktorok és támogatások korrelációi esetében megvizsgáltam, hogy a fejlettségi faktorokat alkotó változók tekintetében milyen kapcsolat tapasztalható a támogatásokkal. Ebben a megközelítésben is az összes támogatás változó és a faktor-változók között Pearson-féle korrelációs együtthatót számoltam, míg a többi támogatás és változó relációjában Parciális korrelációt alkalmaztam (8. melléklet).

A kapcsolat igazolható, valamennyi részfejlettségi faktort alkotó változó és az összes támogatás, valamint az EU forrás között. Az első részfejlettségi faktor változóknál gyenge és közepes pozitív kapcsolatot eredményeztek a számítások. A harmadik részfejlettségi faktorváltozók esetében pedig gyenge, valamint közepes negatív, illetve gyenge, valamint

közepes pozitív kapcsolat tapasztalható. A többi támogatás-változó és faktor-változó közötti kapcsolat összefüggésében már változatosabban alakulnak az értékek. Az első faktor-változók, valamint a nemzeti forrás és nemzeti alap esetében többnyire gyenge negatív kapcsolat tapasztalható. A jövedelem-támogatások az első faktor-változók esetében mutatnak gyenge és közepes kapcsolatot és mindössze egy esetben nem igazolható kapcsolat. A beruházási és vidékfejlesztési támogatások és az első faktor-változók közötti kapcsolat két esettől eltekintve szintén gyenge és közepes korrelációt mutat. A harmadik faktor változói a már említett kapcsolatokon kívül mindössze egy esetben, a beruházási és vidékfejlesztési támogatások kapcsán jeleznek kapcsolatot.

A kapcsolatok tehát itt is igazolásra kerültek, de a tényleges hatás alátámasztására meg kell vizsgálni a determinációs együtthatók szignifikanciáját. A vizsgálat során függő változóként használtam az egyes faktor-változókat, míg a független változók a különböző támogatások voltak.

Az eredmények (9. melléklet) tükrében látható, hogy az ok-okozati kapcsolat minden esetben kimutatható, tehát az egyes támogatások hatással vannak az egyes változókra. Felmerül az a kérdés, hogy a nemzeti forrás, illetve a nemzeti alap támogatásai miért vannak gyenge negatív hatással a velük korrelációban lévő változókra az első részfejlettségi faktor esetében. A magyarázatra alapul szolgálhat NAGY (2013) kutatása, amelyben a vissza nem térítendő EU-támogatások negatív nemzetgazdasági hatásait igazolta, mivel esetemben a nemzeti támogatások jelentős része vissza nem térítendő, ezért ugyanez a hatás tapasztalható. Mit is jelent ez? Mivel ezen támogatások javarészt csupán adminisztratív elszámolási kötelezettséggel terhelt pénzeket tartalmaznak, ezért ez a támogatottak hozzáállásában is megmutatkozik. Két negatív hatás figyelhető meg ennek következtében, egyrészt az úgynevezett *holtteher hatás*, illetve a *helyettesítési hatás*. Az előbbi vonatkozásában az a jelenség figyelhető meg, hogy olyan beruházás valósul meg, ami támogatás nélkül is realizálódna, viszont támogatással, ami nyilván nem a beruházás finanszírozására kerül dedikálásra, a támogatás kiváltja a banki finanszírozást, illetve a vállalkozás saját tőkéjét. Míg a másik hatás tekintetében az tapasztalható, hogy a beruházások nem növelik a gazdaság összteljesítményét, mivel a támogatott vállalkozás csak a nem támogatott rovására fejlődik. Tehát valószínűleg ez a hatás érzékelhető a nemzeti támogatások esetében és azért mutatható ki gyenge negatív hatás a korrelációk kapcsán.

Az összes támogatás, az EU forrás, a jövedelem-támogatások és a beruházási és vidékfejlesztési támogatások esetében a determinációs együttható szignifikanciája igazolja a pozitív hatást. A teljes szórás varianciája az első részfejlettségi faktor változóknál 8 és 36% között változik.

Legnagyobb hatás az *1000 lakosra jutó kiskereskedelmi üzletek száma* tekintetében tapasztalható, míg jelentős értékkel rendelkezik az *1000 főre jutó működő vállalkozások száma*, illetve *1000 főre jutó működő egyéni vállalkozások száma* esetében a determinációs együttható.

A harmadik részfejllettségi faktor-változóknál már alacsonyabban alakul a teljes szórás magyarázatának értéke, illetve itt is igazolásra kerültek negatív hatások. Az elvándorlások esetében a negatív korreláció nem szorul különösebb magyarázatra, hiszen a támogatások hatására kevesebben hagyják el a települést. Az odavándorlások tekintetében meglévő negatív korreláció már több magyarázatra szorul. Mivel a támogatások miatt csökken az elvándorlók száma az adott településről, ezzel együtt nyilvánvaló, hogy párhuzamosan az adott településről elvándorlók és más településre odavándorlók száma is csökkenést mutat, bár ez a hatás csak 10%-os, mégis vitathatatlanul kimutatható. Mivel a települést kevesebben hagyják el, ezért következik a harmadik változóra gyakorolt pozitív hatás, hiszen ha többen maradnak a településen – köztük fiatalok is – akkor növekszik a született gyermekek révén az általános iskolában tanuló első évfolyamosok száma is.

5.4. A település-fejllettség és a támogatások közötti kapcsolat elemzése a különbségek különbsége (Difference in Differences) módszerrel

ADAMECZ et al. (2013) munkájában a foglalkoztatási programok hatását vizsgálta a programok kedvezményezettjeire nézve. Tanulmányukban kifejtik, hogy a hatásvizsgálatok lényege, hogy egy program eredményét ahhoz kell viszonyítani, hogy hogyan alakult volna a program kedvezményezettjeinek a helyzete, ha az adott programban nem vettek volna részt. Ennek a megítéléséhez szükséges lenne, hogy kétfajta információ álljon a rendelkezésünkre: egyrészt ugyanazon személyek programban való részvételi eredményei, másrészt pedig az a szcenárió, ha nem vesznek részt az adott programban. Mivel ez a valóságban nem lehetséges, hiszen valaki vagy részt vesz egy programban vagy nem, ezért a hatásvizsgálatok során elméleti eredményt kell létrehozni, aminek az alapfeltevése az, hogy mi történt volna a résztvevőkkel, ha nem vettek volna részt a programban. Ezt a feltevést *tényellentétes állapotnak* nevezik a szakirodalmi forrásban. Az agrár- és vidékfejlesztési támogatások allokációját illetően Magyarország európai uniós csatlakozását követően nem lehet olyan települést említeni a Dél-alföldi Régióban, amely nem vett igénybe valamilyen támogatást, ezért a tényellentétes állapot megállapítása, azaz, hogy azokra a településekre kontrollálok, amelyek nem kaptak támogatást, az esetben nem lehetséges. MICHALEK – ZARNEKOW (2012) és FERTŐ (2013) tanulmányát felhasználva a támogatásban „nem részesülő településeket” úgy határoztam meg, hogy a támogatásösszeg mediánjának kétharmadánál kisebb értékkel rendelkező települések

kerültek a csoportba. A szerzők is megjegyzik, hogy bármilyen módon is jelöljük ki a támogatásban nem részesülőket, az rendkívül önkényes lesz.

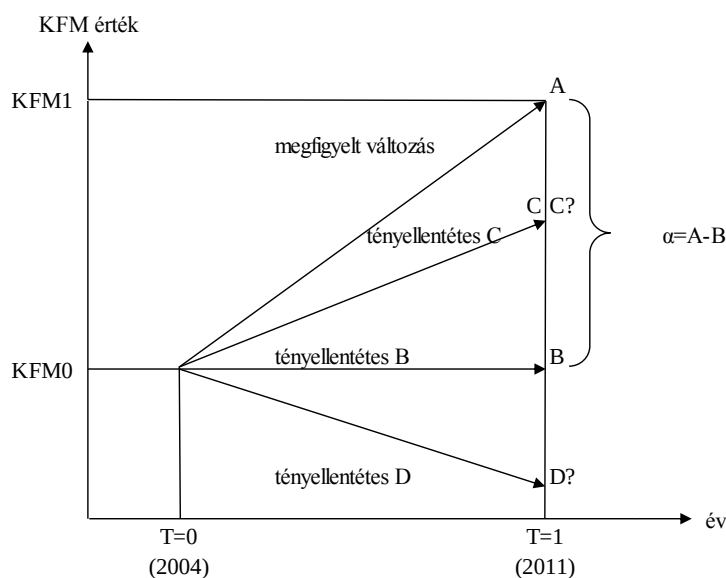
Munkámban három szempontból közelítettem meg a támogatások felosztását: az összes támogatás, az egy lakosra jutó támogatás, valamint az egy hektárra jutó támogatás alakulását (a település közigazgatási területe alapján) illetően a Dél-alföldi Régió településein. A nem támogatott csoportba kerülő települések száma az összes támogatás vonatkozásában volt a legtöbb, az egy hektárra jutó támogatás esetében a legkevesebb, a sorrendnek megfelelően pedig a támogatott csoportba kerülők száma pedig fokozatos növekedést mutat (18. táblázat).

18. táblázat: A Dél-alföldi Régió településeinek támogatottsága

	Összes támogatás	Egy lakosra jutó támogatás	Egy hektárra jutó támogatás
nem támogatott	92	75	57
támogatott	162	179	197

Forrás: saját számítás

A hatásvizsgálat során az EU-s csatlakozás utáni támogatott település-fejlettségi helyzetet hasonlítom össze a nem támogatott település-fejlettségi helyzettel és azt vizsgálom, hogyan alakulna a KFM értéke, ha a települések nem kaptak volna támogatást. A KFM adataim 1998 és 2011 közötti időszakra állnak a rendelkezésemre (27. ábra).

27. ábra: A tényellentétes állapot bemutatás a KFM adatok alapján

Forrás: saját szerkesztés ADAMECZ et al., 2013 alapján

2004 (T=0) az uniós csatlakozás éve és ezzel összefüggésben a támogatási források nagyobb mértékű rendelkezésre állásának a kezdete. A csatlakozás hatásaként azt várom, hogy a KFM értéke (a fejlettség) növekedni fog KFM0 értékről KFM1 értékre. Ha a KFM érték növekedést

mutat 2011-re ($T=1$), még akkor sem lehet megnyugodni, hiszen ez a hatás ($\alpha=A-B$) más, támogatástól független tényezőknek is betudható, amik alapján a települések támogatás nélkül is fejlődtek volna. Ezért a támogatások hatása az egyéb tényezők kiszűrése révén az A-C különbséggel reprezentálható leginkább. Természetesen az a szcenárió is előfordulhat, hogy támogatás nélkül csökkentek volna a KFM értékek (D), ebben az esetben a támogatásoknak nagyobb hatás tulajdonítható.

A támogatások hatásának a kiszűrésére a különbségek különbsége (Difference in Differences, DiD) módszert alkalmaztam. A módszer során állandó hatású panel modellt becsültem a támogatások hatásvizsgálatára, mivel a KFM időbeni változására vagyok kíváncsi, illetve településsorosan több évre nézve van KFM adatom (MOLNÁR, 2011).

Az állandó hatású modell szükségességét az is indokolja, hogy a valóságban lehetnek olyan tényezők a támogatások mellett, amik befolyásolhatják a fejlettségi mutatók alakulását. Ugyanakkor közvetlenül nem tudom megmondani mik ezek, hiszen nincs rájuk adatom vagy nem lettek bevonva az elemzésbe (határ közelsége, autópálya közelsége, jó-e a helyi polgármester... stb.), ezért torzíthatják az eredményemet. Ebben a megközelítésben ezek a nem megfigyelt tényezők is hatással lehetnek a fejlettségre, e torzítások kiszűrésére alkalmazható az állandó hatású (fixed effects) modell, hiszen a modell kiszűri az időben változatlan fix hatásokat.

A modellben négy lépést alkalmaztam:

1. kontrolláltam arra, hogy melyik évről van szó, hogy kiszűrjem a gazdasági fluktuációból eredő tényezőket;
2. kontrolláltam arra, hogy melyik településről van szó, hogy kiszűrjem azt a hatást, ami abból adódik, hogy a települések nem megfigyelhető dolgai különböznek egymástól (vagy akár megfigyelhető);
3. harmadrészt alkalmaztam a különbségek különbsége módszert, ami egy olyan mutató, ami akkor egy, ha az adott település kapott támogatást (kezelt) és nulla, ha nem kapott (nem kezelt). 2004 előtt minden településre nézve nulla, mivel az európai uniós csatlakozás hatását szeretném feltárni, és 2004-től pedig arra egy, amelyik települést kezeltnek nyilvánítottam;
4. negyedrészt pedig lakosságarányos súlyozott regressziót alkalmaztam.

A futtatásokat a három szempontos csoportosítás alapján végeztem, egyrészt amikor az összes támogatás alapján határoltam le a kezelt, illetve a kontroll csoportot, másrészt pedig, amikor az egy lakosra jutó, valamint az egy hektárra jutó támogatásokat vettem figyelembe. Az

eredmények meglepően alakultak. A regresszió mindhárom esetben értelmezhető volt a KFM adatok vonatkozásában, hiszen az F próba ($\text{Prob} > F$) értéke szignifikánsan alakult. Ugyanakkor az F tesztek is szignifikánsan alakultak, tehát léteznek a fix hatások, azaz megtalálhatóak a nem megfigyelt, időben változatlan tényezők a modellben (19. táblázat).

19. táblázat: A DiD módszer eredményei

	Koefficiens	Standard hiba	t	P>t	[95% konfidencia intervallum]		Prob > F
Összes támogatás alapján							
diffindiff	0,0188	0,0152	1,24	0,217	-0,0110	0,0485	0,0000
F test that all u_i=0: F (253, 3288) = 105,73				Prob> F = 0.0000			
1 lakosra jutó támogatás alapján							
diffindiff	-0,0194	0,0089	-2,19	0,029	-0,0367	-0,0020	0,0000
F test that all u_i=0: F (253, 3288) = 89,25				Prob > F = 0,0000			
1 hektárra jutó támogatás alapján							
diffindiff	0,0134	0,0183	0,73	0,464	-0,0225	0,0494	0,0000
F test that all u_i=0: F (253, 3288) = 107,36				Prob > F = 0,0000			

Forrás: saját számítás

A kezelt csoportban tapasztalható átlagos változás, illetve a nem kezelt csoportban tapasztalt átlagos változás különbségét illetően a becsült **diffindiff** együttható eltéréseket mutat az egyes csoportosítások alapján. Szignifikáns eredményt csak az egy lakosra jutó támogatás alapján kaptam, amire a becsült együttható -0,0194, ami azt jelenti, hogy ha egy település kapott támogatást, akkor a KFM mutató értéke -0,0194 szórásegységgel kisebb, mint az a település, amelyik nem kapott támogatást, tehát az eredmény azt jelzi, hogy a támogatások csökkentik a települések fejlettségét.

Mivel nem kaptam megnyugtató eredményt, ezért további vizsgálatokat folytattam. Azt tanulmányoztam, hogy ha két-két éves összehasonlításokat végzek, és nem 2004-et tekintem az EU csatlakozás évének, hanem pseudo kezeléseket csinálok 2005-től kezdődően minden előtte és utána lévő két évre évenként, akkor hogyan alakulnak a **diffindiff** együtthatóim.

Az összes támogatás alapján meghatározott kezelt és kontroll csoport tekintetében ebben a megközelítésben már szignifikáns eredményeket is kaptam. Az tapasztalható, hogy két évre futtatott regresszió szignifikáns eredményt adott a 2004-es csatlakozás esetén, tehát a csatlakozás pozitív hatással volt a települések fejlettségére és 2004-ben, valamint 2005-ben 0,0517 szórásegységgel nőttek a KFM értékek. A 2005-ös évben nem tapasztalható szignifikáns változás, viszont ha a 2006-os, illetve a 2007-es évet tekintjük a kezelés kezdetének akkor itt is negatív hatás tapasztalható a KFM értékek alakulására nézve. A 2008-as és 2009-es években ismét szignifikáns pozitív hatása van a támogatásoknak a település-fejlettségre nézve és 0,0547,

valamint 0,0905 szórásegységgel nőnek a KFM értékek a kontroll értékekhez képest (20. táblázat).

20. táblázat: Pseudo kezelések az összes támogatás alapján

	Koefficiens	Standard hiba	t	P>t	[95% konfidencia intervallum]		Prob > F
2004 diffindiff	0,0517	0,0246	2,11	0,035	0,0035	0,0999	0,0002
2005 diffindiff	0,0122	0,0243	0,50	0,617	-0,0355	0,0598	0,0000
2006 diffindiff	-0,0725	0,0251	-2,88	0,004	-0,1219	-0,0231	0,0000
2007 diffindiff	-0,0738	0,0220	-3,35	0,001	-0,1171	-0,0306	0,0000
2008 diffindiff	0,0547	0,0236	2,32	0,021	0,0083	0,1011	0,0000
2009 diffindiff	0,0905	0,0231	3,92	0,000	0,0452	0,1359	0,0000

Forrás: saját számítás

Az egy lakosra jutó támogatás alapján történő felosztás tekintetében szintén szignifikánsan pozitív irányba változik a KFM a támogatás hatására. Azok a települések, amelyek kapnak támogatást, azoknak 0,0107-tel nő a KFM értéke, ugyanez tapasztalható 2005, illetve 2006 esetében is. Majd 2007-től ebben a megközelítésben a támogatás következtében csökkennek a KFM értékek (21. táblázat).

21. táblázat: Pseudo kezelések az egy lakosra jutó támogatás alapján

	Koefficiens	Standard hiba	t	P>t	[95% konfidencia intervallum]		Prob > F
2004 diffindiff	0,0107	0,0143	0,75	0,455	-0,0174	0,0389	0,0010
2005 diffindiff	0,1220	0,0136	8,96	0,000	0,0953	0,1487	0,0000
2006 diffindiff	0,0875	0,0145	6,05	0,000	0,0591	0,1159	0,0000
2007 diffindiff	-0,0545	0,0128	-4,26	0,000	-0,0797	-0,0294	0,0000
2008 diffindiff	-0,1671	0,0128	-13,08	0,000	-0,1922	-0,1420	0,0000
2009 diffindiff	-0,0806	0,0134	-6,04	0,000	-0,1068	-0,0544	0,0000

Forrás: saját számítás

Az egy hektárra jutó támogatás vonatkozásában, a kétéves megközelítés a 2004-es támogatási év tekintetében 0,0434 szórásegységgel növelte 2004-, 2005-ben a KFM értékeket. 2005, 2006, 2007 kezelési évek esetén negatív hatás tapasztalható, míg a 2008-as és 2009-es kezelés esetén ismét pozitívan változik a KFM mutató az előző két évhez képest (22. táblázat).

22. táblázat: Pseudo kezelések az egy hektárra jutó támogatás alapján

	Koefficiens	Standard hiba	t	P>t	[95% konfidencia intervallum]		Prob > F
2004 diffindiff	0,0434	0,0297	1,46	0,1440	-0,0149	0,1016	0,0005
2005 diffindiff	-0,0274	0,0293	-0,94	0,3500	-0,0849	0,0301	0,0000
2006 diffindiff	-0,0695	0,0304	-2,29	0,0220	-0,1292	-0,0099	0,0000
2007 diffindiff	-0,0373	0,0267	-1,40	0,1630	-0,0898	0,0151	0,0000
2008 diffindiff	0,0663	0,0285	2,32	0,0200	0,0103	0,1223	0,0000
2009 diffindiff	0,0567	0,0281	2,02	0,0440	0,0016	0,1118	0,0000

Forrás: saját számítás

Tehát összességében megállapítható, hogy az 1998-2011 között számított KFM értékeket felhasználva, a módszer 2004-től a támogatások negatív hatását mutatta ki. Amennyiben rövidebb időszakokat nézünk, már nagyobb fluktuáció érzékelhető. Az EU csatlakozás minden típusú vizsgálat alapján pozitívan hatott a települések 2004-es és 2005-ös fejlettségére rövidtávon, majd negatív hatások is tapasztalhatóak. Ha az a kérdésfeltevés, hogy az EU csatlakozás pozitív hatással volt-e a települések fejlettségére, akkor a válasz igen, amennyiben pedig az a megfogalmazás, hogy az EU csatlakozás óta eltelt időszakban javult-e a települések fejlettségbeli helyzete, akkor a válasz nem, mivel csak a negatív **diffindiff** együtttható adott szignifikáns értéket.

6. AZ AGRÁR- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TÁMOGATÁSOK HATÁSAI A MEZŐGAZDASÁGI VÁLLALKOZÁSOKRA

6.1. A vizsgált vállalkozások mérleg összetételének elemzése a Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás összehasonlításában

A befektetett eszközök aránya 50% körül alakult valamennyi vizsgált év vonatkozásában, az EU-s csatlakozás előtt volt a legnagyobb a részaránya, majd kismértékben csökkenést mutatott, de jelentősebb változás nem következett be a 2012-es évre. A befektetett eszközökön belül az immateriális javak tekintetében régiós szinten csökkenés mutatkozik, ugyanakkor a Sarkadi járás vizsgált vállalkozásai esetében a kezdeti értékhez képest nagyobb arányú növekedés tapasztalható. BÍRÓ et al. (2001) szerint pozitívan értékelendő az, hogyha a forgalomképes szellemi termékek irányába tolódik el az immateriális javak belső összetétele (23. táblázat).

A tárgyi eszközök esetén viszonylag kiegyenlítetten alakult a szerkezeti arány mind régiós, mind pedig járási szinten, az EU-s csatlakozás utáni első vizsgált évben járási szinten tapasztalható nagyobb mértékű csökkenés, majd 2011-ben és 2012-ben ismét megközelíti az arány a 2003-as értéket. A tárgyi eszközökbe tartozó kategóriák, nevezetesen az ingatlanok és a kapcsolódó vagyoni értékű jogok, műszaki berendezések, gépek, járművek, egyéb berendezések, gépek, járművek, tenyészállatok, valamint beruházások összesített aránya 50% körül alakult, mind az EU-s csatlakozás előtt, mind pedig azt követően. Fontos kiemelni, hogy e tekintetben a Sarkadi járás vizsgált vállalkozásainál az EU-s csatlakozás utáni második évben viszonylag jelentős csökkenés tapasztalható, ami – legyen szó a tárgyi eszközök bármely tételéről – kedvezőtlen a vállalkozások működése szempontjából.

A befektetett pénzügyi eszköz sorban azok a pénzügyi eszközök szerepelnek, amelyeket a számviteli törvény megfogalmazásában a vállalkozás azzal a céllal fektet be, hogy tartós jövedelemre tegyen szert, illetve befolyásolási, irányítási, ellenőrzési lehetőségeket érjen el. Ebben az értelmezésben a vizsgált években régiós szinten romló értékeket lehet látni, az EU-s csatlakozás után nem tapasztalható javulás és 2011-re is csak kismértékben növekszik a 2007. évihez képest. Járási szinten a 2007-es évre nézve jelentősen javultak a vállalkozási befektetések, majd 2012-re ismét csökkenés mutatkozik.

A forgóeszközök alakulása is kiegyenlítettnek tekinthető a vizsgált években, a régióban és a járásban is átlagosan 45% körüli az aránya. A forgóeszközökön belül a készletek enyhe csökkenése tapasztalható régiós szinten, míg a járás esetében 2003-hoz képest 2007-re növekedtek a készletek és csak ezután tapasztalható csökkenés. Régiós vonatkozásban a követelések kismértékű növekedése figyelhető meg: 2011-re és 2012-re megközelítőleg 15%-

ra növekedett az arányuk, a járás tekintetében pedig a 2003-as értékről 2012-re átlagosan 27%-ra emelkedett, ami akkor értékelhető kedvezőnek, ha a vállalkozások forgalom növekedése áll e mögött, nem pedig a fizetési fegyelem romlása.

23. táblázat: A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás vállalkozásai eszköz-tételeinek a változása

	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás
	2003		2007		2011		2012	
A. Befektetett eszközök	54,29%	54,70%	51,74%	50,12%	52,53%	53,51%	51,85%	51,61%
I. Immateriális javak	0,38%	0,03%	0,28%	0,03%	0,19%	0,56%	0,16%	0,48%
II. Tárgyi eszközök	51,16%	54,01%	48,98%	46,84%	49,62%	51,83%	49,20%	50,10%
III. Befektetett pénzügyi eszközök	2,74%	0,65%	2,47%	3,25%	2,73%	1,12%	2,49%	1,03%
B. Forgóeszközök	44,83%	42,75%	45,87%	46,82%	45,22%	43,78%	46,17%	47,40%
I. Készletek	24,58%	18,11%	24,21%	21,27%	20,81%	17,24%	21,23%	15,79%
II. Követelések	12,30%	16,33%	14,45%	20,42%	14,91%	25,13%	14,66%	26,84%
III. Értékpapírok	1,79%	0,11%	1,09%	0,60%	1,16%	0,28%	1,46%	0,63%
IV. Pénzeszközök	6,16%	8,19%	6,12%	4,52%	8,35%	1,12%	8,82%	4,14%
C. Aktív időbeli elhatárolások	0,88%	2,56%	2,39%	3,06%	2,24%	2,71%	1,99%	0,99%
Eszközök összesen	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Forrás: saját számítás

Az értékpapírok aránya az EU-s csatlakozást követő vizsgált évben csaknem a felére csökkent régiós szinten, majd növekedés volt tapasztalható, de 2012-re sem érte el a 2003. évi értéket. A Sarkadi járás kapcsán megállapítható, hogy a vizsgált vállalkozásoknál 2003-ról 2012-re csaknem hatszorosára növekedett az értékpapírok aránya. A pénzeszközök aránya 2003-tól 2012-re valamivel több, mint 2%-kal növekedett, ami összefüggésbe hozható a készletcsökkenéssel. Csökkent viszont a pénzeszközök aránya a járás mezőgazdasági vállalkozásainál egészen 2011-ig és csak 2012-ben figyelhető meg növekedés, ami a követelések százalékos növekedésével hozható kapcsolatba.

A mérleg forrás oldalának vizsgálatából kitűnik, hogy a régióban folyamatosan növekedett a vizsgált években a saját tőke aránya és ezzel egyidejűleg a kötelezettségek aránya folyamatosan csökkent, ami kedvező, hiszen a vállalkozások eladósodottsága csökkent és a finanszírozást saját tőkéből meg tudták oldani. A Sarkadi járás vizsgált mezőgazdasági vállalkozásainál már nagyobb fluktuáció figyelhető meg, 2003-ról 2007-re növekedett a vállalkozásoknak a saját tőkéje és ezzel párhuzamosan csökkentek a kötelezettségek, majd 2011-re arány-csökkenés tapasztalható a saját tőkét illetően és megnőtt a kötelezettségek részaránya, de 2012-ben már

ismét jelentősen javultak a járás vállalkozásainak saját tőkéből történő finanszírozási lehetőségei (24. táblázat).

24. táblázat: A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás vállalkozásai forrás-tételeinek a változása

	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás
	2003		2007		2011		2012	
<i>D. Saját tőke</i>	58,05%	38,12%	59,60%	41,64%	67,26%	30,89%	70,13%	42,89%
<i>I. Jegyzett tőke</i>	22,77%	3,51%	13,43%	2,78%	10,37%	3,78%	9,70%	3,46%
<i>II. Jegyzett, de még be nem fizetett tőke (-)</i>	0,03%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	-0,04%	0,12%
<i>III. Tőketartalék</i>	12,94%	7,89%	11,26%	11,02%	11,65%	5,91%	11,50%	11,25%
<i>IV. Eredménytartalék</i>	14,16%	12,26%	15,14%	15,15%	20,18%	5,56%	24,47%	6,99%
<i>V. Lekötött tartalék</i>	5,90%	7,97%	9,59%	7,06%	14,10%	12,27%	13,99%	12,97%
<i>VI. Értékesítési tartalék</i>	3,89%	0,00%	3,92%	0,00%	3,07%	0,00%	3,61%	0,00%
<i>VII. Mérleg szerinti eredmény</i>	-1,63%	6,48%	6,25%	5,63%	7,89%	3,38%	6,90%	8,09%
<i>E. Céltartalékok</i>	0,02%	0,00%	0,06%	0,12%	0,33%	0,78%	0,27%	0,09%
<i>F. Kötelezettségek</i>	40,52%	61,22%	38,57%	57,71%	31,17%	67,51%	28,44%	56,42%
<i>I. Hátrasorolt kötelezettségek</i>	0,65%	1,86%	1,15%	0,92%	0,63%	0,24%	0,45%	0,19%
<i>II. Hosszú lejáratú kötelezettségek</i>	18,91%	22,38%	10,50%	11,54%	7,96%	8,33%	6,49%	5,68%
<i>III. Rövid lejáratú kötelezettségek</i>	20,96%	36,98%	26,91%	45,25%	22,57%	58,94%	21,50%	50,55%
<i>G. Passzív időbeli elhatárolások</i>	1,41%	0,66%	1,78%	0,53%	1,24%	0,82%	1,16%	0,60%
Források összesen	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Forrás: saját számítás

A saját tőkén belül régiós szinten a mérleg szerinti eredmény kezdeti negatív értékről 2011-re és 2012-re átlagosan 7%-ra emelkedik. Látványosabb a növekedés az eredménytartalék tekintetében, ami 2012-re megközelíti a 25%-ot a régióban. Ezek az értékek arra utalnak, hogy egyre nyereségesebbek a vállalkozások a régióban és ezért van az, hogy a saját tőke részaránya nő, annak ellenére, hogy a jegyzett tőke aránya csökken. A járás vállalkozásai az EU-s csatlakozás előtt is pozitív mérleg szerinti eredménnyel rendelkeztek és 2011-ig csökkenő értéket lehet tapasztalni az arány alakulásában és csak 2012-ben emelkedett az értéke a 2003-as érték fölé. Ingadozóan alakult az eredménytartalék értékének a változása: növekvő, csökkenő, majd 2012-ben ismét növekedett az értéke. Járási szinten, tehát nem lehet kijelenteni, hogy 2003-tól egyre nyereségesebbek a vállalkozások, az viszont észrevehető, hogy az utolsó vizsgált év vonatkozásában ugyanaz állapítható meg, mint régiós szinten.

A hosszú lejáratú kötelezettségek terén egységes képet mutat a régió és a járás, hiszen a vállalkozások hosszú távú eladósodottsága folyamatosan csökken, ami pozitívan értékelhető.

Növekedés tapasztalható a rövid lejáratú kötelezettségek tekintetében régiós szinten: az EU-s csatlakozás előtt 21% körüli volt, míg 2007-re csaknem elérte a 27%-ot és csak 2012-ben közelítette meg a csatlakozás előtti értéket. A Sarkadi járásban nagyobb arányt képviseltek ezek a mutatók: 37% (2003) és 59% (2011) szélsőértékek között ingadoztak a vizsgált években.

A váratlan kiadások fedezetére képzett céltartalékok tekintetében a régió mezőgazdasági vállalkozásainál növekedett e forrás aránya és 2012-re megközelítette a 0,3%-ot. A járási vállalkozások esetében az EU-s csatlakozás előtti évben nem volt céltartalék képzés, míg a csatlakozás után – bár ingadozó arányban – de mindig elkülönítettek céltartalékot a vállalkozások. Érdekesen alakult a 2011-es év, amikor majdnem 1%-os céltartalék volt elkülönítve a járás vállalkozásainál, ugyanakkor nagyarányú volt a kötelezettségek mértéke, csökkentve a saját tőke arányát. Ez annak tudható be, hogy a 2010-es év kedvezőtlen, csapadékhányos időjárásai miatt sok vállalkozás csak hitelből tudta finanszírozni a 2011-es munkálatokat, ugyanakkor növelték a céltartalék arányát felkészülve egy esetleg újbóli kedvezőtlen évjáratra.

6.2. A mezőgazdasági vállalkozások vagyoni- és pénzügyi helyzetének az elemzése

A tőkeerősség (más néven tőkeellátottság), vagyis a saját tőkének az összes forráshoz való aránya esetében a régióban a vizsgált években kedvezően alakultak az értékek, hiszen a 2012-es évig folyamatos növekedés tapasztalható. Járási viszonylatban azonban az látható, hogy 2003 és 2011 között folyamatosan csökkent az arány, illetve 2011-ben megközelítette a 30%-os értéket, amely értéknél kisebb arány esetén kritikus helyzet is kialakulhat az adott mezőgazdasági vállalkozásnál (25. táblázat).

25. táblázat: A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás vállalkozásainak vagyoni helyzetét jellemző mutatóik

	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás
	2003		2007		2011		2012	
Tőkeerősség	51,15%	48,65%	56,57%	44,37%	62,40%	32,97%	65,54%	42,20%
Kötelezettségek részaránya	47,66%	50,89%	41,83%	54,99%	35,92%	65,82%	33,10%	56,89%
Tőkearányos MSZE	3,11%	11,75%	10,37%	10,82%	9,42%	-36,23%	-8,86%	11,20%
Tőkefeszültség	205,31%	324,62%	211,34%	147,87%	190,17%	219,76%	188,59%	32,70%
Befektetett eszközök fedezete (A)	215,61%	257,60%	224,02%	93,92%	142,87%	-198,20%	215,66%	-255,11%
Befektetett eszközök fedezete (B)	379,68%	286,33%	254,13%	130,72%	161,22%	-179,14%	230,66%	-241,70%

Forrás: saját számítás

A kötelezettségek részaránya tekintetében három tételnek (hátrasorolt-, hosszú-, és rövid lejáratú kötelezettségek) a mérlegfőösszeghez viszonyított arányát vizsgáltam. Régiós szinten szintén kedvezően alakult a helyzet, hiszen folyamatos csökkenést lehet tapasztalni, ugyanakkor SIKLÓSI – VERESS (2011) munkájukban kiemelik, hogy ezen arány állandósulása, vagy növekedése nem feltétlenül tekinthető negatív jelenségnek, hiszen akár a hitelből finanszírozott tevékenységi kör bővítése is eredményezhet növekedést. Ezt a megközelítést alapul véve nem értékelhetők egyértelműen negatívnak a Sarkadi járás mezőgazdasági vállalkozásainak 2011-ig folyamatosan növekvő értékei sem.

Megítélésében fokozott körültekintést igényel a tőkearányos mérlegszerinti eredmény, vagy más néven a saját tőke növekedési üteme, hiszen az adott üzleti évben megtermelt adózott eredmény osztalék-fizetési célt is szolgálhat, ugyanakkor hosszabb távú vállalkozási stratégia esetén a saját tőkét is növelhetik vele a tulajdonosok. Esetemben a saját tőkét tekintetem viszonyítási alapnak, így a mutató értéke a jegyzett tőke és a felhalmozott, vagy elveszített tőke növekedésének, vagy csökkenésének a mértékét fejezi ki. A kapott eredményekből is kitűnik, hogy a mutató eléggé kiegyensúlyozatlan, mind régiós, mind pedig járási szinten. A Sarkadi járás vonatkozásában a 2011-es évben tapasztalható a legalacsonyabb érték. A 16 vállalkozást megvizsgálva kitűnik, hogy három veszteséges vállalkozás van ebben az évben a térségben, illetve két vállalkozásnál a saját tőke értéke is negatív irányba változott, ezért osztásnál pozitív értéket vett fel a mutató eredménye. Ha figyelmen kívül hagyjuk a három veszteséges vállalkozás mutatóit, akkor a 13 vállalkozás 15,32%-os tőkearányos mérlegszerinti eredményt produkált átlagosan.

A vállalkozások tőkefeszültségi mutatója a kötelezettségek és a saját tőke arányát mutatja, ami a régióban némiképp stabilan, átlagosan 200% körül alakul valamennyi vizsgált évben. A járásban nagyobb ingadozás figyelhető meg a mutató értékének az alakulásában: 2003-ról 2007-re több mint a felére csökkent az értéke a kötelezettségek csökkenése révén, majd 2011-re enyhén növekedett. 2012-ben nagymértékű csökkenés látható a járásban, amiről azt feltételezhetnénk, hogy javult a vállalkozások helyzete, ugyanakkor a kedvező érték annak tudható be, hogy két vállalkozás negatív saját tőkéjéből számított mutatója az átlagolásnál csökkentette a járási mutató értékét. Ha a két vállalkozás eredményeitől eltekintünk, akkor 202%-os tőkefeszültségről lehet beszélni a járás vállalkozásainál.

A horizontális mutatók közül a befektetett eszközök fedezetének két típusa került kiszámításra. Az első esetben a saját tőke és a befektetett eszközök arányának a változása, míg a második esetben a saját tőke kiegészült a hosszú lejáratú kötelezettségek értékével. Mindkét mutató esetében kedvező értékek tapasztalhatók a régióban, hiszen a vizsgált években átlagosan 200%

körüli eredmények érzékelhetőek. A járási mutatók esetében nagyobb szélsőségek láthatók. 2003-ban kedvező, több mint 250%-os a mutató értéke mindkét típus esetében, majd az EU-s csatlakozás után 2007-re az első mutató 100% alá csökkent és a második is megközelíti ezt az értéket. 2011-ben és 2012-ben is negatív összeg tapasztalható, ami a már korábban említett két veszteséges vállalkozásnak tudható be, amelyek jelentősen befolyásolták az összes eredményt. Ezen vállalkozásoktól eltekintve 2011-ben 85%, illetve 107%-os, míg 2012-ben 115%, illetve 130%-os lenne az eredmény az első és a második mutató esetében, amely értékek, ha a vállalkozás beruházásokat hajt végre, nem értékelhetők feltétlenül kedvezőtleneknek.

A mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi stabilitásának a bemutatásához az adósságállományukra vonatkozó mutatókat számoltam, illetve számszerűsítettem a nettó forgótőke, valamint az EVA mutató nagyságát. A adósságállományra vonatkozó mutatók esetében a saját tőke, illetve a hosszú lejáratú kötelezettségek képezték a viszonyítási alapot, így előfordult az a scenárió – amikor egy vállalkozás nem rendelkezett hosszú lejáratú kötelezettséggel –, hogy a mutató értéke nulla, egy, vagy a nullával való osztás esetén nem volt értelme a műveletnek. Mivel minden évben voltak ilyen vállalkozások, ezért ezeket kihagytam az adósságállományra vonatkozó mutatók képzéséből. A régióban 2003-ban 38, míg 2012-re folyamatosan növekvő tendenciát követve 89 vállalkozás nem rendelkezett hosszú lejáratú kötelezettséggel. A Sarkadi járás mezőgazdasági vállalkozásai kapcsán is növekvő tendencia figyelhető meg, hiszen 2003-ban négy, majd 2007 és 2011-ben öt, és végül 2012-ben hat vállalkozás nem rendelkezett hosszú lejáratú kötelezettségekkel (26. táblázat).

26. táblázat: A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás vállalkozásai adósságállományra vonatkozó mutatóik

	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás
	2003		2007		2011		2012	
Adósságállomány aránya	36,75%	28,07%	22,72%	52,83%	98,55%	25,55%	17,82%	16,21%
Saját tőke aránya	63,25%	71,93%	77,28%	47,17%	1,45%	74,45%	82,18%	83,79%
Adósságállomány fedezettsége	843,26%	528,89%	1874,04%	452,78%	2632,47%	473,07%	3755,36%	874,77%

Forrás: saját számítás

Az adósságállomány aránya esetében a hosszúlejáratú kötelezettségeket viszonyítottam a saját tőke és a hosszú lejáratú kötelezettségek összegéhez. A csatlakozást követően 2007-re lecsökkent az adósságállomány a régióban, ugyanakkor a járási vállalkozásoknál az adósságállomány aránya csaknem a duplájára növekedett 2007-re. 2011-re hatalmas növekedés következett be 2007-hez képest a régióban, ami mögött a korábban már említett 2010-es aszály

áll, hiszen a terméskiesés következtében sok vállalkozás hitelből tudta finanszírozni a következő évi gazdálkodást. A járási adósságállományra a 2010-es kedvezőtlen gazdasági év nem volt ennyire látványos hatással, hiszen 2007-ről 2011-re csaknem a felére csökkent a mutató értéke, ugyanakkor 2012-ben is csökkenő érték tapasztalható.

A saját tőke arányairól – amit a saját tőke, valamint a hosszú lejáratú kötelezettségek és a saját tőke összegének hányadosa mutat – régiós szinten elmondható, hogy 2007-re nőtt az értéke, szoros összefüggésben azzal, hogy az adósságállomány aránya csökkent és nőtt az adósságállomány fedezettsége, vagyis a saját tőke és a hosszú lejáratú kötelezettségek aránya is. 2011-re azonban fordított helyzet alakult ki, hiszen nagymértékben lecsökkent a saját tőke aránya és ezzel egyenes arányban megnőtt az adósságállomány aránya is, ugyanakkor nem alakul következetesen az adósságállomány fedezettsége, hiszen 2011-re tovább növekedett.

Az eredmény szükségessé tette a vállalkozások egyenkénti vizsgálatát és a kiugró értékeket produkáló vállalkozások kiszűrését, a szélsőértékek kiszűrése után 1333%-os arányt kaptam az adósságállomány fedezettségére, tehát csaknem a felére csökkent, illetve 2007-ről 2011-re itt már felfedezhető a csökkenés. 2012-ben ismét növekedés tapasztalható a saját tőke arányának értékében és az értékkel egyenes arányban változik az adósságállomány aránya, valamint az adósságállomány fedezettsége. A járási adatokat vizsgálva nem tapasztalható ellentmondásos változás, hiszen a saját tőke arányának változásával egyenes arányban változott az adósságállomány aránya, valamint az adósságállomány fedezettsége is. 2003-ról 2007-re lecsökkent a saját tőke aránya, majd 2007-től tapasztalható ismét növekedés és 2011-ben, illetve 2012-ben már meg is haladja az értéke az EU-s csatlakozás előtti szintet. Hasonlóképpen alakult az adósságállomány fedezettsége 2007-től, itt azonban csak 2012-től lépi át a mutató értéke a 2003-as szintet.

A nettó forgótőke értékösszegének átlagos alakulása a régióban pozitívnak értékelhető, hiszen arányait tekintve 2003-ról 2012-re csaknem a duplájára növekedett, illetve a forgótőke fedzettségi mutató értéke is azt mutatja, hogy a vállalkozások az *agresszív* finanszírozási stratégiából elmozdultak a *szolid* stratégia irányába. A járási értékek változatosabban alakultak: a nettó forgótőke átlagos értéke 2011-re jelentős mértékben lecsökkent (negatív tartományba) – vagyis a vállalkozások a könnyen pénzzé tehető eszközökből nem voltak képesek, még a rövid lejáratú kötelezettségek pénzügyi rendezésére sem – majd 2012-ben tapasztalható kismértékű javulás (27. táblázat).

27. táblázat: A nettó forgótőke és a forgótőke fedezettségi mutató változása a vizsgált években

	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás
	2003		2007		2011		2012	
Nettó forgótőke	90447,78	8575,88	107184,54	6443,00	175331,57	-41460,38	174275,49	-9174,69
Forgótőke fedzettségi mutató	0,18	-0,28	0,30	0,04	0,37	-0,15	0,30	0,10

Forrás: saját számítás

Az EVA mutató számszerűsítéséhez mérleg és eredményadatokat egyaránt használtam. Valamennyi évre megnéztem, az aggregált üzemi (üzleti) tevékenység (ÜTE) eredményét, illetve az adófizetési kötelezettség és az adózás előtti eredmény arányából megállapítottam az átlagos adókulcs nagyságát, amely alapot szolgáltatott az ÜTE adójának és az adózott ÜTE meghatározásához (28. táblázat).

28. táblázat: Az EVA mutató és komponenseinek a változása a vizsgált években

Megnevezés	2003	2007	2011	2012
ÜTE	1411426,00	13518695,00	22774454,00	20759228,00
Átlagos adókulcs (%)	8,60	9,81	5,65	5,72
ÜTE adója	121414,15	1325738,52	1286714,27	1187427,84
Adózott ÜTE	1290011,85	12192956,48	21487739,73	19571800,16
Működő tőke	82116889,00	107018375,00	157913487,00	168438285,00
Várt hozamráta (%) (WACC)	6,47	5,90	5,66	5,52
Működő tőke várt hozama	5312962,72	6314084,13	8930007,69	9301162,10
EVA	-4022950,87	5878872,36	12557732,04	10270638,06

Forrás: saját számítás

A saját tőke és a hosszú lejáratú kötelezettségek összegeként megkapott működő tőke tekintetében az EU-s csatlakozás utáni években folyamatosan növekvő nagyságot tapasztalhatunk. A módszertani részben ismertetett modell segítségével határoztam meg a várt hozamráta (WACC) nagyságát, amelyből kiszámítottam a működő tőke várt hozamát. Az EVA mutató alakulását tekintve egyértelműen pozitív tendencia állapítható meg a Dél-alföldi Régióban, tehát a vállalkozások a kezdeti negatív érték után évről évre nagyobb hozzáadott értéket realizálnak. Kiseb ingadozás megfigyelhető 2011-ről 2012-re nézve, de ez nem olyan nagy mértékű, ami ne igazolná a tendenciát.

Munkámban a 279 vállalkozás eredménykimutatása alapján számítottam jövedelmezőségi mutatókat. A kapott eredmények indokoltá tették azt, hogy bizonyos vállalkozásokat kizárjak az elemzésből. Nyolc vállalkozás esetében voltak olyan évek, amikor az eredménykimutatásban

nem volt feltüntetve árbevétel, így a ROS mutató tekintetében nulla értéket kaptam, továbbá egy mezőgazdasági szövetkezet esetében a ROE mutató különösen kiugró értéket mutatott, ezért az eredmények jelentős torzítását elkerülendő szintén kizártam a további vizsgálatokból (29. táblázat).

29. táblázat: A regionális és járási jövedelmezőségi mutatók átlagos értékeinek változása a vizsgált években

	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás	Dél-alföldi Régió	Sarkadi járás
	2003		2007		2011		2012	
ROE	4,77%	24,82%	11,37%	10,14%	13,26%	3,88%	11,74%	55,32%
ROA	0,72%	13,88%	8,01%	6,79%	9,31%	0,59%	9,09%	14,02%
ROS	0,74%	19,34%	15,47%	21,36%	15,31%	-2,07%	13,86%	20,82%

Forrás: saját számítás

A saját tőke arányos jövedelmezőség átlagos értékei a régióban az EU csatlakozást követően több mint a kétszeresére emelkedtek és ez az emelkedés 2011-ben is megfigyelhető. 2012-re bár csökkenés tapasztalható, de ez az előző évek értékeihez képest nem tekinthető jelentős változásnak. Összességében megállapítható, hogy a régió vállalkozásai átlagosan jelentős tőkegyarapodáson mentek keresztül a csatlakozást követően.

A járási vállalkozásokat illetően nagyobb ingadozás figyelhető meg és a tendencia is eltérően alakul a régióhoz képest, hiszen a csatlakozást követően itt több mint a felére csökkent a saját tőke arányos jövedelmezőség és 2011-re is további csökkenés tapasztalható. Jelentős pozitív irányú változás 2012-ben érzékelhető csak. Az eszközarányos jövedelmezőség esetében mind a régiós, mind pedig a járási tendencia megegyezik a saját tőke arányos jövedelmezőség változásának trendjével. A ROA esetében a régió vállalkozásainak eszközállománya a csatlakozást követően jelentős mértékben hozzájárult a vállalkozási jövedelemképződéshez, míg a járásban ez a megállapítás csak 2012-ben igazolható. Az árbevétel arányos jövedelmezőség alakulása egyértelműen igazolja azt, hogy a csatlakozást követően az árbevétel jelentős része a vállalkozásoknál marad a régióban. 2003-ról 2007-re növekedés figyelhető meg a járási ROS mutató vonatkozásában is.

A jövedelmezőségi mutatók leíró statisztikai vizsgálatából is számos következtetést lehet levonni. A szórás terjedelme, azaz a maximum és minimum értékek közötti különbség, a ROE mutató esetében 2003-ról 2007-re több mint a felére csökkent, vagyis csökkentek a vállalkozások közötti különbségek, majd 2011-ben ismét növekedés tapasztalható és ezt követően 2012-ben közelíti meg az érték a 2007-es szintet (30. táblázat).

30. táblázat: A jövedelmezőségi mutatók leíró statisztikája

Mutató	Szórás terjedelme	Minimum	Maximum	Medián	Ferdeség	Shapiro- Wilk teszt p érték
ROE-2003	22,4173	-8,2236	14,1937	0,0263	3,6735	0,0000
ROE-2007	11,1303	-9,0989	2,0314	0,1183	-11,2667	0,0000
ROE-2011	19,7071	-10,8071	8,9001	0,1338	-2,9964	0,0000
ROE-2012	13,3720	-6,7737	6,5983	0,1110	-1,0427	0,0000
ROA-2003	1,2899	-0,5962	0,6937	0,0104	0,2067	0,0000
ROA-2007	1,3692	-0,6551	0,7142	0,0653	-0,2145	0,0000
ROA-2011	1,0133	-0,5664	0,4469	0,0806	-0,3760	0,0000
ROA-2012	0,9456	-0,2877	0,6579	0,0793	0,9573	0,0000
ROS-2003	1,6305	-0,7034	0,9271	0,0126	0,2408	0,0000
ROS-2007	13,2079	-1,5275	11,6804	0,0881	14,4631	0,0000
ROS-2011	6,0046	-3,7181	2,2865	0,1275	-3,7135	0,0000
ROS-2012	2,4540	-1,2246	1,2294	0,1104	0,3699	0,0000

Forrás: saját számítás

A ROA vonatkozásában 2003-ról 2007-re kismértékben növekedett a differencia a mezőgazdasági vállalkozások között, majd 2011-ben és 2012-ben folyamatos csökkenés érzékelhető. Az árbevétel arányos jövedelmezőség alakulását illetően nagyobb különbségek alakultak ki a vállalkozások között a 2007-es évre nézve és csökkenés itt is csak 2011-től követhető nyomon. A medián növekvő értékeiből valamennyi mutató összefüggésében arra lehet következtetni, hogy a csatlakozás után a mezőgazdasági vállalkozások felének javult a helyzete a ROE, ROA, ROS mutatók tekintetében. A mutatók ferdeségének a vizsgálatából kitűnik, hogy a ROE mutató esetében 2003 után megfigyelhető a negatív irányba nyúló asszimetria, vagyis a relatíve rosszabb helyzetben lévő vállalkozások egyenlőtlen eloszlása. A ROA mutatónál is ez a tendencia érzékelhető 2011-ig, majd 2012-ben pozitív irányba nyúló asszimetria figyelhető meg. Az árbevétel arányos jövedelmezőség esetében 2003-ról 2007-re nem tapasztalható pozitív változás, hiszen nagymértékű pozitív irányú asszimetriát jelez az eloszlás ferdesége. Kedvezőbb érték mutatkozik a 2011-es évben, hiszen itt már érzékelhető a rosszabb helyzetben lévő vállalkozások egyenlőtlen eloszlása. Tehát az adatokból kirajzolódik, hogy nem figyelhető meg normális eloszlás a ROE, ROA és a ROS mutatók esetében egyik vizsgált évben sem, amit a Shapiro-Wilk teszt p értéke is alátámaszt, hiszen minden mutatónál szignifikáns értéket jelez.

A jövedelmezőségi mutatókban bekövetkező változásokat Markov-féle valószínűség átmeneti mátrixokkal is megvizsgáltam, amelyben a nullánál alacsonyabb és magasabb jövedelmezőségi mutatóval rendelkező vállalkozások meghatározása volt az első lépés (31. táblázat). A rendelkezésemre álló vállalkozásszám miatt csak regionális szinten volt lehetséges a vizsgálódás. A táblázatból kitűnik, hogy 2003-ról 2007-re valamennyi jövedelmezőségi mutatónál jelentősen csökkent a negatív értékkel rendelkező vállalkozások száma. 2007 után

kisebb fluktuációk előfordulnak, azonban lényegesen elmaradnak még így is az értékek a 2003-as értéktől. Természetesen fordított arányban ez a tendencia érzékelhető a nullánál nagyobb jövedelmezőségi mutatóval rendelkező mezőgazdasági vállalkozások számának növekedése terén.

31. táblázat: A pozitív és negatív jövedelmezőségi mutatójú vállalkozások száma

	2003	2007	2011	2012
ROE<0	85	15	17	24
ROE>0	185	255	253	246
ROA<0	94	14	22	21
ROA>0	176	256	248	249
ROS<0	94	14	22	21
ROS>0	176	256	248	249

Forrás: saját számítás

Ez a pozitív irányú változás érzékelhető a jövedelmezőségi mutatók Markov mátrixának értékeiben is, hiszen a vizsgált években a nullánál rosszabb hely megtartásának a valószínűsége a ROE esetében 13,7%, míg a ROA és a ROS tekintetében 14,6%-os értéket eredményezett a számítás. A jobb helyzet megőrzésének az esélye ugyanakkor kiemelkedő 94%-os az összes mutató esetében. A vállalkozások pozíció rontásának az esélye alacsonyan alakult a kalkulációban, átlagosan 5% az esélye, hogy a vállalkozások rontanak a helyzetükön, míg a pozíció javítás esélye kimagaslóan alakult, hiszen 85 és 86%-os intervallumban mozog a mutatók esetében (32. táblázat).

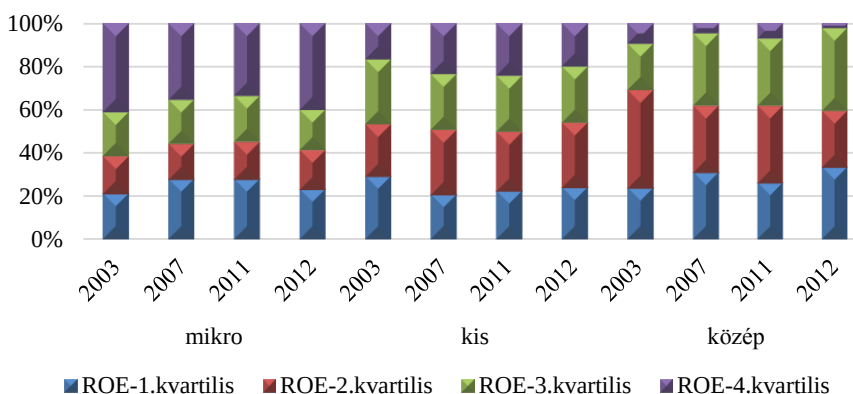
32. táblázat: A jövedelmezőségi mutatók Markov mátrixa

	ROE<0	ROE>0		ROA<0	ROA>0		ROS<0	ROS>0
ROE<0	0,1368	0,8632	ROA<0	0,1462	0,8538	ROS<0	0,1462	0,8538
ROE>0	0,0577	0,9423	ROA>0	0,0559	0,9441	ROS>0	0,0559	0,9441

Forrás: saját számítás

A jövedelmezőségi mutatók változását üzemméret-kategória alapján is megvizsgáltam. A ROE, ROA, ROS szórásának a terjedelmét négy kvartilisre osztottam és megnéztem, hogy az elemzett években, hogyan változik az egyes kvartilisek elemszáma a különböző üzemméreteket szerint. Az első kvartilisbe kerültek a legrosszabb jövedelmezőségi mutatóval rendelkező vállalkozások, míg a negyedik kvartilisbe a legjobb mutatójúak. Fontos megjegyezni, hogy a szórások terjedelme minden mutató és év tekintetében eltérő, így az első kvartilisbe, vagy a negyedik kvartilisbe kerülés nem feltétlenül jelenti azt, hogy a vállalkozás nem javított, rontott vagy javított a helyzetén csupán a méretkategóriák egymáshoz viszonyított helyzetét hivatott reprezentálni minden évben.

A saját tőkearányos jövedelmezőség (ROE) értékeiről elmondható, hogy a mikrovállalkozások esetén a harmadik és negyedik kvartilisben lévők (relatív jobb helyzetűek) aránya kismértékben csökkent 2003 és 2011 között (61%-ról 55%-ra) és csak 2012-ben figyelhető meg ismét növekedés. Azonban még így is kijelenthető, hogy a mikrovállalkozásoknak több mint a fele kedvező pozícióban van a régióban (28. ábra).

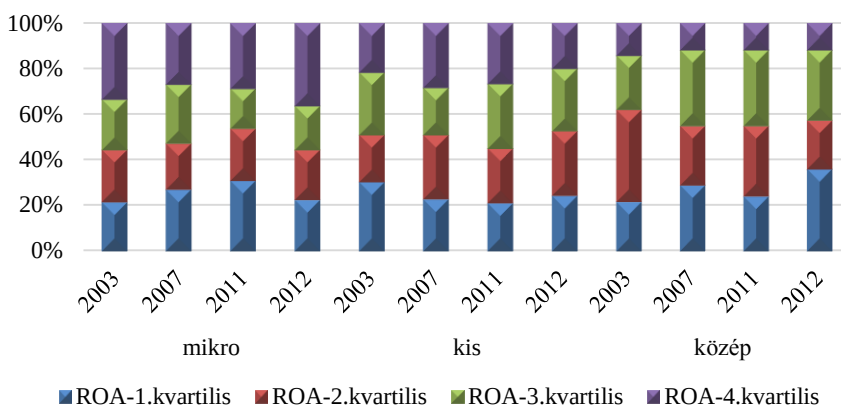
28. ábra: A ROE értékek megoszlása üzemméret szerint

Forrás: saját szerkesztés

A jobb helyzetben lévő kisvállalkozások aránya 2003-ról 2007-re 47%-ról 49%-ra növekedett és 2011-re a kisvállalkozások 50%-a kedvező pozícióban tudhatta magát. 2012-ben az 50%-os érték 46%-ra csökkent, tehát rontottak a pozíciójukon. A kedvező helyzetben lévő középvállalkozások aránya 2003 és 2012 között folyamatosan növekedett és 31%-ról 2012-re elérte a 40%-ot. Annak ellenére, hogy még mindig meghaladja az 50%-ot a rosszabb kvartilisben lévők aránya, a harmadik és negyedik kvartilisben lévők növekvő aránya miatt a középvállalkozások tekinthetők a ROE vonatkozásában a csatlakozás győzteseinek. A Sarkadi járás vállalkozásairól – mivel csak 16 mikro- és középvállalkozás maradt a jövedelmezőségi elemzésben – az egyes évek és kvartilisek üzemszámai alapján tudok véleményt formálni. A vállalkozások közül 2003-ban 12 volt a harmadik és a negyedik kvartilisban és csak négy volt sorolható a rosszabb kategóriákba. 2007-re a jobb helyzetben lévők száma jelentősen csökkent, hiszen hétre redukálódott a mennyiségük, majd 2011-ben és 2012-ben ismét növekedés volt tapasztalható a harmadik és negyedik kvartilis esetében: előbbi nyolc, míg utóbbi kilenc vállalkozással. Ennek ellenére mégis megállapítható, hogy a jobb helyzetben lévő vállalkozások száma elmarad a csatlakozás előtti állapottól.

Az eszközarányos jövedelmezőség (ROA) értékei alapján 2003 és 2011 között csökkent a jobb helyzetben lévő mikrovállalkozások száma a régióban, 2011-ben az arányukat meghaladta a rosszabb helyzetben lévő mikrovállalkozások aránya. Javulás csak 2012-ben tapasztalható, de

ekkor is csak a 2003-as szintet érte el a harmadik és a negyedik kvartilisban lévő vállalkozások részaránya (29. ábra).

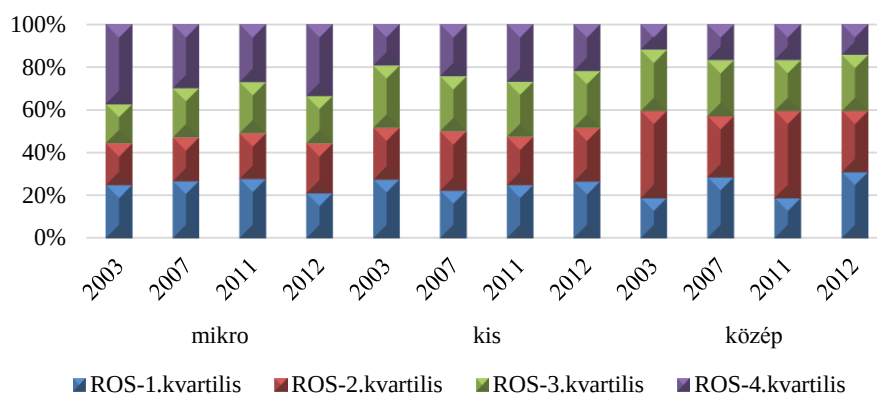

29. ábra: A ROA értékek megoszlása üzemméret szerint

Forrás saját szerkesztés

A jobb pozíció tekintetében javulás érzékelhető a kis- és középvállalkozások esetében. A jobb kvartilisban lévő kisvállalkozások aránya 2011-re elérte az 55%-ot. A harmadik és negyedik csoportban lévő középvállalkozások aránya bár nem lépte át az 50%-ot, de részarányuk így is a 2003-as 38%-ról 2011-re 45%-ra emelkedett. 2012-ben a kis- és középvállalkozások némiképp rontottak a helyzetükön, ennek ellenére viszonylag stabilnak mondható a pozíciójuk a vizsgált években. A Sarkadi járás vállalkozásainak ROA értékei alapján 2003-ban 12 tartozott a harmadik és a negyedik kvartilisbe, a csatlakozást követően jelentős visszaesés tapasztalható e tekintetben is, hiszen 2007-re hétre, majd 2011-re négyre csökkent a jobb pozícióban lévő vállalkozások száma. 2012-től érzékelhető javulás, amikor is kilencre emelkedett a kedvező helyzetben lévők száma, azonban itt is kijelenthető, hogy ez sem éri el a csatlakozás előtti értéket.

Az árbevétel arányos jövedelmezőség kvartiliseinek változásai hasonló tendenciát mutatnak a mikro- és kisvállalkozások esetében, mint az eszköz arányos jövedelmezőség változásának trendjei. Megjegyzendő, hogy a jobb pozícióban lévő mikrovállalkozások aránya a ROS esetében egyik évben sem esik 50% alá. A középvállalkozások esetében 2003-ról 2007-re szintén javulás mutatkozik a harmadik és negyedik kvartilis arányai tekintetében, majd 2011-ben kismértékű csökkenés tapasztalható és ezt a pozíciót őrzi meg a vállalkozások 2012-ben is (30. ábra).

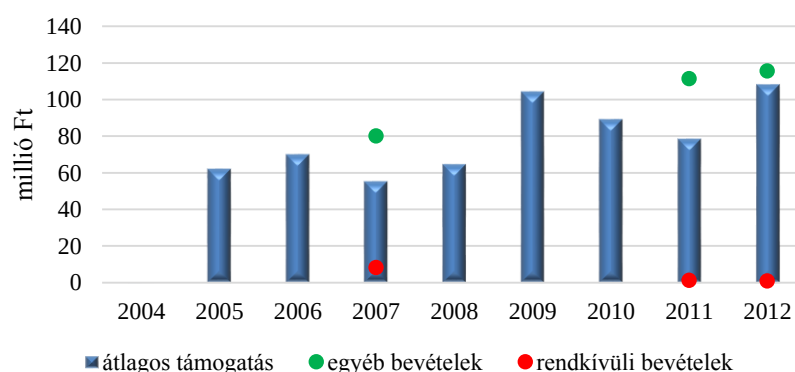
30. ábra: A ROS értékek megoszlása üzemméret szerint

Forrás saját szerkesztés

A Sarkadi járásban a tendencia szintén megegyezik az eszközarányos jövedelmezőség trendjével, hiszen a csatlakozást követően csökkenés mutatkozik a harmadik és negyedik kvartilis tekintetében, ami egészen 2011-ig tart és csak 2012-ben tapasztalható némi javulás.

6.3. A támogatások és a jövedelmezőségi mutatók közötti kapcsolat vizsgálata

A vizsgált vállalkozások által kapott támogatások nagysága 2004-ben igen csekély mértékű volt. Az első költségvetési – 2004-2006 közötti – periódusban 2006-ban volt a legnagyobb mértékű támogatottság. A 2007 és 2012 közötti időszakban a 2009-es és a 2012-es évben tapasztalható a legnagyobb átlagos támogatás. A kapott támogatások típusáról, a vállalkozások eredménykimutatásának két sora, az egyéb bevételek és a rendkívüli bevételek adnak információt (31. ábra).

31. ábra: A Dél-alföldi Régió vizsgált vállalkozásainak kifizetett támogatások, valamint az egyéb- és rendkívüli bevételek nagysága

Forrás: saját szerkesztés

Könyvelés szempontjából az egyéb bevételek közé sorolhatóak a költségek ellentételezésére kapott támogatások, köztük a legnagyobb tételt jelentő területalapú támogatások, míg a rendkívüli bevételek közé tartoznak a fejlesztésre kapott támogatások. Mind a 2007-es, mind pedig a 2011-es és 2012-es év vonatkozásában látható, hogy a vállalkozások elsősorban a költségek ellentételezésére szolgáló támogatásokat könyveltek el és nagyon kismértékű minden évben a fejlesztésre kapott támogatás. Az előbbi tekintetében minden évben növekvő érték tapasztalható, míg az utóbbi esetében 2007-ről 2012-re folyamatosan csökken a támogatások átlagos nagysága.

A Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal támogatási adatbázisa alapján évenkénti információval rendelkezem a mezőgazdasági vállalkozásoknak kifizetett támogatásokról. A kiszámított jövedelmezőségi mutatók és a kapott támogatások közötti kapcsolat feltárására Pearson-féle korrelációt alkalmaztam. A korreláció eredményeképpen csupán az árbevétel arányos jövedelmezőség esetén mutatható ki közepes pozitív kapcsolat valamennyi vizsgált évben (33. táblázat).

33. táblázat: A jövedelmezőségi mutatók és a támogatások közötti kapcsolat

	2007			2011			2012		
	ROE	ROA	ROS	ROE	ROA	ROS	ROE	ROA	ROS
Korrelációs együttható	0,046	0,092	0,337	0,002	0,108	0,246	-0,021	-0,019	0,206
Szignifikancia	0,448	0,133	0,000	0,975	0,077	0,000	0,735	0,756	0,001
Elemzés	270	270	270	270	270	270	270	270	270

Forrás saját számítás

A Pearson-féle korreláció eredményeire alapozva az árbevétel arányos jövedelmezőség mutató képezte a vizsgálódásom további tárgyát. A jövedelmezőségi mutató komponenseinek, az értékesítés nettó árbevételének és az adózott eredménynek, valamint a támogatások közötti viszony feltárására Pearson-féle és Parciális korrelációs számításokat végeztem. Mind a Pearson, mind pedig a Parciális korreláció szignifikáns (0,000) kapcsolatot jelzett a támogatások, valamint az értékesítés nettó árbevétele és az adózott eredmény között. A korrelációs együttható értéke – az értékesítés nettó árbevétele esetében – mindkét típusú korrelációnál növekvő értéket mutat és szórása 0,406, valamint 0,688 között mozog közepes erős kapcsolatot jelezve, megjegyezve, hogy 2012-ben a 0,688-as értékkel megközelítette az együttható az erős pozitív kapcsolat határát. Az adózott eredmény kapcsán már hullámzóbb együtthatókat lehet tapasztalni, de ebben az esetben is megállapítható a közepes pozitív kapcsolat dominanciája, illetve 2011-ben a 0,740 együttható értékkel az erős pozitív korreláció (10. melléklet).

Az ok-okozati kapcsolatot feltáró illeszkedés vizsgálat során függő változóként az árbevétel arányos jövedelmezőségi mutatót, valamint a mutató komponenseit, míg független változóként a támogatás-változót alkalmaztam. A korreláció-vizsgálat során feltárt kapcsolatokat az illeszkedésvizsgálatok megerősítették, hiszen a determinációs együtthatók tesztelése során az F-próba valamennyi elemzés során szignifikáns értéket produkált. Az árbevétel arányos jövedelmezőség esetében a determinációs együtthatók szórása csökkenő tendenciát mutat, 2007-ben 11%, míg 2012-ben 4%-os értéket lehet tapasztalni. Az értékesítés nettó árbevétele tekintetében a szórás-értékek növekvő trendet mutatnak: 2007-ben 27%, míg 2012-ben 47%-os értéket vesznek fel. Az adózott eredmény vonatkozásában a determinációs együttható szintén nagy értéket mutat, 2011-ig növekedett az értéke, amikor is a teljes szórás 55%-át magyarázta, majd 2012-ben kismértékű csökkenés tapasztalható, de még így is 45%-os szórás-magyarázat érzékelhető (11. melléklet).

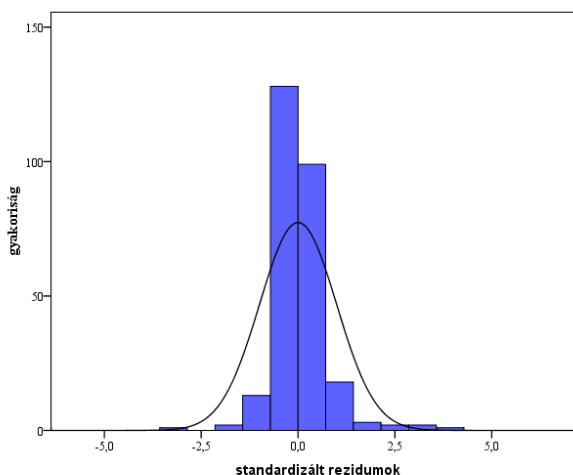
Mivel a Dél-alföldi Régió vizsgált vállalkozásainak jövedelmezőségi mutatói közül csak az árbevétel arányos jövedelmezőség mutatott szignifikáns kapcsolatot a támogatásokkal, illetve a támogatások árbevétel arányos jövedelmezőségre és a mutató komponenseire gyakorolt hatása is bizonyítást nyert, ezért a mélyebb szintű vizsgálódást ezen mutató köré építettem. Mérleg-, eredmény, támogatási adatok a 2007, 2011, 2012 évek esetében álltak a rendelkezésemre, ezért az elemzést ezen időszakokra végeztem el, ezek az adatok képezték a regresszió-számítás független változóit.

A 2007-es évre vonatkozó modell-számítást a jövedelmezőségi mutatók, valamint a változók közötti korrelációs-mátrix elemzésével kezdtem. Ezen kezdeti lépésnek meghatározó szerepe volt a modellalkotásban való továbblépésben, hiszen egyrészt megvizsgáltam, hogy van-e korreláció az árbevétel arányos jövedelmezőség, valamint a független változók között, másrészt megnéztem, hogy van-e multikollinearitás a változók között, vagyis két magyarázó variábilis közötti korrelációs együttható meghaladja-e a 0,7-es értéket. A Pearson-féle korreláció az egyéb bevétel, a támogatás, az üzemi (üzleti) tevékenység, a szokásos vállalkozási, valamint a mérleg szerinti eredmény összefüggésében mutatott szignifikáns eredményt. Azonban a mérleg szerinti eredmény, az üzem (üzleti) tevékenység eredménye (ÜTE), a szokásos vállalkozási eredmény kombinációi között megfigyelhető volt a multikollinearitás jelensége, hiszen a korrelációs együttható 0,854 és 0,946 közötti intervallumban vett fel értéket. Hasonló jelenség volt tapasztalható a támogatás és az egyéb bevétel és az ÜTE kombinációi között is, 0,734 és 0,835 közötti értékekkel. Az ismertetett okok miatt a multikollinearitást mutató változó-párok valamelyikét ki kellett hagynom a modellből, míg végül a független változók közül a szokásos vállalkozási eredmény és a támogatás-változók maradtak. HERCZEG (2009) megállapításaihoz

hasonlóan azonban a szokásos vállalkozási eredmény az árbevétel arányos jövedelmezőségi mutatóba beépülő adózott eredmény révén szoros számtani összefüggésben van a mutatóval, ezért nem alapoztam a modellalkotást ezen mutató meghatározó szerepére a modellben. Így gyakorlatilag egyetlen változó, a támogatás maradt a 2007-es évre, aminek következtében többváltozós lineáris regresszió-analízist nem tudtam elvégezni.

2011-ben szignifikáns kapcsolat mutatható ki az árbevétel arányos jövedelmezőség, valamint a forgóeszközök, saját tőke, eredménytartalék, mérleg szerinti eredmény, egyéb bevétel, ÜTE, pénzügyi műveletek eredménye, szokásos vállalkozási eredmény és a támogatások között. A multikollinearitás vizsgálatokat követően pedig a független változók közül a forgóeszközök, eredménytartalék, valamint a támogatás-változók maradtak a további vizsgálatok tárgyai. Mivel a becsült regressziós együtthatók vonatkozásában nem kaptam szignifikáns értéket, ezért a forgóeszközökön belül bevontam az elemzésbe a készleteket, a követeléseket, illetve a pénzeszközöket, illetve ezen tételeknek különböző kombinációit, amely révén a készletek és a pénzeszközök együttes értéke adott elfogadható eredményt a modellben.

A regresszió felépítésénél az ENTER (bevonásos) eljárás került alkalmazásra. A homoszkedaszticitás vizsgálata során, vagyis a standardizált becsült értékek és a standardizált rezidumok viszonyát, a standardizált rezidumok hisztogramjával vizsgáltam meg (32. ábra), ahol látható a harang alakú, standard, normális eloszlás, nulla középpértékkel és közel 1 (0,994) szórással.

32. ábra: A rezidumok eloszlásának hisztogramja

Forrás: saját számítás

A determinációs együttható alapján megállapítható, hogy a modell a teljes szórás 13%-át magyarázza (34. táblázat), amit az F-próba is megerősít, hiszen szignifikáns értéket mutat ($F=13,239$; szignifikancia 0,000).

34. táblázat: 2011-es modell összefoglaló

Modell	R	R ²	korrigált R ²	Standard hiba
1	0,360	0,130	0,120	0,331912505

Forrás: saját számítás

A becsült regressziós együtthatók tekintetében a legnagyobb értéket a konstans vette fel. Pozitív módon befolyásolja az árbevétel arányos jövedelmezőség alakulását mind az eredménytartalék, mind pedig a támogatás értéke (35. táblázat).

35. táblázat: A becsült regressziós együtthatók 2011-ben

Modell	Nem standardizált koefficiensek		standardizált koefficiensek	t- próba	Szig.	95% konfidencia intervallum	
	B	Standard hiba	Béta				
(Konstans)	0,095192191	0,02595167		3,67	0,0003	0,04409537	0,146289011
Eredménytartalék	4,28711E-07	8,6131E-08	0,36692251	4,98	0,0000	2,59127E-07	5,98296E-07
Támogatás	3,21942E-10	1,1125E-10	0,23139746	2,89	0,0041	1,02894E-10	5,4099E-10
Készletek+Pénzeszk.	-3,06892E-07	1,0731E-07	-0,2610086	-2,86	0,0046	-5,18181E-07	-9,56031E-08

Forrás: saját számítás

Negatív hatás tapasztalható a készletek és a pénzeszközök együttes értékének ROS-ra gyakorolt hatását illetően, ami azzal magyarázható, hogy az árbevétel arányos jövedelmezőséget alkotó adózott eredmény és értékesítés nettó árbevétele komponensek közül a készletek, illetve a pénzeszközök nagyobb mértékben növelik a nevezőben szereplő árbevételt, mint az eredményt, ami kisebb jövedelmezőséget eredményez.

A 2012-es év adatainak az elemzése hasonló eredményekhez vezetett, mint a 2011-es évé, azonban ebben az évben már csökkent a modell magyarázó ereje, hiszen a teljes szórásnak mindössze kilenc százalékát magyarázza (36. táblázat). Az F-próba itt is igazolta a determinációs együttható megbízhatóságát, hiszen szignifikáns értéket eredményezett (F=8,571; szignifikancia 0,000).

36. táblázat: 2012-es modell összefoglaló

Modell	R	R ²	korrigált R ²	Standard hiba
1	0,297	0,088	0,078	0,960281405

Forrás: saját számítás

A becsült regressziós együtthatók előjelei hasonlóan alakultak a 2011-es értékekhez, az eredménytartalék és a támogatás pozitívan hat az árbevétel arányos jövedelmezőségre, míg a készletek és pénzeszközök együttes értéke szintén negatív hatást gyakorol a jövedelmezőségre. A modell vonatkozásában azonban ki kell emelni, hogy a konstans szignifikancia szintje

valamivel 5% felett van, azonban ez az eltérés nem olyan nagymértékű, hogy a modellt ne lehessen megbízhatóan alkalmazni (37. táblázat).

37. táblázat: A becsült regressziós együtthatók 2012-ben

Modell	Nem standardizált koefficiensek		standardizált koefficiensek	t- próba	Szig.	95% konfidencia intervallum	
	B	Standard hiba	Béta				
(Konstans)	0,1744259	0,0934849		1,87	0,0632	-0,0096386	0,3584903
Eredménytartalék	0,2816438	0,0792580	0,2816438	3,55	0,0004	0,1255910	0,4376967
Támogatás	0,2287565	0,0895154	0,2287565	2,56	0,0112	0,0525077	0,4050054
Készletek+Pénzeszk.	-6,91671E-07	2,89342E-07	-0,2390841	-2,39	0,0175	-1,26136E-06	-1,22E-07

Forrás: saját számítás

7. AZ AGRÁR- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TÁMOGATÁSOK ÉRTÉKELÉSE GAZDÁLKODÓI VÉLEMÉNYEK ALAPJÁN

7.1. A gazdálkodók és a gazdálkodás jellemzése a Sarkadi járásban

Az agrár- és vidékfejlesztési támogatásokhoz kapcsolódó vélemények és társadalmi, valamint gazdasági összefüggések feltárása kérdőíves felmérés keretében történt a Sarkadi járásban. A kérdéskörök az adatbázis és módszertan fejezetben ismertetett témakörök köré csoportosultak. Az első kérdéskör a gazdaság vezetőjére, támogatottra vonatkozó fontosabb információkra irányult (38. táblázat).

38. táblázat: A gazdálkodóra, támogatottra vonatkozó fontosabb információk

Nem	Elemsszám	Arány	Gazdálkodási forma	Elemsszám	Arány
Férfi	204	69,62%	őstermelő	255	87,03%
Nő	89	30,38%	egyéni vállalkozó	17	5,80%
Életkor	Elemsszám	Arány	Kft.	4	1,37%
18-29 év	14	4,78%	Rt.	0	0,00%
30-39 év	24	8,19%	Kkt.	0	0,00%
40-49 év	59	20,14%	Bt.	4	1,37%
50-59 év	82	27,99%	Szövetkezet	2	0,68%
60 év felett	114	38,91%	egyéb	11	3,75%
Iskolai végzettség	Elemsszám	Arány	Mezőgazdasági tevékenység ideje	Elemsszám	Arány
8 általános alatt	15	5,12%	Induló gazdaság	4	1,37%
8 általános	38	12,97%	1 évnél rövidebb ideje	2	0,68%
szakmunkás	91	31,06%	1-5 éve	29	9,90%
szakközép	51	17,41%	5 évnél régebben	258	88,05%
gimnázium	51	17,41%	Mezőgazdasági foglalkozás típusa	Elemsszám	Arány
főiskola (Bsc)	32	10,92%	főfoglalkozású	72	24,57%
egyetem (Msc)	15	5,12%	mellékfoglalkozású	221	75,43%

Forrás: saját eredmények

A nemek arányát tekintve az egyszerű véletlen mintavételi eljárás közel 70%-os férfi-arányt, míg nők esetében 30% körüli értéket eredményezett. Az életkor vonatkozásában jelentős arányban képviseltetik magukat a 60 év felettek és kiemelkedő még az 50 és 59 év közöttiek aránya is, ami a gazdálkodói társadalom előregedését jelzi a járásban. A 18 és 39 év közöttiek mindössze 13%-os arány képviselnek a mintában.

Iskolai végzettség tekintetében a középfokú végzettségűek jelennek meg legnagyobb számban, ezen belül meghatározó a szakmunkás végzettségűek részaránya, ezt követve a szakközép és gimnáziumi végzettségűek. A gazdálkodási formát illetően döntő hányadot jelentenek az őstermelői adózási formában gazdálkodók, mintegy 87%-os részarányukkal, őket követve jelentős aránybeli csökkenéssel az egyéni vállalkozási forma. Az egyéb kategóriaként megjelölt gazdálkodási formák közé sorolták a megkérdezettek a családi gazdaságokat, részarányukat tekintve a harmadik leggyakoribb gazdálkodási forma közé sorolható. A mezőgazdasági

tevékenység idejét illetően megállapítható, hogy a megkérdezettek jelentős gazdálkodási tapasztalattal rendelkeznek, hiszen mintegy 88%-uk öt évnél régebben folytat valamilyen gazdálkodási tevékenységet. A válaszadók több mint háromnegyede mellékfoglalkozásként végzi tevékenységét és csak negyedüknek jelenti a fő megélhetési forrást a gazdálkodás.

A gazdaságra vonatkozó adatok feltérképezése során alkalmazottakra, földterületre, állatállományra, gépellátottságra, kiegészítő gazdasági tevékenységekre, valamint a gazdálkodással kapcsolatos jövőbeli elképzelésekre vonatkozó információk feltárására került a sor. Azaz információ, hogy sok gazdálkodó mellékfoglalkozásban, illetve östermelőként gazdálkodik a foglalkoztatás terén is megjelenik, ugyanis a megkérdezettek csaknem 91%-a nyilatkozta, hogy a gazdaságban nem áll alkalmazásában dolgozó, míg mindössze 9%-uk válaszolta azt, hogy foglalkoztat alkalmazottakat. Ugyanakkor kijelenthető, hogy ez esetben sem lehet beszélni jelentős számú dolgozói köréről, hiszen 15 megkérdezett egy vagy két főt alkalmaz, nyolcan foglalkoztatnak három és 10 fő között, és négy munkaadó van, ahol 20 és 125 fő közötti határok között mozog az alkalmazottak száma.

A földterületek esetében a megkérdezett 293 gazdálkodó közül 288 rendelkezik valamilyen mennyiségű területtel, öt gazdálkodó csak állattenyésztéssel foglalkozik. A teljes megkérdezetti kör több mint 10.000 ha-on gazdálkodik, amelyből a bérelt földterületek részaránya a nagyobb, ugyanakkor 257 gazdálkodó rendelkezik saját tulajdonú földterülettel és mindössze 124-en bérelnék területet. Az átlagos aranykorona érték 19, ami közel van az átlagos földminőség kategóriához, a legrosszabb érték mindössze 3 AK értékű, míg a legjobb 40 AK értékkel rendelkezik a megkérdezettek körében.

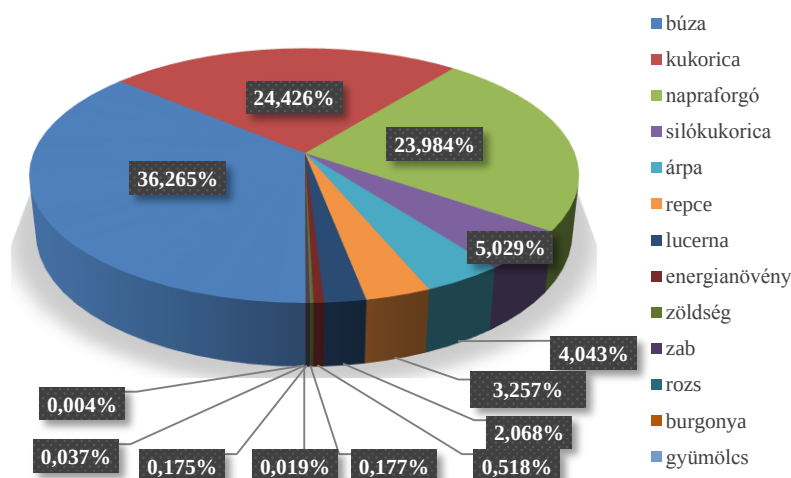
A földhasználati módokból kitűnik, hogy a szántó művelési ág a domináló több mint 85%-os részarányával, ezt követi a gyepek 13%-os részesedésével. Hasonló arányban képviselteti magát az erdő, illetve a művelés alól kivett terület 0,6%-os részesedésével, szintén hasonló értékeket produkálnak a szőlő és kert területek, mintegy 0,1%-kal. Legalacsonyabb a gyümölcs, valamint a nádas részaránya mindössze 0,03%-os részesedéssel, míg halastó vonatkozásában egyetlen megkérdezett sem adott választ. Az eredmények arányaiban reprezentálják a kutatási lehatárolásban feltüntetett értékeket. Egyedül a halastó esetében van eltérés, azonban ebben az esetben megállapítható, hogy a tulajdonosi kör sok esetben nem a térség lakói közül kerül ki, ezért a mintában ezen gazdálkodók nem szerepelnek (39. táblázat).

39. táblázat: A földtulajdon és a földhasználat alakulása a megkérdezett gazdálkodók körében

	Elemzés (fő)	Minimum (ha)	Maximum (ha)	Összesen (ha)	Átlag (ha)	Szórás (ha)
Összesen	288,00	0,47	2344,00	10340,50	35,90	149,54
Bérelt föld	124,00	1,00	2344,00	5524,23	44,55	213,76
Saját tulajdonú föld	257,00	0,47	350,00	4812,83	18,73	37,55
Földhasználati mód						
Szántó	273,00	0,33	1779,00	8824,29	32,32	120,79
Kert	8,00	0,10	4,00	11,80	1,48	1,21
Gyümölcsös	2,00	0,30	2,50	2,80	1,40	1,56
Szőlő	2,00	3,15	10,00	13,15	6,58	4,84
Gyep	62,00	0,50	554,00	1352,66	21,82	72,05
Erdő	16,00	0,20	20,00	65,10	4,07	5,18
Nádas	1,00	3,00	3,00	3,00	0,00	0,00
Halastó	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Művelés alól kivett	7,00	1,00	50,00	67,50	9,64	17,98

Forrás: saját eredmény

A termesztett növények esetében a búza, kukorica és a napraforgó dominanciája a meghatározó (33. ábra).

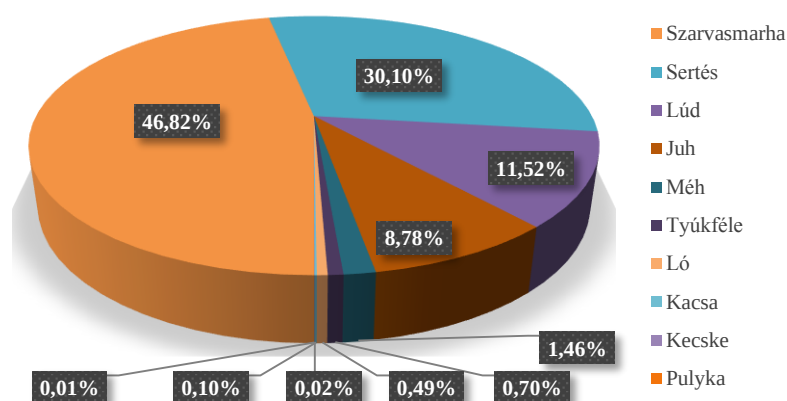
33. ábra: A válaszadók körében termesztett növények megoszlása

Forrás: saját eredmény

Nagyobb mennyiségben termelnek még silókukoricát, árpát, repcét és valamivel több mint 2%-os részaránnyal lucernát. Nem éri el az 1%-ot az energianövények, zab, rozs, burgonya, illetve a gyümölcsösöknek az aránya. Alacsonynak tekinthető a zöldségtermesztés részaránya is a közel 0,2%-os értékkel, de ez a járási viszonyokhoz képest mégis magasnak tulajdonítható, mivel egyetlen település, Méhkerék termesztési adatai révén érte el ezt az értéket, míg más településen gyakorlatilag ez a tevékenység elhanyagolható.

Az értékesítést és a saját felhasználás alakulását vizsgálva kijelenthető, hogy a búza, kukorica és a napraforgó 80 és 90%-os intervallumban értékesítésre kerül és 10-20% körüli a saját felhasználás aránya. Az árpa és a zab és az energianövények tekintetében 60-40% ez az arány, míg a repce esetében a válaszadók 40%-ban értékesítik csak a megtermelt mennyiséget. A silókukorica 90%-ban saját felhasználásra kerül és hasonlóan alakul a burgonya esetében is az arány bár ebben az esetben rendkívül kicsi vetésterület tapasztalható. A megkérdezettek körében több mint 2%-os részesedéssel bíró lucernaterületek termését több mint 75%-ban saját célra használják fel és 24,7% kerül csak értékesítésre. A rozs tekintetében 100%-os az értékesítés, illetve zöldség vonatkozásában is az értékesítés a meghatározó. A kicsi részaránnyal bíró gyümölcsösök többnyire a saját igények kielégítését szolgálják, az értékesítés nem jellemző.

A tartott és a tenyésztett állatok köre és aránya igazodik a térség földhasználati módjaihoz. Az állatok arányának a szemléltetésére a 50/2008 (IV. 24) FVM rendelet alapján állategységben került kimutatásra az állatállomány, ami a különböző állatfajok állományának együttes számbavételére alkalmas egyenérték (34. ábra).

34. ábra: A válaszadók körében tartott állatok állategységben kifejezett aránya

Forrás: saját eredmény

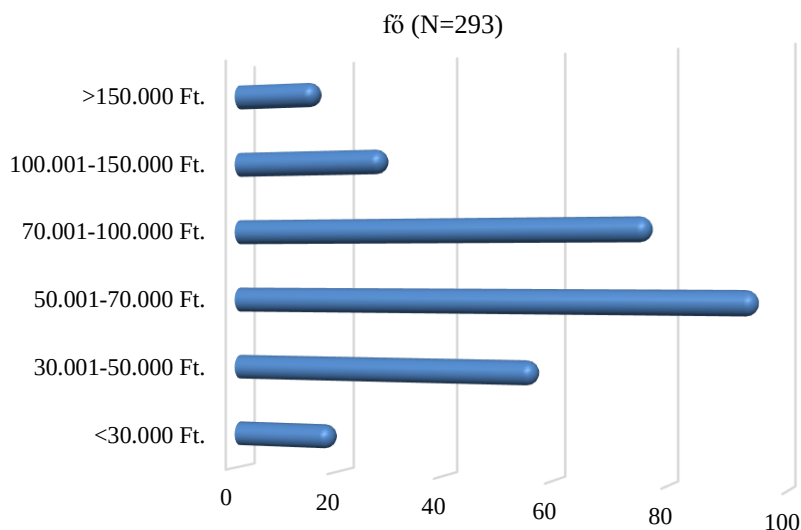
A válaszadók körében legnagyobb részaránnyal, közel 47%-kal a szarvasmarhatartás a jellemző, majd ezt követi a sertéstartás 30%-os részesedésével. A gyepterületek magas arányának tudható be a lúd- és a juhtartás 11,5, illetve 8,8%-os értékkel. Állategységben kifejezve mintegy 1,5%-os arányú a méhek aránya. Tyúkfélék, ló, kacsa, kecske, pulyka részaránya pedig 1% alatti eredményt produkált. Baromfi esetében inkább a háztáji jellegű, saját célra tartott állomány a leggyakoribb, hasonlóan a kecske esetében is. Lótarás tekintetében a hobbicélú, egy illetve két lóból álló állományok, valamint az idősebb korosztályt illetően a munkavégzés céljából tartott állatállomány az elterjedt.

A gazdaság gépellátottságára irányuló kérdésre 130-an nyilatkozták, hogy rendelkeznek különböző típusú traktorral, összesen 219 darabbal, vagyis egy főre 1,7 db traktor jut átlagosan. Az átlagéletkoruk tekintetében megállapítható, hogy a traktorállomány jelentősen előregedett, átlagosan 22,38 éves. Jellemzően a téeszekből visszamaradt gépállománnyal rendelkeznek és csak néhány gazdálkodó esetében jellemző a fiatalabb géppark, ami javítja az átlagéletkort. A traktorok jelentős része MTZ típusú, hiszen a gazdálkodóknak ezen típusra van szerelési ismeretük és a javítást maguk is meg tudják oldani, nem igényelnek hozzá szakszervíz szolgáltatást. Mindössze nyolc válaszadó nyilatkozta, hogy rendelkezik tehergépkocsival, összesen 10 darabbal, amiknek 15,9 év az átlagéletkoruk. Az egyéb erőgépek, illetve munkagépek tekintetében már kedvezőbb értékeket lehet tapasztalni az átlagéletkor esetében, hiszen az előbbi esetében 9,8 év, míg az utóbbinál 4,2 év az átlagos életkor. Ezek a kedvező értékek annak tudhatók be, hogy a gazdálkodók első körben ezen eszközökre költenek, hiszen legközvetlenebb módon ezek szolgálják a gazdálkodás biztonságát.

A válaszadók körében nem jellemző az, hogy a termelőtevékenység mellett végeznek még más termelő vagy szolgáltató tevékenységet, vagyis a diverzifikációs tevékenység egyáltalán nem elterjedt. Mindössze ketten nyilatkozták azt, hogy foglalkoznak falusi turizmussal, egy fő vadászati turizmussal, míg szintén egy fő kézműves tevékenységgel bővíti gazdaságát. Ez az állapot kitűnik a 2013-as támogatásban részesülők támogatási jogcímeiből is, hiszen a támogatások 76,9%-a egységes területalapú támogatás volt, 10,4%-a valamilyen állatállományhoz kapcsolódó támogatás, míg a diverzifikációs tevékenységet elősegítő EMVA alapból 9,8%-a részesült a támogatottaknak. A turisztikai jellegű, vidéki örökség megőrzésére, valamint falufejlesztésre irányuló támogatásokat is jellemzően egyesületek, egyházak, illetve önkormányzatok vették igénybe. A támogatások 2,9%-a pedig egyéb a gazdálkodás diverzifikációját kevésbé elősegítő támogatási jogcímen keresztül jutottak a támogatottakhoz. Ez az állapot tükröződik a támogatottak gazdálkodását illető jövőbeli terveik kapcsán, hiszen a megkérdezettek 76,5%-a szeretné szinten tartani a gazdaságát, vagy csökkenteni, (tehát semmilyen fejlesztési szándéka nincsen), míg mindössze 23,5% tervez valamilyen bővítést a gazdaságában, tevékenységi körében.

A támogatottak családjának szociális helyzetére irányuló kérdések tekintetében 58,4%-uk nyilatkozta, hogy 70 ezer Ft alatt alakul az egy főre eső nettó havi jövedelem: ez összesen 171 főt érint. A KSH (2014) elemzése szerint a háztartások szubjektív megítélése alapján 71 ezer Ft alatti egy főre jutó jövedelmet nagyon szűkösnak ítélnék meg a megélhetéshez országosan, míg az átlagos szintű megélhetéshez 120 ezer forint összegű egy főre jutó jövedelmet tartanak megfelelőnek. Ebben a megközelítésben kijelenthető, hogy a 70 ezer, illetve 100 ezer közötti

kategóriába eső 77 fő (26,3%) sem éri el az átlagos szintet és megélhetésük szűkösnek minősíthető. 15,4%-ot (45 fő) tesznek ki azon személyek, akiknek átlagosnak vagy átlagoshoz közelinek, illetve 150 ezer Ft felett jónak, vagy nagyon jónak minősíthető a jövedelme (35. ábra).

35. ábra: A családok egy főre jutó nettó havi jövedelmének a megoszlása

Forrás: saját eredmény

A nettó jövedelmek ismeretében reálisan ítélik meg a helyzetüket a gazdálkodók és hasonlóan alakult az országos értékeléshez a megkérdezettek véleménye saját családjuk jövedelmi helyzetének minősítését illetően is. Eszerint 6,5%-uk nyilatkozta, hogy a családjuk megélhetési gondokkal küzd, míg 60,07% válaszolta, hogy az alapvető igényeket ki tudja elégíteni, de a váratlan kiadások hatalmas terheket okoznak. A válaszadók 31,4%-a felelte azt, hogy félre is tud tenni és tartalékokkal rendelkezik, míg 2,05% esetében olyan mértékű a tartalék-felhalmozás, hogy a hosszú távú megélhetés is biztosított jövedelem-kiesés esetén.

A megkérdezettek bevételi forrásainak aggregált eredményei azt mutatják, hogy a családok bevételeinek jelentős része a gazdálkodásból származik (40,4%), mindemellett jelentős arányt képvisel a munkabér ($\approx 29\%$), nyilvánvalóan azok esetében, ahol mellékfoglalkozásban végzik a tevékenységüket. 26,8%-kal meghatározó még a nyugdíj részaránya, jelezve a gazdálkodói társadalom előregedését és kismértékű arányban jelen van a jövedelempótló juttatás, a családi pótlék, valamint az egyéb bevételi források. A gazdálkodáshoz kapcsolódó jövedelmek 47,6%-a származik közvetlenül a mezőgazdasági tevékenységből, ezzel párhuzamosan hasonló arányban alakul az egységes területalapú támogatások részaránya is közel 49%-os részesedésével. A korábban említett kiegészítő tevékenységek alacsony aránya a

jövedelmekben is megmutatkozik, hiszen alig tesz ki 0,5%-ot a részesedése. Hasonlóan alacsony az egyéb támogatások, illetve az egyéb gazdálkodáshoz kapcsolódó bevételek részesedése (40. táblázat).

40. táblázat: A támogatottak átlagos jövedelmi viszonyának megoszlása

A család bevételi forrásai		Gazdálkodáshoz kapcsolódó jövedelmek	
gazdaságból/gazdálkodásból származó jövedelem	40,35%	mezőgazdasági tevékenység	47,59%
munkabér	28,92%	egyéb kiegészítő jellegű tevékenység (turizmus, feldolgozás, szolgáltatás)	0,55%
jövedelempótló juttatás	1,17%	egységes földalapú támogatás	48,96%
családi pótlék	1,46%	egyéb támogatás	1,21%
nyugdíj	26,78%	egyéb	1,02%
egyéb	0,99%		
Összesen	100%	Összesen	100%

Forrás: saját eredmény

7.2. A területalapú támogatások gazdálkodásra gyakorolt hatásának a megítélése

Mivel a nyertes gazdálkodók jövedelmét illetően nem áll rendelkezésemre panel adatsor, továbbá a kérdőív anonimitása miatt a válaszadókhoz nem kapcsolhattam támogatási adatokat, ezért a támogatások gazdálkodókra gyakorolt hatásának vizsgálata saját véleményükre alapozva történt. Az eredményekből kitűnik, hogy a járásban az egységes területalapú támogatás képviselteti magát a legjelentősebb mértékben, míg a beruházási és fejlesztési célú források nem dominálnak. A megkérdezettek 98%-a (287 fő) vett igénybe egységes területalapú támogatást, míg állatlétszám alapú támogatás vonatkozásában 5,5% (16 fő) esetében az anyajuhtartás támogatása, 3,4% (10 fő) kapcsán pedig az anyatehéntartás támogatása volt a jellemző, míg 92,5% (271 fő) nem részesült ilyen jellegű forrásban. A tejkvóta-nyilvántartás és a történelmi bázis alapú támogatásokat illetően is az tapasztalható, hogy a megkérdezettek mintegy 95%-ánál nem jellemző ez a támogatási forma. Jelentősebb arányban képviselteti magát 3,8%-kal (11 fő) a hízottbika támogatás és 1,7%-kal (5 fő) a tejtermelés támogatása.

Ezen tények ismeretében az EU-s források hatása, a területalapú támogatások fókuszában került megvizsgálásra. A gazdálkodói vélemények alapján az egységes területalapú támogatás a válaszadók mintegy 46,8%-a (137 fő) szerint jelentősen hozzájárult a gazdaságuk működőképességének a fenntartásához és 47,4% (139 fő) válaszolta az, hogy csak kismértékben befolyásolta a gazdálkodást. Mindössze 5,8% (17 fő) vonatkozásában jelentkezett az a vélemény, hogy egyáltalán nem járult hozzá a támogatás a gazdaság működéséhez, esetükben azonban elmondható, hogy sokan nem rendelkeztek földterülettel és többnyire méhészettel foglalkoztak, így ez a támogatási forma nem jellemző náluk. Összességében tehát

elmondható, hogy a területalapú támogatás gazdálkodásra gyakorolt hatásának az értékelése mindenképpen pozitívnak tekinthető, hiszen több mint 94%-ban kedvező volt a megítélése.

A területalapú támogatás hatásának értékelése és a gazdálkodók fontosabb adatai közötti kapcsolat feltérképezésére kereszttábla elemzés került alkalmazásra. Az elemzés során nominális skálán mért adatok kerültek elemzésre. A két változó közötti összefüggést jelző Pearson-féle Khi-négyzet csak a *nem*, a *gazdálkodási forma* és a *területalapú támogatás* relációjában adott szignifikáns értéket, de mivel a gazdálkodási forma esetében az eredmények 87%-ban östermelőt reprezentálnak, vagyis nagymértékű homogenitást mutatnak, ezért ezt az eredményt kihagytam a további elemzésből. A *nem* és a *területalapú támogatás* megítélése kapcsolatában a Pearson-féle Khi-négyzet értéke 5,934 és kétoldali szignifikanciaszinten vizsgálva 5%-os szignifikanciaszint tapasztalható, azaz elvethető az a nullhipotézis, miszerint nincs kapcsolat a két változó között (41. táblázat).

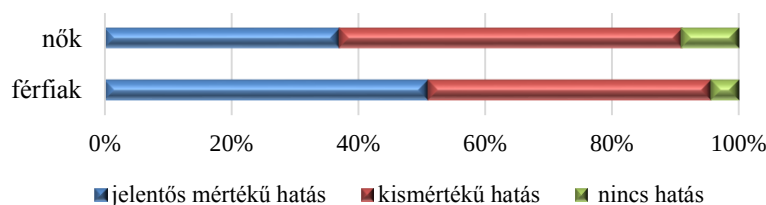
41. táblázat: Khi-négyzet teszt

	Érték	szabadságfok	aszimptotikus szignifikancia
Pearson-féle Khi-négyzet	5,934	2	0,051
Valószínűségi arány (Likelihood Ratio)	5,859	2	0,053
Lineáris kapcsolat mutató (Linear-by-Linear Association)	5,892	1	0,015
Érvényes esetek száma	293		

Forrás saját számítás

A férfiak esetében 69,9%-hoz kerül viszonyításra a megítélésre adott válaszok, ahol a jelentős mértékű hatást nyilatkozók részesedése 35,5%, a kismértékű befolyást tulajdonítók aránya 31,1% és mindössze 3,1% a hatást nem tulajdonítók részaránya.

A nők esetében 30,4%-hoz történő viszonyítás tekintetében az érzékelhető, hogy 11,3%-ban nyilatkozzák azt, hogy jelentős mértékű a hatás, majd a többség véleménye 16,4%-kal kismértékű hatást tulajdonít a területalapúnak, míg 2,7%-uk semmilyen hatást nem tulajdonít a támogatásnak (36. ábra).

36. ábra: A nem és a területalapú támogatás megítélése közötti kapcsolat

Forrás: saját számítás

A kapcsolat erősségét mutató aszimmetrikus mutatók közül a Goodman és Kruskal tau esetében tapasztalható a legnagyobb mértékű előrejelzés a *nem* függő változó esetében 2%, míg a *területalapú támogatás megítélése* függő változó tekintetében 1,2%, 0,053 és 0,035 szignifikanciával. A szimmetrikus mutatók a phi, a kontingencia és a Cramer V esetében egységesen 0,051 szignifikancia mellett az együttthatók értéke 0,142, vagyis viszonylag gyenge kapcsolatot mutat. Együttesen tehát megállapítható, hogy a *nem* és a *területalapú támogatások megítélése* szignifikáns összefüggést mutat egymással. A férfiak jelentős mértékű hatást tulajdonítanak, míg a nők körében a kismértékű hatás a meghatározó vélemény a területalapú támogatás tekintetében.

A területalapú támogatáshoz kapcsolódó megállapítások megítélése szempontjából már nagyobb változatosságot lehet tapasztalni. Az egyes megállapítások és a települések között szoros összefüggést tükröz a kereszttábla-elemzés (42. táblázat). A Pearson-féle Khi-négyszet valamennyi kapcsolat tekintetében szignifikáns értéket jelez. Az aszimmetrikus mutatók közül a legjobb előrejelzést mutató bizonytalansági együtttható került figyelembe véve, melynek értéke a *település* függőváltozó esetében 9,8%, valamint 6,3% között változik, míg a *különböző megállapítások* esetében ez az érték magasabban, 16,4% és 11% között alakul. A szimmetrikus mutatók közül szintén a legnagyobb kapcsolati erősséget mutató *phi együttthatót* vizsgáltam, amely szignifikáns értékek mellett 0,529 és 0,677 közötti értékekkel viszonylag erős kapcsolatot jelez a sor és oszlopváltozók között.

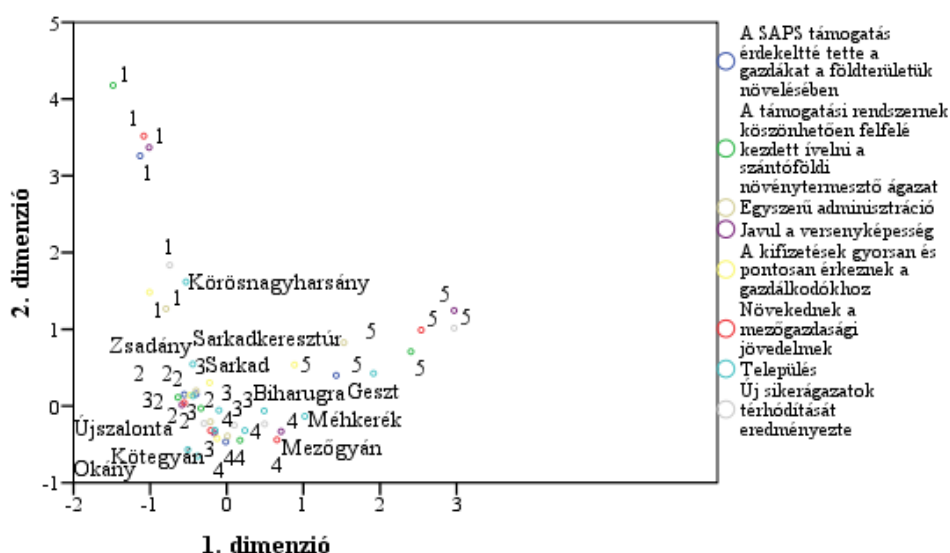
42. táblázat: A települések és a területalapú támogatáshoz kapcsolódó megállapítások közötti kapcsolat

<i>Sorváltozó</i>	<i>Oszlopváltozó</i>	Pearson-féle Khi-négyszet	szig.	aszimmetrikus	szig.	szimmetrikus	szig.
<i>Települések</i>	Pontos kifizetések	94,900	0,000	0,063	0,000	0,569	0,000
				0,110	0,000		
	Egyszerű adminisztráció	117,690	0,000	0,090	0,000	0,634	0,000
				0,144	0,000		
	Felívelő szántóföldi növénytermesztő ágazat	122,846	0,000	0,081	0,000	0,648	0,000
				0,134	0,000		
	Növekednek jövedelmek	108,606	0,000	0,091	0,000	0,609	0,000
				0,151	0,000		
	Javul a versenyképesség	104,720	0,000	0,080	0,000	0,598	0,000
				0,134	0,000		
	Új sikerágazatok megjelenése	134,377	0,000	0,098	0,000	0,677	0,000
				0,164	0,000		
	Földterület növelése	81,864	0,000	0,070	0,000	0,529	0,000
				0,113	0,000		

Forrás: saját számítás

A kapcsolatok sokrétűsége miatt az összefüggések kereszttáblán keresztüli grafikus szemléltetése jelentős terjedelemmel jár, ezért az összefüggéseket többszörös korrespondencia-

elemzésen keresztül kerülnek bemutatásra (37. ábra). A többszörös korrespondencia-térképről leolvasható fontosabb megállapítások közé tartozik, hogy a Sarkadi járás települései körében eltérően alakul a területalapú támogatás megítélése és az egyes települések a megítélés szempontjából sajátosságokat hordoznak. A megítélések alapján leolvasható az ábráról az egyes településeken jellemző gazdálkodói vélemény, amely alapjául szolgálhat a következtetések levonására. A térkép alapján teljes mértékű az egyetértés Geszt községben az állításokkal, míg a másik szélsőség Körösnagyharsány településen tapasztalható, ahol teljes mértékű az elutasítás. Egyetértéshez állnak közel a gazdálkodók Biharugrán, Méhkeréken és Mezőgyánban, illetve a bizonytalanság mellett azonos erővel szerepel az egyetértés Okányban és Újszalontán. Kötegyán, Sarkad és Zsadány településeken nagymértékű a bizonytalanság aránya az állításokkal szemben, illetve az elutasítás enyhébb foka jellemző Sarkadkeresztúrt településen.

37. ábra: A települések és a területalapú támogatásról alkotott vélemények összefüggései

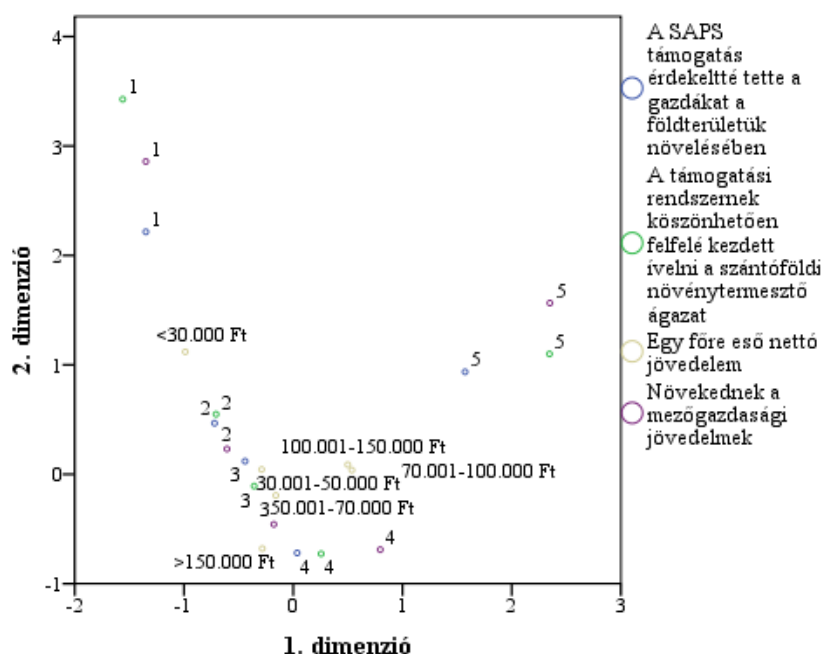
Jelmagyarázat: 1-egyáltalán nem értek egyet; 2-nem értek egyet; 3-egyét is értek meg nem is; 4-egyetérttek; 5-teljes mértékben egyetérttek

Forrás: saját számítás

A gazdálkodókra jellemző további adatok és a területalapú támogatás megállapításai relációjában további számos összefüggés is kimutatható. A végzettség, a kor, a mezőgazdasági tevékenység ideje, a foglalkozás típusa, illetve az egyes területalapúra jellemző megállapítások között a Pearson-féle Khi-négyzet értéke szignifikáns összefüggést mutatott.

A fejezet kidolgozottsága szempontjából relevánsnak ítélt meg az egy főre eső nettó jövedelem, valamint a kialakult vélemények közötti összefüggések vizsgálatát előre vetítve a támogatások és az anyagi helyzetre gyakorolt hatások közötti kapcsolat elemzését (38. ábra). Az észlelési térképről jól kirajzolódik, hogy mely kategóriák vonzzák és melyek taszítják

egymást. Markáns jellegzetességet mutat a 30 ezer Ft alatti egy főre eső nettó jövedelemmel rendelkezők, hiszen az ábrázolásban távol kerültek az origótól. Elsősorban az egyes, illetve a kettes kategóriát vonzzák, tehát kijelenthető, hogy sem a növekvő jövedelmekkel, sem a növénytermesztési ágazat javulásával, sem pedig a földterület növelésében való érdekeltséggel nem értenek egyet. Míg a több mint 150 ezer egy főre eső nettó jövedelemmel rendelkezők esetében a növekvő jövedelem esetében a bizonytalanság, míg a többi megállapítás vonatkozásában az egyetértés a meghatározó. Az egyes jövedelem kategóriákba való átmenet a véleményeken is meglátszik, hiszen a 30 és 70 ezer közötti jövedelműek mindegyik megállapítás kapcsán a hármas kategóriát vonzzák, majd a 70 és 150 ezer közötti jövedelműeknél a növekvő jövedelmek kapcsán a négyes kategória vonzóhatása kezd dominálni. Összességében kijelenthető, hogy a vélemények a jövedelemkategóriák mentén egymással arányosan változnak.

38. ábra: Az egy főre eső nettó jövedelem és a területalapú támogatásról alkotott vélemények összefüggései

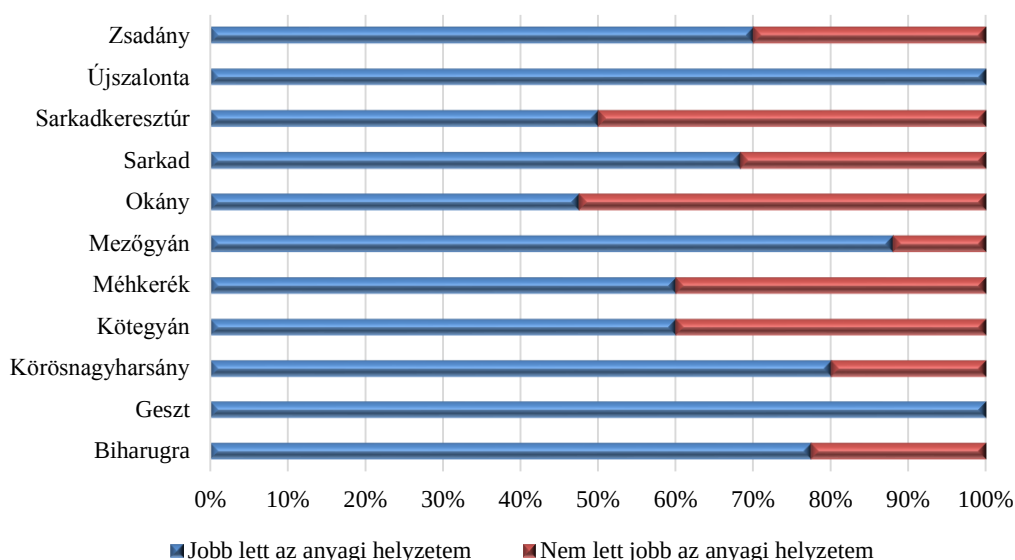
Jelmagyarázat: 1-egyáltalán nem értek egyet; 2-nem értek egyet; 3-egyét is értek meg nem is; 4-egyetértek; 5-teljes mértékben egyetértek

Forrás: saját számítás

A támogatások együttes megítélése szempontjából a gazdálkodók 66,89%-a (196 fő) úgy nyilatkozott, hogy jobbnak ítéli meg az anyagi helyzetét a szubvenciók hatására, míg 33,11% (97 fő) véleménye szerint nem volt befolyással anyagi helyzetére a támogatás. A település, az egy főre eső nettó jövedelem, a család jövedelmi helyzetének, illetve a támogatások anyagi helyzetre gyakorolt hatásának minősítése közötti összefüggéseket korrespondencia elemzés

keretében vizsgáltam, azonban a Cronbach-féle alfa együttható 0,6 alatti értéke azt vetítette előre, hogy nem megfelelő a belső konzisztencián alapuló megbízhatóság, ezért ezen módszer alkalmazásától ebben az esetben eltekintettem.

A gazdálkodókra jellemző általános adatok és az anyagi helyzet értékelésének összefüggés-vizsgálata során a keresztábra-elemzést végeztem el, ahol a település változó kapcsán mutatkozott szignifikáns eredmény (39. ábra).

39. ábra: A támogatások általi anyagi helyzet megítélése a Sarkadi járás településein

Forrás: saját eredmények

A Pearson-féle Khi-négyzet 25,602-es értékével és 0,004 szignifikanciája alapján elvethető a nullhipotézis és kijelenthető, hogy szignifikáns összefüggés van a település és a támogatások anyagi helyzetre gyakorolt hatásának a megítélése között. A legerősebb kapcsolatot a bizonytalansági együttható reprezentálja, ahol a független változó előrejelzése a település függőváltozó esetén 2,3%, míg az anyagi helyzet megítélése kapcsán 8% mindkét esetben 0,001 szignifikancia mellett. A szimmetrikus mutatók tekintetében a phi együttható és a Cramer V adta a legnagyobb értéket, miszerint 0,296-os értékkel és 0,004-es szignifikanciával közepes kapcsolat igazolható. Az ábráról leolvasható, hogy Geszt és Újszalonta település vonatkozásában a megkérdezettek 100%-ban nyilatkozták azt, hogy a támogatások hatással vannak az anyagi helyzetükre. Közel azonos arány tapasztalható az értékelésben Biharugra, Körösnagyharsány, és Mezőgyán tekintetében. 70-30%-os arányban hasonlóan kedvező a vélemény Sarkad és Zsadány tekintetében, míg ez az arány Kőtegyán és Méhkerék esetében 60-40%. Viszonylag egységesen alakul a hatást tulajdonítók és a hatást elutasítók köre

Sarkadkeresztúr településen, míg Okány esetében azok vannak többségben, akik szerint nincs hatása a támogatásoknak az anyagi helyzetükre.

7.3. A beruházási és fejlesztési támogatásokkal, valamint a mezőgazdasággal kapcsolatos meghatározások gazdálkodói véleményezése

A beruházási- és fejlesztési forrásra való pályázás a megkérdezett gazdálkodók körében nem jellemző, ezt támasztja alá a 94,9%-os arány (278 fő) (mindössze 17 esetben történt pályázás, valamilyen fejlesztési vonatkozásban). A legnagyobb mennyiségben, összesen 6 fő (2%) pályáztak az AVOP keretén belül és ugyanennyi eset könyvelhető el az EMVA forrásaira való pályázás terén. Az NVT forrásaira való pályázás mindössze két esetben volt tapasztalható, míg az EMGA-ból finanszírozott Nemzeti Diverzifikációs Program keretében egy fő nyújtott be pályázati anyagot. A válaszadók között két fő nyilatkozta azt, hogy egyéb alaphoz kapcsolódó pályázásban vett részt. A pályázások sikerességét illetően a beadott pályázatok többsége nyert, mindössze három gazdálkodó nyilatkozta azt, hogy többségében nem nyertek a pályázataik. A sikertelen pályázások okai között legnagyobb arányban a tartalmi követelmények értelmezési problémáit jelölték meg, majd ezt követte az önerő biztosításának nehézsége, valamint a támogatási rendeletben szereplő nehezen teljesíthető feltételek. Arányaiban a következő legtöbb jelölést a segítségnyújtás hiánya, illetve a szűkös határidők kapták, míg egy-egy válasz reprezentálta az információk beszerzésének, valamint a formai követelmények értelmezésének nehézségét. Természetesen a kapott eredményekből az is következik, hogy mivel alacsony a beruházási és fejlesztési forrásokra való pályázás aránya, ezért a munkahelyteremtő hatása is arányosan alakul. A 2004 és 2013 közötti időszakban a nyilatkozatok alapján a pályázati források révén mindössze négy új munkahely került létrehozásra a mezőgazdasághoz kapcsolódóan, míg egy esetben történt egyéb jellegű munkakör kialakítása a fejlesztés révén.

A beruházási és fejlesztési források igénybevételéhez kapcsolható alacsony támogatotti létszám miatt szükségesnek véltem a gazdálkodók ezen támogatási típusra vonatkozó véleményének a feltérképezését. A támogatáshoz kapcsolódóan kilenc állítás került megfogalmazásra, amit a gazdálkodók egytől ötig terjedő Likert-skálán véleményezhettek (5. melléklet). A kapott véleményeket nem hierarchikus klaszterelemzési módszerrel K-közép eljárással kategorizáltam, a Likert-skála szimmetriáját alapul véve a háromklaszteres megoldás mellett döntöttem. A kapott klaszterek jellemzésére egyrészt a klaszterközpontok koordinátái segítségével, másrészt a gazdálkodókhoz kapcsolódó általános adatok bevonásával került sor. A klaszterközpontok elhelyezkedése alapján kijelenthető, hogy az első négy megállapítás vonatkozásában nem különül el markánsan a három klaszter. Közelítő álláspontok vannak a tekintetben, hogy a sikeres pályázásban meghatározó jelentőségű a nagyobb munkatapasztalat

és szakképzettség, a kapcsolatrendszer. Továbbá abban, hogy erősödik a verseny a településen, valamint bizonytalanság jellemző a régebb óta működő vállalkozások helyzetének romlására vonatkozó állítás esetében (43. táblázat).

43. táblázat: A beruházási és fejlesztési támogatások megítélésének klaszter középpontjai

	Klaszterek		
	1	2	3
A sikeres beruházási, fejlesztési támogatást nagymértékben meghatározza a magasabb szakképzettség és a nagyobb munkatapasztalat	3,02	3,86	3,76
A pályázás folyamatában meghatározó szerepe van a kapcsolatrendszernek	3,80	3,99	4,22
Az uniós támogatásokban részesülő vállalkozások között erősödik a verseny a településen	3,14	2,85	3,67
A régebb óta működő vállalkozások piaci helyzete romlik a támogatott vállalkozások megjelenésével	2,94	2,73	3,21
Javul a helyben élők életminősége	2,82	1,72	3,90
Erősödik a település vonzereje	2,46	1,57	3,79
Erősödik a településen élők kötődése, identitástudata	2,64	1,66	3,82
Új munkahelyek révén javul a település népességmegtartó képessége	2,53	1,57	3,82
A támogatás közvetett, járulékos hatása miatt javul a közbiztonság a településen, a saját környezet rendben tartása	2,55	2,13	3,81

Forrás: saját eredmény

Az élesebb véleménykülönbséget és a klaszterek egyedi sajátosságait jól tükröző vélemények a településre vonatkozó megállapításokban jelennek meg. Az első klaszterbe tartozók egyet is értenek meg nem is a beruházási támogatások életminőségre, települési vonzerőre, identitástudatra, népességmegtartó képességre és közbiztonságra gyakorolt hatását illetően, ők azok, akik pro és kontra érveket tudnak felhozni az egyik, illetve másik megítélés mellett, ezért ezt a klasztert *érvelőknek* neveztem el. A második klaszterbe tartozók a településre vonatkozó hatásokat teljesen elutasítják, ami értékítéletükben is tükröződik, ezért őket *pesszimistáknak* neveztem el, míg a harmadik csoportba tartozók tekintetében a települési hatást illetően többnyire egyetértő válaszok születtek, ők azok, akik optimistán látják a jövőt, ezért a csoport a *bizakodók* elnevezést kapta.

A klaszterek jellemzésére a gazdálkodókra vonatkozó szocio-demográfiai jellemzők bevonásával is sor került, ami a település, kor, és a végzettség tekintetében adott szignifikáns eredményt. A település és a klaszterek kapcsolatának elemzése során a Pearson-féle Khi-négyzet értéke 100,581, szignifikanciája 0,000. Az aszimmetrikus mutatók közül a Lambda mutatja a legerősebb kapcsolatot, hiszen a független változót, *település* függő változó esetén

7,56%-ban, míg a *klaszter* függő változónál 24,12%-ban képes előrejelezni 0,000 szignifikancia mellett. A szimmetrikus mutatók közül a phi együttható reprezentálta a legerősebb szignifikáns (0,000) kapcsolatot 0,594-es értékével (12. melléklet). Ez alapján tehát kijelenthető, hogy szignifikáns összefüggés van a település és a klaszterbesorolás között, ami alapján a Sarkadi járás településeit kategorizálni lehet:

- érvelők: Kötegyán, Okány, Sarkad, Zsadány
- pesszimisták: Körösnagyharsány, Mezőgyán, Sarkadkeresztúr
- bizakodók: Biharugra, Geszt, Méhkerék, Újszalonta

A kor és a klaszterek relációjában a Pearson-féle Khi-négyzet 16,831-es értékkel 0,032 szignifikanciájával szintén igazolja az összefüggést. Legerősebb az érvelők aránya a 18 és 39 év közötti korcsoportban, ugyanakkor ebben a korcsoportban vannak erőteljesebben jelen a bizakodók is. A 40-49 évesek között inkább a pesszimisták részaránya a meghatározó, de nagy arányban vannak jelen még az érvelők is. Az 50 és 59 évesek körében az érvelők részesedése a döntő, több mint 50,6%-kal, míg a 60 év felettiek 44%-kal inkább pesszimistának minősíthetők (13. melléklet).

Végzettség tekintetében (Pearson-féle Khi-négyzet értéke 22,613, szignifikancia 0,031) a szignifikáns összefüggések alapján kijelenthető, hogy a 8 általános alattiaknál egyenlő részarányban vannak jelen az érvelők, illetve a pesszimisták, míg a 8 általánost végzettek inkább pesszimistának tekinthetők, hasonlóan a szakmunkásokhoz. A szakközépiskolától egészen az egyetemi végzettségükig az érvelők részaránya a legnagyobb, ugyanakkor a második legnagyobb értékkel rendelkeznek az optimisták a gimnáziumi végzettségűeket leszámítva (14. melléklet).

Mivel az agrár- és vidékfejlesztési támogatásoknak pusztán a mezőgazdaság támogatása mellett számos ezen túlmutató társadalmi és ökológiai funkciója is van, ami révén elősegíti a multifunkcionális mezőgazdaságot, ezért szükségesnek éreztem a gazdálkodók mezőgazdasághoz és vidékfejlesztéshez kapcsolódó értékítéletének a feltérképezését. A kérdőívben nyolc állítás került megfogalmazásra (5. melléklet) MOON (2012) hasonló jellegű kutatásának állításai nyomán, amelyeket egytől ötig terjedő skálán kellett értékelní, kifejezve az egyetértés mértékét.

- 1. állítás:** A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés egymással szoros kapcsolatban van.
- 2. állítás:** A mezőgazdaság elsődleges funkciója az élelmiszertermelés.
- 3. állítás:** A mezőgazdaságnak olyan nem áru jellegű termékeket is elő kell állítania, mint a sokszínű természet, a vidéki tájkép, a gazdálkodáshoz kapcsolódó kulturális értékek megőrzése.

4. állítás: Ezek a nem áru jellegű termékek egyre inkább felértékelődnek a jövedelmek és a jólét növekedésével.

5. állítás: A támogatási politikák nem mozdítják elő hatékonyan a nem áru jellegű termékek biztosítását.

6. állítás: A város-ipar által okozott környezeti károkat a vidék képes mérsékelni (CO₂ kibocsátás).

7. állítás: Az ún. ökológiai válságot az emberiség nagymértékben eltúlozza (pl.: globális felmelegedés).

8. állítás: A természet egyensúlya elég erős ahhoz, hogy megbirkózzon a gazdálkodás okozta káros hatásokkal (növényvédő szerek, műtrágya, intenzív gazdálkodás).

A háromklasztteres megoldás ebben az esetben nem eredményezett markánsan lehatárolható klasztereket, ezért az eredmények értékelésében leíró statisztikai módszereket, illetve Spearman-féle rangkorrelációt alkalmaztam (44. táblázat).

44. táblázat: A mezőgazdaságról és vidékfejlesztésről alkotott vélemények és a végzettség közötti összefüggés

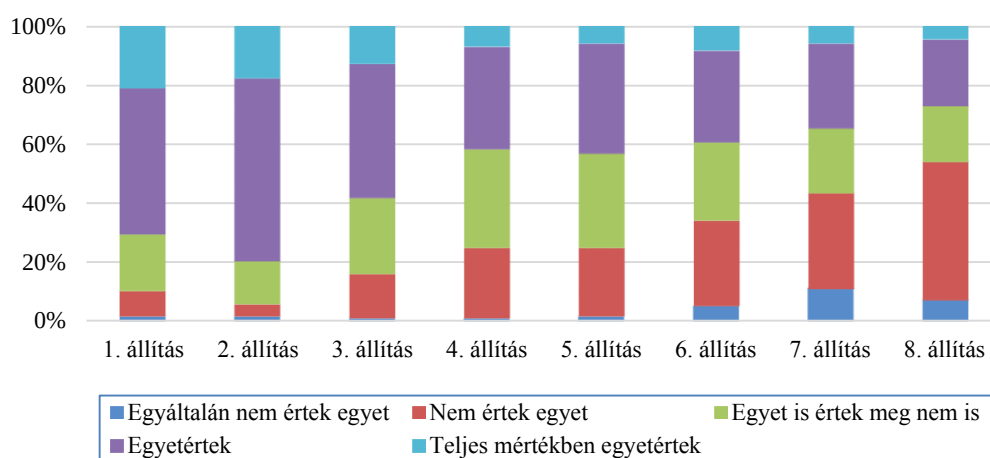
	Spearman-féle korrelációs koefficiens	szignifikancia
A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés egymással szoros kapcsolatban van	0,148	0,011
A mezőgazdaságnak olyan nem árujellegű termékeket is elő kell állítania, mint a sokszínű természet, a vidéki tájkép, a gazdálkodáshoz kapcsolódó kulturális értékek megőrzése	0,196	0,001
Ezek a nem árujellegű termékek egyre inkább felértékelődnek a jövedelmek és a jólét növekedésével	0,169	0,004
A város-ipar által okozott környezeti károkat a vidék képes mérsékelni (pl.: CO₂ kibocsátás)	0,143	0,014
A természet egyensúlya elég erős ahhoz, hogy megbirkózzon a gazdálkodás okozta káros hatásokkal (növényvédő szerek, műtrágya, intenzív gazdálkodás)	-0,166	0,004

Forrás: saját eredmény

Az állítások és a gazdálkodók szocio-demográfiai jellemzőinek a kapcsolatát vizsgálva egyedül a végzettség tekintetében mutatható ki szignifikáns kapcsolat öt állítás kapcsán, azonban ez a kapcsolat is csak gyengének minősíthető.

A válaszadók több mint 70%-a egyetért az első állítással, miszerint a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés egymással szoros kapcsolatban van, hasonlóan magas arányban azokkal, akik úgy vélekednek, hogy a mezőgazdaság elsődleges funkciója az élelmiszertermelés (79,5%). A gazdálkodók többsége ugyanakkor tisztában van azzal (58,02%), hogy a mezőgazdaságnak az áru jellegű termékek előállítása mellett, hozzá kell járulnia a vidéki tájkép, a sokszínű természet és a gazdálkodáshoz kapcsolódó kulturális értékek megőrzéséhez és mintegy 42,6%-uk szerint

ezek a tényezők egyre inkább felértékelődnek a jövedelmek és a jólét növekedésével, mialatt értékítéletük alapján a támogatási politikák ezt nem segítik elő (43%). Viszonylag magas arányban vannak azok, akik ezzel nem értenek egyet, vagy bizonytalanok (58,4%), ugyanakkor véleményük szerint (25%) a támogatási politikák hatékonyak ezeknek a tényezőknek az elősegítésében. Többségében úgy gondolják a válaszadók (39,3%), hogy a vidék képes az ipar által okozott környezeti károkat mérsékelni, ugyanakkor e tekintetben magas a bizonytalanok aránya is (26,6%). Magas arányban nyilatkozták, hogy komolyan kell venni a világszerte kibontakozó ökológiai válságot és felhívták a figyelmet arra (53,9%), hogy nekik is komoly felelősségük van, hiszen a természet egyensúlya nem eléggé erős ahhoz, hogy megbirkózzon a gazdálkodás okozta káros hatásokkal (40. ábra).

40. ábra: A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolatának gazdálkodói minősítése

Forrás: saját eredmény

8. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az agrár- és vidékfejlesztési támogatások jelentősége és hatásának vizsgálata megkerülhetetlen a hátrányos helyzetű, vidéki jellegű járások vonatkozásában. Különösen igaz ez napjainkban, hiszen a közigazgatási rendszer átalakulása miatt a járási szint felértékelődött. Nemcsak átlátható területi egységet jelent, hanem az itt élő embereket összeköti a közös identitástudat, történelem és a hasonló problémákból fakadó közös érdek. A járások többségében még napjainkban is meghatározó szerepe van a mezőgazdaságnak, ami a vidéki területek fő formálója. A mezőgazdaság és a vidék fejlesztése egymással szoros kapcsolatban áll, ezt a kapcsolatot sűríti magába a multifunkcionális mezőgazdaság fogalomköre, ami a világ számos országában létező fogalom és fontos részét képezi az agrár- és vidékfejlesztési politikának. A mezőgazdaság és a vidék problémáit sok esetben a támogatási rendszeren keresztül próbálják kompenzálni. Az USA-ban elsősorban az ökológiai fenntarthatóság van jelen a hagyományos mezőgazdasági tevékenységek támogatása mellett, míg a fejlődő országok a vidék problémáit a mezőgazdasági termelékenység növelésével, inputtámogatások révén kísérik megoldani. Az Európai Unióban, így hazánkban is a Közös Agrárpolitika második pillérévé vált a vidékfejlesztés, ahol fontos szerepet kap a vidék gazdasági, társadalmi, ökológiai funkcióinak a támogatása, védelme. A Dél-alföldi Régióban és a Sarkadi járásban a támogatottsági szint 2004-től kezdődően egyre inkább növekedett, az egy főre eső támogatások nagysága mind regionálisan, mind pedig járási szinten közel hasonlóan alakult, bár a járás vidéki jellegét mutatja, hogy némileg meghaladja a dél-alföldi értéket. A támogatás típusok körében az adatok egyértelműen a jövedelemtámogatások dominanciáját mutatják, háttérbe szorítva a beruházási és vidékfejlesztési támogatásokat. A kutatás elsődleges célterületét jelentő, gazdasági-társadalmi szempontból is hátrányos helyzetű Sarkadi járás esetében megfogalmazott célkitűzés az agrár- és vidékfejlesztési támogatások gazdasági-társadalmi hatásának a vizsgálata volt. Ehhez hat hipotézis került megfogalmazásra. Azokban az esetekben, ahol az adatok mennyisége szükségessé tette a régiós értékek vizsgálatát is, ott a hipotézis régiós szinten is megfogalmazásra került:

Első hipotézis (H₁): *A támogatás-eloszlás koncentráltsága mind a Dél-alföldi Régióban, mind pedig a Sarkadi járásban kiegyenlítődést mutat a csatlakozás óta.* A hipotézis vizsgálatára koncentráció-elemzést végeztem el két költségvetési periódusra: 2004-2006-ra, illetve 2007-2013-ra. 2004-2006 között a régiós koncentráció évről évre sokkal kiegyenlítettebb, mint a járási. A járási értékekben már ebben az időszakban is érzékelhető az a tény, hogy kevés gazdálkodó kap nagy mennyiségű támogatást. 2007-2013 között nincsenek éles különbségek a koncentráció tekintetében sem a régióban, sem pedig a járásban. A Dél-alföldi Régióban

klasszikus koncentrációs eloszlást mutat minden évben a Lorenz görbe, míg a Sarkadi járásban minden évben hasonlóan magas koncentráció tapasztalható. A Lorenz görbék lefutását támasztja alá a koncentrációs arányszám értéke, azaz a három legnagyobb támogatásban részesülő szereplő összes támogatásból való részesedése, hiszen a régióban 2006-tól kezdődően 10%-os átlagérték körül mozog a mutató, míg a járásban 36%, illetve 17%-os átlagos intervallumban tapasztalhatóak értékek. Az adatokból tehát kitűnik, hogy a megfogalmazott **hipotézis elfogadható**, hiszen a régióban klasszikus, míg a járásban magas koncentráció jellemző 2007-től folyamatosan. A járási magas koncentráció okai között fajsúlyosan szerepel az a tény, hogy sokan gazdálkodnak kis földterületen és viszonylag kevés a nagyobb földterületen gazdálkodók száma. A járási koncentráció csökkentésének lehetséges módja egyrészt a gazdálkodók számának a növelése, ami a fiatal gazdálkodók támogatásával, a gazdálkodás vonzóvá tételével érhető el. Illetve a kis földterületen gazdálkodók esetében a földterület növelése egy további lehetséges út, amihez már segítséget nyújt az új földtörvény és a különféle haszonbérleti pályázatok.

Második hipotézis (H₂): *A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás településeinek javult a fejlettségbeli pozíciója az európai uniós csatlakozás után.* A számított Komplex Fejlettségi Mutatók különböző módszerekkel kerültek megvizsgálásra. A Pearson-féle korrelációs együtthatók értékei alapján a települések megőrizték fejlettségbeli pozíciójukat 2004 és 2011 között, azonban ez a módszer nem tesz különbséget az egyes települések között. Az 1998-2003, illetve a 2004-2011 közötti időszak KFM-jeinek Markov mátrixa alapján kijelenthető, hogy az uniós csatlakozás után javult a települések pozíció-megtartásának valószínűsége, ami megerősíti a korrelációs eredményeket, ugyanakkor csökkentek a pozíció rontásra (22,4%), illetve a javításra (17,8%) vonatkozó lehetőségek. Ha az egyes települések között különbséget teszünk és térképi megjelenítéssel vizsgáljuk a települések fejlettségbeli változását, akkor az tapasztalható, hogy az egyes fejlettségbeli kvartilisek elemszámát tekintve nincs jelentős különbség a különböző évek között. Ha azonban a települési sajátosságokat vizsgáljuk, akkor látható, hogy a Sarkadi járás települései 2011-ben a KFM adatok alapján a harmadik és negyedik, jobb pozícióban lévő települések kvartilisébe tartoznak, míg 1998-ban hét település volt az első és második rosszabb pozícióban lévő települések között. Tehát megállapítható, ha a Dél-alföldi Régió településeit összességében nézzük és a számított statisztikák alapján nem fókuszálunk konkrét településekre, akkor **a hipotézist elvetem**. Ha a járási településekre fókuszálunk és a fejlettségbeli változásukat térképi megjelenítésben vizsgálom, akkor a hipotézist a **Sarkadi járás vonatkozásában elfogadom**.

Harmadik hipotézis (H₃): *A települési sajátosságokat hordozó Komplex Fejlettségi Mutatószámok időbeli változása és a támogatások egyes típusai között szignifikáns ok-okozati kapcsolat igazolható.* Az alkalmazott Pearson-féle és parciális korreláció, valamint lineáris illeszkedés-vizsgálat alapján kijelenthető, hogy az összes támogatás, az EU-s források, valamint a jövedelem-támogatások 2004-2011 között minden évben szignifikáns, ok-okozati kapcsolatban állnak a KFM értékekkel. A determinációs együtthatók a teljes szórást 4-15% közötti intervallumban magyarázzák. A beruházási és vidékfejlesztési támogatások, illetve a nemzeti források esetében csak 2006-ban mutatható ki a fejlettségre gyakorolt hatás. A 2011-es évet illetően a gazdasági-infrastrukturális fejlettségi faktor és valamennyi támogatás-típus között kimutatható az ok-okozati kapcsolat, amit a 19-42% szórás magyaráz, illetve a települési népességmegtartó-képességi faktor esetében az összes támogatással igazolható az oksági kapcsolat. Ugyanez állapítható meg a releváns fejlettségi faktorokat alkotó faktor-változók és a támogatások közötti reláció esetében is. Az eredmények értékelése alapján tehát kijelenthető, hogy **a harmadik hipotézist elfogadható.**

Negyedik hipotézis (H₄): *Az európai uniós csatlakozás előtti és utáni Komplex Fejlettségi Mutatók változása között kimutatható a csatlakozás utáni támogatások hatása.* A kezelt, illetve a kontroll csoport egy lakosra jutó támogatás alapján történő kiválasztása esetén az tapasztalható, hogy a becsült **diffindiff** együttható -0,0194 értéket vesz fel, ami a támogatások fejlettségbeli csökkentő hatását jelzi. Rövidebb időszakok vizsgálata esetén 2004 és 2005 években a csatlakozás pozitív hatása szignifikánsan kimutatható mind az összes, mind az egy főre jutó, mind pedig az egy hektárra jutó támogatás alapján. Míg a többi év tekintetében már nagyobb fluktuáció figyelhető meg a pozitív és negatív hatás vonatkozásában. **A hipotézist elfogadom.**

Ötödik hipotézis (H₅): *A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás vizsgált mezőgazdasági vállalkozásainak mérlegtételeiben, vagyoni-, pénzügyi, valamint jövedelmezőségi helyzeteiben pozitív irányú változások történtek a csatlakozás óta, illetve a mezőgazdasági vállalkozások egyes mérleg-, illetve eredménytételeinek, valamint az agrár- és vidékfejlesztési támogatásoknak a kombinációja lineáris összefüggésben áll a jövedelmezőséggel.* A vizsgálatba bevont dél-alföldi régiós és sarkadi járási vállalkozások mérlegeiben az eszkozoldalon sem a befektetett eszközök, sem pedig a forgóeszközök arányainak tekintetében nem történt jelentős változás az európai uniós csatlakozás után. Az előbbi esetében 50%, míg utóbbi tekintetében 45% körül alakult ez az arány. Ezen főkategóriákon belül egyes tételek vonatkozásában kimutatható javulás járási viszonylatban, elsősorban a befektetett pénzügyi eszközök, készletek, értékpapírok, követelések terén. Régiós viszonylatban azonban ilyen

jellegű változás sem tapasztalható. A mérleg forrásoldalának vizsgálata kapcsán megállapítható, hogy a saját tőke tekintetében a 2003-as évtől kezdődően folyamatos növekedés tapasztalható régiós, és kisebb ingadozással járási szinten is. Ezzel egyidejűleg csökkentek a kötelezettségek. Megállapítható, hogy a régiós és járási vállalkozások hosszú távú eladósodottsága folyamatosan csökkent, ugyanakkor növekedés tapasztalható a céltartalék képzésben. A vagyoni és pénzügyi helyzetet megjelenítő vertikális-, horizontális mutatók esetében a paraméterek változása hektikusan alakult a vizsgált években. Egyes vizsgált években javulás, míg más években romló értéket lehet tapasztalni, mind a régió, mind pedig a járás szintjén. A jövedelmezőségi mutatók vizsgálata során szintén hasonló tendencia fogalmazható meg. A régió vállalkozásai jelentős tőkegyarapodáson mentek keresztül az EU-s csatlakozás óta, míg a Sarkadi járásban csak a 2012. évben tapasztalható pozitív irányú változás. Hasonlóképpen alakul a tendencia az eszközarányos jövedelmezőség esetében is, az árbevétel arányos jövedelmezőség értékei pedig azt jelzik, hogy az árbevétel jelentős része a vállalkozásoknál marad a csatlakozást követően. A jövedelmezőségi mutatók növekvő medián értékei azt mutatják, hogy a csatlakozás után a mezőgazdasági vállalkozások felének javult a helyzete, ugyanakkor a pozíciójuk javításának az esélyei is növekedtek, hiszen valamennyi mutató tekintetében 85 és 86%-os intervallum között alakult a mutató értéke. Az üzemméret alapján a ROE tekintetében a csatlakozás győztese a régióban a középvállalkozások, míg a járásban a jobb helyzetben lévő vállalkozások száma elmarad a csatlakozás előtti állapottól, hasonlóképpen a ROA és ROS értékek esetében is. A jövedelmezőségi mutatók és a támogatások közötti kapcsolat igazolása során az árbevétel arányos jövedelmezőség esetében mutatható ki szignifikáns közepes pozitív kapcsolat, az ok-okozati összefüggést pedig a lineáris illeszkedés vizsgálat is megerősítette, hiszen a determinációs együtthatók szórása 4 és 11% közötti intervallumban változott. A többváltozós lineáris regressziós modell alapján mind 2011, mind pedig 2012-ben megállapítható, hogy ROS értékére pozitívan hat az eredménytartalék és a támogatás értéke, míg negatívan befolyásolja a készletek és pénzeszközök együttes értéke, hiszen az árbevételt nagyobb mértékben növelik, mint az eredményt, ami kisebb jövedelmezőséget jelent. **A hipotézist részben elfogadom.**

Hatodik hipotézis (H₆): *A támogatások megítélése, illetve a gazdálkodók egyes szocio-demográfiai jellemzői között szignifikáns kapcsolat mutatható ki a Sarkadi járásban, illetve a Sarkadi járás települései, és a gazdálkodók jövedelem szerint szegmentálhatók az egyes támogatás-típusokhoz kapcsolódó megállapítások alapján. A térségben az egységes területalapú támogatás a legjellemzőbb támogatási forma, melynek gazdálkodásra gyakorolt hatásának az értékelése a gazdálkodók 94%-ánál pozitívnak tekinthető. A gazdálkodók neme és a területalapú támogatások megítélése között szignifikáns kapcsolat igazolható. A férfiak*

jelentősebb hatást tulajdonítanak a területalapú támogatásnak, mint a nők. Többszörös korrespondencia analízis alapján megállapítható, hogy a Sarkadi járás települései a területalapú támogatás megítélése kapcsán elkülöníthetők, hasonlóan a beruházási és fejlesztési támogatások kapcsán végzett klaszteranalízishez, melynek a révén a települések egyedi sajátosságokat hordozó, három jól elkülöníthető csoportba kerültek. Megállapítható, hogy az alacsony nettó jövedelemmel rendelkezőktől haladva a magasabbakig, úgy változik a területalapú támogatásokhoz köthető megállapítások elutasítása, illetve elfogadása. Ezen tények ismeretében **a hipotézist elfogadom.**

Az értekezésben az agrár- és vidékfejlesztési támogatások hatásvizsgálatára vállalkoztam, amelynek keretében elemzésre kerültek dél-alföldi régiós és sarkadi járási adatok egyaránt. A szekunder kutatásban összefoglalásra és értékelésre kerültek a multifunkcionális mezőgazdaság, továbbá a mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatási rendszer fő nemzetközi és hazai szakirodalmi forrásai, amelyek további kutatások alapjait képezhetik. A multifunkcionális mezőgazdaság fogalmának újraértelmezésével bővítettem a már meglévő definíciók palettáját, amely segítheti más kutatók munkáját. A 2004 és 2013 közötti dél-alföldi régiós és sarkadi járási támogatási adatok összehasonlítása és koncentrációs mérése, a tendenciák feltárása a következő költségvetési periódusokra szolgál tanulságként. Ugyanakkor a Sarkadi járásban tapasztalható nagyfokú támogatás-koncentrációnak a kimutatása és csökkentésére tett javaslatok megvalósítása olyan kedvező változást eredményezhetnek, ami a térség agrárjellege miatt a felzárkózás esélyét is megteremthetik. A települési fejlettség kiszámításával és a csatlakozás hatásának mérésével, modellezésével újabb lehetséges megközelítést mutattam be a csatlakozás hatását illetően, amely segítheti a döntéshozókat, és további vizsgálatokhoz nyújthat alapot és szolgáltatathat módszertani példát. A releváns kkv-k helyzetének vizsgálata és pozíciójuk értékelése, valamint az árbevétel-arányos jövedelmezőségre ható tényezők modellezése a vállalkozások hosszú távú támogatási és fejlesztési koncepciójának kidolgozásában jelenthet segítséget. A települési és a gazdálkodói sajátosságok ismeretében célzott programokkal javíthatók a támogatásokkal kapcsolatos attitűdök, amelyek elsősorban a beruházási és fejlesztési források pályázásánál segíthetik a gazdálkodói hozzáállást. Összességében elmondható, hogy az értekezésben alkalmazott módszerek alkalmasak arra, hogy országos szinten is mérésre kerüljenek nemcsak az agrár- és vidékfejlesztési támogatások, hanem egyéb európai uniós támogatások hatásai is, mind a települések fejlettségében, mind a vállalkozások, mind pedig a gazdálkodók szintjén.

9. AZ ÉRTEKEZÉS FONTOSABB MEGÁLLAPÍTÁSAI, ÚJ ILLETVE ÚJSZERŰ EREDMÉNYEI

Az értekezés átfogó célkitűzéseként került megfogalmazásra az agrár- és vidékfejlesztési támogatások gazdasági-társadalmi hatásának feltárása egy hátrányos helyzetű kistérségben. A fő célkitűzés számos részcélon keresztül valósult meg melyekből a következő új, illetve újszerű megállapításokat fogalmazom meg:

1. Feltártam a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmi rendszerét és a legfontosabb elemeit újraszintetizáltam.
2. A dél-alföldi régiós és a sarkadi járási támogatási adatok értékelésével megállapítottam, hogy 2013-ra kiegyenlítődött a koncentráció mindkét területi szinten, ugyanakkor feltártam a járási szinten jelenlevő nagyfokú támogatás-koncentrációt.
3. A települések KFM mutatóinak elemzése alapján megállapítható, hogy a települések megőrizték fejlettségbeli pozíciójukat, az EU-s csatlakozás után javult a települések pozíció megtartásának valószínűsége, míg a pozíció javítás és rontás valószínűsége csökkent. A KFM mutatókra az agrár- és vidékfejlesztési támogatások szignifikánsan hatnak.
4. A különbségek különbsége módszerrel elemzett KFM mutatók kapcsán kijelenthető, hogyha a kontroll csoport megválasztása az egy lakosra jutó támogatás alapján történik, akkor a csatlakozás óta a települések KFM értékei nem javultak az 1998-2003 közötti KFM értékekhez képest, ugyanakkor kétéves összehasonlításban a csatlakozás rövid távú pozitív hatása igazolható.
5. A mezőgazdasági vállalkozások vonatkozásában a csatlakozás után érzékelhető a vállalkozások forrástételeiben a pozitív irányú változás. A jövedelmezőség tekintetében javult a vállalkozások tőkeellátottsága, eszközellátottsága, valamint az árbevétel jelentős része a vállalkozásoknál maradt. A támogatások az árbevétel arányos jövedelmezőséggel szignifikáns ok-okozati kapcsolatban vannak.
6. Többváltozós lineáris regressziós modell segítségével megállapítottam, hogy az agrár- és vidékfejlesztési támogatások, illetve az eredménytartalékok pozitív hatással vannak az árbevétel arányos jövedelmezőségre, míg a készletek és pénzeszközök együttes értéke negatív módon befolyásolja azt a vizsgált vállalkozások tekintetében.
7. Bebizonyítottam, hogy a Sarkadi járás támogatásban részesülő gazdálkodóinak egyes szocio-demográfiai jellemzői, illetve a támogatások megítélése között szignifikáns kapcsolat van, továbbá, hogy a települések és a különböző jövedelemkategóriába

tartozó gazdálkodók, a támogatással kapcsolatos megállapítások megítélése szempontjából szegmentálhatók.

ÖSSZEFOGLALÁS

Doktori értekezésemben az agrár- és vidékfejlesztési támogatások gazdasági-társadalmi hatásának a vizsgálatát végeztem el egy hátrányos helyzetű kistérségben. A szekunder kutatás során vizsgáltam a multifunkcionális mezőgazdaság fogalomkörét, amely még napjainkban is tudományos és politikai viták tárgyát képezi. A fogalomkör értelmezésére vonatkozóan számos országban eltérő megközelítés született, de a mezőgazdaság gazdasági szerepe mellett társadalmi, ökológiai funkcióit a legtöbb helyen elfogadják és jelen van a támogatási politikákban.

Fontos kérdés a hátrányos helyzetű kistérségek felzárkóztatása, amely a támogatási politikáknak is az egyik legfőbb kihívása. Az agrár- és vidékfejlesztési támogatások érdemi hajtóerőt jelenthetnek a vidéki jellegű járások fejlődésének a megindításában. A mezőgazdasági támogatási politikák a világ számos országában jelen vannak különböző releváns területekre fókuszálva. Egyes helyeken a mezőgazdaság ökológiai funkciójának a támogatását részesítik előnyben, míg máshol – elsősorban a fejlődő országokban – a gazdasági funkciót preferálják. Az Európai Unióban a Vidéki Térségek Európai Kartája nevesítette a vidéki területek hármas funkcióját (gazdasági, társadalmi, ökológiai), és a Közös Agrárpolitika második pillérévé vált, a mezőgazdaság támogatása mellett a vidékfejlesztés támogatása, hangsúlyozva a mezőgazdaság vidéki szerepvállalását.

Magyarország a 2004. május 1-jei európai uniós csatlakozása révén az uniós pályázati források szélesebb palettájával rendelkezhetett, amelynek révén nagyobb lehetőség nyílt a hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatására. Különösen fontos volt ez a lehetőség a vidéki területeken, ahol a mezőgazdaság még mindig meghatározó tevékenység a családok életében. A mezőgazdaság és vidék támogatását célzó agrár- és vidékfejlesztési támogatások felhasználása a kezdeti felkészületlenség ellenére számos új lehetőséget teremtett a gazdálkodók számára. A támogatások hatásával kapcsolatban eltérő megközelítések születtek. A dolgozat regionális dimenzióban térképezi fel a Sarkadi járásban tapasztalható gazdasági-társadalmi hatásokat.

Az agrár- és vidékfejlesztési támogatások terén nagyfokú koncentrálttság jellemző a Sarkadi járásban, míg a régióban klasszikus eloszlást lehet tapasztalni. Ugyanakkor megállapítható, hogy 2007 és 2013 között kiegyenlítődött a koncentráció mind regionális, mind járási vonatkozásban. A települések fejlettségét mutató Komplex Fejlettségi Mutatószámok elemzéséből kiderül, hogy a települések megőrizték fejlettségbeli pozíciójukat a Dél-alföldi Régióban és kicsi a pozíció javítási lehetőségük. Ugyanakkor, ha konkrét településeket vizsgálunk, akkor a Sarkadi járás esetében javult a települések fejlettségbeli helyzete. A

Komplex Fejlettségi Mutatók és az agrár- és vidékfejlesztési támogatások között kimutatható a szignifikáns ok-okozati kapcsolat. Ha a települések fejlettségét a különbségek különbsége módszerrel vizsgáljuk, akkor a támogatások fejlettség csökkentő hatása tapasztalható az egy lakosra jutó támogatások alapján, ugyanakkor, ha kisebb távlatokat tekintünk, akkor pozitív és negatív hatások váltakozása figyelhető meg.

A mezőgazdasági vállalkozások mérlegadatainak elemzése során a forrásoldal tekintetében tapasztalható javuló tendencia. A vagyoni, pénzügyi és jövedelmezőségi mutatók tekintetében nagyfokú hektikusság figyelhető meg, ugyanakkor a vállalkozások pozíciójavítási esélyei jelentősek. A támogatások az árbevétel arányos jövedelmezőséggel szignifikáns ok-okozati kapcsolatot mutatnak, és a mutatószámra pozitív hatást gyakorol az eredménytartalékkal együtt, míg a készletek és pénzeszközök együttes értéke negatív hatással bír.

A Sarkadi járás támogatásban részesülő gazdálkodói körében az egységes területalapú támogatás a meghatározó támogatási forma, háttérbe szorítva a beruházási és fejlesztési támogatásokat. A gazdálkodók egyes szocio-demográfiai jellemzői és a támogatások megítélése között szignifikáns kapcsolat van és a települések, valamint gazdálkodók egy főre eső nettó jövedelme alapján mind a települések, mind pedig a gazdálkodók szegmentálhatók.

A témafelvetésben megfogalmazott hipotézisek bizonyítása a következtetések és javaslatok fejezetben történt, melyben a felállított hat hipotézis közül négy került teljes mértékű, míg kettő részbeni elfogadásra. Az átfogó célkitűzéshez kapcsolódóan hét újszerű eredmény került megfogalmazásra.

SUMMARY

In this work, I studied the economic and social outcomes of agricultural and rural development subsidies in a disadvantaged subregion. During my secondary research activities, I investigated the concept of multifunctional agriculture that even today is in the focal point of scientific and political debates. In various countries, different approaches have been developed for the interpretation of the notion, but in the majority of these geographical locations it is accepted to have social, ecological functions in addition to its evident role in agriculture, while the concept is also present in subsidization policies.

An important question is how to make up for the negative gap that is ahead of disadvantaged subregions, which is one of the key challenges of our subsidization policy, too. Agricultural and rural development subsidies can function as real drives in launching districts of rural characteristics in their paths of development. Agricultural subsidization policies are present in several countries of the world with a focus on various relevant areas. In certain cases, it is rather the ecological functions of agriculture that are supported, whereas in other places – primarily in the developing countries – the economic functions are preferred. In the European Union, it has been the European Charter for Rural Areas that has named the triple function of rural regions (economic, social, ecological), while in addition to supporting agriculture the subsidization of rural development has become the second pillar of the Common Agricultural Policy with an emphasis on the key role of agriculture in rural areas.

Due to its accession to the European Union on 1 May 2004, Hungary could rely on a broader range of funding from EU grant schemes, and therefore we had more opportunities for the improvement of the situation of disadvantaged regions. Such opportunities were particularly important in rural areas where agriculture was still a dominant form of activities in the lives of families. In spite of the initial lack of preparedness, the use of agricultural and rural development subsidies designed to support agriculture and the countryside opened up a number of new options for farmers and businesses. Concerning the outcomes of the subsidies, however, various approaches have been drawn up. This study has mapped up the economic and social effects that have been experienced in the Sarkad District in regional dimensions.

In the field of agricultural and rural development subsidies, the Sarkad District can be characterized by a strongly concentrated pattern, while in the region classic distribution can be seen, and at the same time it can be ascertained that from 2007 until 2013 the given concentration was evenly dissolved both regionally and across the district. The analysis of the Complex Development Index showing the development rate of settlements has pointed out that

the settlements have preserved their positions in development in the South Great Plain Region, and there are just minor opportunities to improve their positions. On the other hand, when specific settlements are examined, the development positions of the settlements have improved in the Sarkad District. A significant cause and effect correlation can be found between the Complex Development Index and the agricultural, rural development subsidies. If the levels of the development of settlements are examined with the use of the difference in differences method, then on the basis of the per capita subsidies subsidization can be suggested to decrease the level of development, while on shorter time horizons the alternation of positive and negative effects can be observed.

During the analysis of the balance sheet data of agricultural enterprises, improving tendencies can be observed in liabilities. The indicators of property, financial and income standing can be described by strongly hectic fluctuations, still the chances of the businesses to improve their positions are considerable. Subsidies tend to be in a significant cause and effect correlation with returns on sales, and it has a positive influence on the indicator alongside the profit reserve, whereas the combined value of inventories and liquid assets has a negative impact.

Among the farmers and businesses receiving subsidies in the Sarkad District, the dominant form of subsidization is the single area payment scheme, which pushes investment and development subsidies to the background. There are significant correlations between certain socio-demographic characteristics of the businesses and the grant awards, while on the basis of the per capital net incomes of the businesses both settlements and farmers can be segmented.

The hypotheses raised in the description of the topic have been proved in the chapter about conclusions and recommendations, where four of the six initial hypotheses have been fully, and two of them have been partially accepted. In connection with the comprehensive objective, seven novel results have been drawn up.

IRODALOMJEGYZÉK

1. ABLER, D. (2004): Multifunctionality, Agricultural Policy, and Environmental Policy. *Agricultural and Resource Economics Review*. 33. 8-17.
2. ADAMECZ, A. – BÖRDŐS, K. – CZAFIT, B. – LÉVAY, P. – NAGY, E. – TÓTH, G. CS. – SCHARLE, Á. (2013): Foglalkoztathatóságot javító beavatkozások célcsoport- és hatásvizsgálata, Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet, 153.
3. AGENDA (1999): Draft of Commission information brochure for the general public on Agenda 2000. Europe's Agenda 2000. http://ec.europa.eu/agenda2000/public_en.pdf, letöltés dátuma: 2012. augusztus 28.
4. AGRÁR- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TÁMOGATÁSOK (2012): Agrár- és vidékfejlesztési támogatások 2007-2011. Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal. Budapest. ISSN 2061-2648
5. AGRO NAPLÓ (2012): Idejében fel kell készülni az új támogatási rendszerre! Országos mezőgazdasági szakfolyóirat XVI. évfolyam 2012/07 <http://www.agronaplo.hu/szakfolyoirat/2012/07/tudositas/4871>, letöltés dátuma: 2012. október 20.
6. ÁNGYÁN, J. – FÉSŰS, I. – PODMANICZKY, L. – TAR, F. (1999): Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program a környezetkímélő, a természet védelmét és a táj megőrzését szolgáló mezőgazdasági termelési módszerek támogatására. FVM agrár-környezetgazdálkodási tanulmánykötetek. Budapest. 22.
7. AOA (1995): Agreement of Agriculture, http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/14-ag.pdf, letöltés dátuma: 2011. április 12.
8. COHEN, E. (1997): Fonds de roulement, besoin en fonds de roulement et tresorerie. Chaptire 9, Analyse Financiere. 4 edition, Economica, Paris, 267-300.
9. BAINÉ SZABÓ, B. (2003): A vidékfejlesztés gazdasági, ökológiai és társadalmi funkcióinak összefüggése Hortobágy menti településeken, Ihrig Károly Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Debrecen, 153.
10. BAKAY, A. – HUANG, J. (2010): Impact of Agricultural Subsidies on US Exports to Mexico and Canada: Case Study of Selected Agricultural Products. *Research Journal of International Studies*. Issue 17. (November, 2010), p. 174-182.
11. BÁLINT, GY. (2009): Statisztika elmélet és gyakorlat, Scientia Kiadó, Kolozsvár, ISBN 978-973-1970-17-2, 191.
12. BÁLINT, A. – BÁLINT, J. – HOLLÓ, M. – JUHÁSZ, M. (2007): Mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolata. In: BÁLINT, J – JUHÁSZ, M – KATONÁNÉ KOVÁCS, J – NAGY, G (szerk.): Vidékfejlesztés, vidékfejlesztés intézményrendszere. DE-ATC-AVK, Budapest, 52-65.
13. BALOGH, P. (2010): Többváltozós gazdasági problémák statisztikai elemzése, Egyetemi előadás, Debrecen
14. BALTZER, K. – HANSEN, H. (2011): Agricultural input subsidies in Sub-Saharan Africa, Evaluation Study. Ministry of Foreign Affairs of Denmark. Institute of Food and Resource Economics, University of Copenhagen. Rolighedsvej 25, 1958 Frederiksberg C. p. 40.
15. BARANYI, B. (2005): „Maradék Biharország” In: Baranyi Béla és Porkoláb Lajos (szerk.): „Maradék Biharország Berettyóújfalu megújuló szerepkörben. B Tónus kiadó. Berettyóújfalu. 27-45.
16. BARTENSTEIN, C. (2010): Federal Farm Subsidies and Agricultural Industrialization. *Economics Honors Thesis*, 95.
17. BEARD, N. – SWINBANK, A. (2001): Decoupled payments to facilitate CAP reform. *Food Policy*, Elsevier, vol. 26(2), 121-145.

18. BÉKÉS, G. (2014): Az uniós pénzosztás óriási kudarca, MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet és Közép-európai Egyetem, http://index.hu/gazdasag/defacto/2014/04/14/ez_unios_tagsagunk_legnagyobb_kudarca/#, letöltés dátuma: 2014.05.05.
19. BEUS, C. – DUNLAP, R. (1990): “Conventional versus Alternative Agriculture: The Paradigmatic Roots of the Debate,” *Rural Sociology*. 55, No 4. 590-616.
20. BIRÓ, SZ – SZÉKELY, E. – RÁCZ, K. FIELDSEND, A. F. – MOLNÁR, A. – VARGA, E. – MISKÓ, K. (2014): Innováció a magyar agrár- és vidékfejlesztésben, *Agrárgazdasági Könyvek*, AKI, 150.
21. BÍRÓ, T. – PUCSEK, J. – SZTANÓ, I. (2001): Vállalkozások tevékenységének komplex elemzése, *Perfekt Rt.*, ISBN 9633944260, Budapest, 257.
22. BÍRÓ, P. – MOLNÁR, L. (2004): A kistérségi szintű relatív fejlettség meghatározása. *Területi Statisztika* 7. (44.) 6. 564.
23. BLANDFORD, D. – BOISVERT R. N. (2005): Non-trade concerns: reconciling domestic policy objectives with trade liberalization. *International Journal Agricultural Resources Governances and Ecology*, 4 (2005):277-291.
24. BORKÓ, T. – OSZLAY, A. (2007): Az Európai Unió költségvetési forrásainak várható makrogazdasági és fiskális hatásai 2007-2013-ban, *ICEG EC, Munkafüzet* 21. 42.
25. BREDAHL, M. E. – PRESTEGARD, S. S. – NERSTEN, N. K. (2002): Multifunctionality: Concepts and Applications to the WTO Negotiations on Agriculture. Xth EAAE Congress, ‘Exploring Diversity in the European Agri -Food System’. Zaragoza (Spain), 28-31 August 2002, pp. 14.
26. BRIGGEMAN, B. C. (2010): The New ACRE Program: Costs and Effects. *The Main Street Economist. Regional and rural analysis*. p. 1-6.
27. BUDAY-SÁNTHA, A. (2010): Vidékfejlesztés, *Gazdálkodás*, Budapest, 54. 7. 792-798.
28. CAP (2002): Common Agricultural Policy reform, <http://www.euractiv.com/en/cap/common-agricultural-policy-reform/article-10996>, letöltés dátuma: 2011. április 13.
29. CARVALHO-RIBEIRO, S. M. – LOVETT, A. - O’RIORDAN, T. (2010): Multifunctional forest management in Northern Portugal: Moving from scenarios to governance for sustainable development. *Land Use Policy*. 27. (2010) 1111–1122.
30. CORK DECLARATION (1996): Corki Nyilatkozat, http://europa.eu.int/comm/agriculture/rur/cork_en.htm, letöltés dátuma: 2011. április 13.
31. DARÁNYI IGNÁC TERV (2012): Darányi Ignác Terv a Nemzeti Vidékstratégia (NVS 2012–2020) végrehajtásának keretprogramja. Vidékfejlesztési Minisztérium. http://www.kormany.hu/download/6/30/70000/DIT_kiadvany_210x148mm_LEADv%C3%A9g%C5%91-v%C3%A9g%C5%91.pdf, letöltés dátuma: 2012. március 3.
32. DEVRIES, B. (2000): Multifunctional Agriculture in International Context: a Review. *The Land Stewardship Project*, <http://www.landstewardshipproject.org/mba/MFAReview.pdf> letöltés dátuma: 2012. augusztus 8.
33. DORGAI, L. – UDOVECZ, G. (2009): A közvetlen agrártámogatások feltételezett csökkentésének becsült hatásai Magyarországon, *Gazdálkodás*, 53. évfolyam, 2. szám 128-137.
34. DÖVÉNYI, Z. (2010): Magyarország kistájainak katasztere, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 876.
35. EC (2003): Rural development in the European Union. European Commission. <http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2003/en.pdf>, letöltés dátuma: 2012. január 29.
36. EC (2006): New perspectives for EU rural development. European Commission. <http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2006/en.pdf>, letöltés dátuma: 2012. január 29.
37. EC (2011a): COMMISSION STAFF WORKING PAPER IMPACT ASSESSMENT Common Agricultural Policy towards 2020. European Commission,

http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/perspec/cap-2020/impact-assessment/annex4_en.pdf
letöltés dátuma: 2012. január 29.

38. EC (2011b): AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS RENDELETE a közös agrárpolitika keretébe tartozó támogatási rendszerek alapján a mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok megállapításáról. http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/legal-proposals/com625/625_hu.pdf, letöltés dátuma: 2013. január 30.
39. EC (2011c): AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS RENDELETE az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról. http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/legal-proposals/com627/627_hu.pdf, letöltés dátuma: 2013. január 30.
40. EC (2012a): Rural Development in the EU Statistical and Economic Information Report 2012. European Commission. http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/rural-development/2012/full-text_en.pdf, letöltés dátuma: 2013. január 30.
41. EC (2012b): A Közös Agrárpolitika történeti fejlődése http://ec.europa.eu/agriculture/cap-history/index_en.htm, letöltés dátuma: 2012 augusztus 8.
42. EC DIRECTORATE (1999): EC Directorate General of Agriculture, Info-Paper, 1. www.europa.eu.int/comm/agriculture/external/wto/document/ip2_en.pdf, letöltés dátuma: 2012 augusztus 8.
43. EK RENDELET (2005): 1698/2005/EK Rendelet, Az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:277:0001:0040:HU:PDF>, letöltés dátuma: 2011. március 7.
44. ELTE (2005): Területi egyenlőtlenségek, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, 1-33.
45. EWG (2013): EWG (Environmental Working Group) Farm Subsidies. <http://farm.ewg.org/region.php>, letöltés dátuma: 2013. március 21.
46. FAOSTAT (2013): Food Production - net per capita Production index Number (2004-2006=100). <http://faostat3.fao.org/home/index.html#VISUALIZE>, letöltés dátuma: 2013. március 21.
47. FAZEKAS, S. (2010): A magyar vidék talpra állításáért! Gazdálkodás. 54. 6. 583-586.
48. FEHÉR, A. – CZIMBALMOS, R. – KOVÁCS, GY. – SZEPESY, E. (2010): Birtokkoncentráció, foglalkoztatás, diverzifikáció és multifunkcionalitás. Gazdálkodás, 54. 3. 286-296.
49. FEHÉR, A. (2005): A vidékgazdaság és a mezőgazdaság, Agroinform Kiadó, Budapest, 336.
50. FERTŐ, I. (2013): A vidékfejlesztési programok hatásai a magyar vidék jólétére: egy lehetséges megközelítés, MTA KRTK, Budapest, 54.
51. FICSOR, Á. (2006): Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégia Terv és a versenyképesség. Gazdálkodás. 50. 6. 2-7.
52. FORGÁCS, CS. (2003): A mezőgazdaság szerepe a vidékfejlesztésben. Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén (AVA) 2003. április 1-2. 1-11. <http://www.avacongress.net/ava2003/cd/pdf/D273.pdf>, letöltés dátuma: 2011. április 20.
53. FVM (2004): Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az EMOGA Garanciarészleg Intézkedéseire. <http://www.fvm.hu/doc/upload/200409/nvt1.pdf>, letöltés dátuma: 2012. január 5.
54. FVM (2006): Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program. http://www.fvm.gov.hu/doc/upload/200606/avop_hun_060627.pdf, letöltés dátuma: 2011. november 3.
55. FVM (2007): Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv (2007-2013). Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium. http://www.fvm.gov.hu/doc/upload/200701/umvst_01_12_hivatalosan_benyujtott.pdf, letöltés dátuma: 2012. január 10.
56. GAZDASÁGI SZERKEZET-ÁTALAKÍTÁSI PROGRAM (2005). Sarkadi kistérség gazdasági szerkezet-átalakítási programja, Békés Megyei Agrárkamara, Békéscsaba, 153.

57. GLATZ, F. (2008): Új vidékpolitika. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 270.
58. GREER, A. – HIND, T. (2012): Inter-institutional decision-making: The case of the Common Agricultural Policy. *Policy and Society* 31 (2012) 331-341.
59. GROOT, J. C. J. – JELLEMA, A. – ROSSING, W. A. H. (2010): Designing a hedgerow network in a multifunctional agricultural landscape: Balancing trade-offs among ecological quality, landscape character and implementation costs. *European Journal of Agronomy*. 32. (2010) 112-119.
60. HAJDU, O. (2003): Többváltozós statisztikai számítások, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
61. HALMAI, P. (2002): Az Európai Unió agrárrendszere. Budapesti Agrárkamara és a Mezőgazda Kiadó közös kiadása. Budapest. 345.
62. HALMAI, P. (2010): Közös Agrárpolitika. In: KENGYEL. Á. (szerk.): Az Európai Unió közös politikái. Akadémiai Kiadó. Budapest. 247-269.
63. HÁMORI, B. (2001): Európai Unió Fogalomtár. Szaktudás Kiadó Ház. Budapest. 455.
64. HART, K. – BALDOCK, D. (2011): Greening the cap: delivering environmental outcomes through pillar one. Institute for European Environmental Policy. 26.
65. HERCZEG, A. (2009): Társas mezőgazdasági vállalkozások forrás- és tőkeszerkezetének elemzése 2002-2006 között, doktori értekezés, Ihrig Károly Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Debrecen, 150.
66. HOLLÓ, M. – JUHÁSZ, M. (2008): Innovációs láncok és a multifunkcionális mezőgazdaság szerepe a vidékfejlesztésben, *A falu*, 23. évf. 1. sz., 41-53.
67. HORVÁTH, D. – SAJTOS, L. (2001): A termékdesign sajátosságainak szerepe a termékek fogyasztói megítélésében I., *Marketing & Menedzsment* 4., 49-57.
68. HUBAI, J. (2006): Az uniós csatlakozás hatása Magyarország természetierőforrás-gazdálkodására. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 176.
69. HUNYADI, L. – VITA, L. (2008a): Statisztika I., AULA Kiadó, Budapest, 348.
70. HUNYADI, L. – VITA, L. (2008b): Statisztika II., AULA Kiadó, Budapest, 300.
71. HUYLENBROECK, G. Van – VANDERMEULEN, V. – METTEPENNINGEN, E. – VERSPECHT, A. (2007): Multifunctionality of agriculture: a review of definitions, evidence and instruments. *Living Reviews of Landscape Research* 1. 3. <http://www.livingreviews.org/lrlr-2007-3>. letöltés dátuma: 2011. április 18.
72. HUZSAI, L. (2010): Biometriai módszerek az SPSS-ben – SPSS alkalmazások. Debreceni Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kar, Jegyzet, 255.
73. INGO, M. D. – CROOME, D. (2004): Trade Agreements: Achievements and Issues Ahead. Chapter 2, from *Agriculture and the WTO: Creating a Trading System for Development*, ed by Merlinda D. Ingo and John D. Nash. World Bank.
74. JAMBOR, A. – HARVEY, D. (2010): CAP Reform Options: A Challenge for Analysis & Synthesis. Centre for Rural Economy Discussion Paper Series No. 28. <http://www.ncl.ac.uk/cre/publish/discussionpapers/pdfs/dp28JamborHarvey.pdf> letöltés dátuma: 2012. szeptember 12.
75. JARAS (2014a): Az EU-s pénzek 60 százalékát gazdaságfejlesztésre fordítjuk 2014-től, <http://www.jaras.info.hu/20130131/az-eu-s-penzek-60-szazalekat-gazdasagfejlesztésre-forditjuk-2014-tol.html> letöltés dátuma: 2014. május 22.
76. JARAS (2014b): A Sarkadi járás térképe, <http://www.jaras.info.hu/lap/sarkadi-jaras> letöltés dátuma: 2014. május 22.
77. JUHÁSZ, M. (2007): Vidékpolitika – Strukturális politika. In: BÁLINT. A – JUHÁSZ, M – KATONÁNÉ KOVÁCS, J – NAGY, G (szerk.): Vidékfejlesztés, vidékfejlesztés intézményrendszere. DE-ATC-AVK, Budapest, 77-96.

78. KAPRONCZAI, I. (2011): A magyar agrárgazdaság napjainkban, Gazdálkodás, 55. évfolyam 7. szám, 615-628.
79. KAPRONCZAI, I. – UDOVECZ, G. (2009): A magyar agrárgazdaság helyzete. Gazdálkodás. 53. 6. 532-545.
80. KATONÁNÉ KOVÁCS, J. (2006): Az agrár-környezetvédelem és a vidékfejlesztés összefüggései az Európai Unióhoz történő csatlakozás tükrében. Doktori (PhD) értekezés. Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Debrecen, 172.
81. KEENEY, D. – KEMP, L. (2002): A New Agricultural Policy for the United States The Institute for Agriculture and Trade Policy and The Minnesota Project. Produced for the North Atlantic Treaty Organization Advanced Research Workshop on Biodiversity Conservation and Rural Sustainability. Krakow, Poland, November 6, 2002, 11.
82. KELLE, V. (2011): A támogatások és a likviditás összefüggéseinek vizsgálata a békés megyei mezőgazdasági vállalkozásokra, doktori értekezés, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő, 192.
83. KENDALL, M. G. – STUART A. (1973): The Advanced Theory of Statistics, Volume 2: Inference and Relationship, Griffin. ISBN 0-85264-215-6 (Section 31.19)
84. KERÉK, Z. – MARSELEK, S. (2009): A vidékfejlesztés gyakorlata, lehetőségek, intézkedések. Szaktudás Kiadó Ház. Budapest. 404.
85. KERÉKGYÁRTÓ, GYNÉ. – MUNDRUCZÓ, GY. – SUGÁR, A. (2001): Statisztikai módszerek és alkalmazásuk a gazdasági, üzleti elemzésekben. AULA Kiadó, Budapest, 446.
86. KETSKEMÉTY, L. – IZSÓ, L. (2005): Bevezetés az SPSS programrendszerbe. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 459.
87. KÉZDI, G. (2004): Az aktív foglalkoztatáspolitikai programok hatásvizsgálatának módszertani kérdései, Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Kutatóközpont Munkaerőpiaci Kutatások Műhelye, Budapest, 2004/2. szám, ISBN 963 9321 98 2, 56.
88. KÉZDI, G. (2011): Közelkép – Foglalkoztatáspolitikai programok hatásvizsgálata, MTA, Budapest, 44-203.
89. KILIAN, S. – ANTÓN, J. – SALHOFERA, K. – RÖDERA, N. (2012): Impacts of 2003 CAP reform on land rental prices and capitalization. Land Use Policy 29 (2012) 789-797.
90. KISS, J. P. (2005): Pearson-féle lineáris korrelációs együttható, In: Társadalmi jelenségek térbeli együttmozgása, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest, 33.
91. KOVÁCS, I. (2011): A jövedelemeloszlás és jövedelem-egyenlőtlenség a személyijövedelemadó-bevallási adatok tükrében, Statisztikai Szemle, 89. évfolyam, 3. szám, 294-312.
92. KOVÁCS, T. (2003): Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 284.
93. KŐSZEGLI, I. (2014): Az üzemszerkezet átalakulása a Dél-alföldi Régióban a rendszerváltás után Magyarországon, In: Kulturális és társadalmi sokszínűség a változó gazdasági környezetben, International Research Institute s.r.o., Komarno, ISBN 978-80-89691-10-4, 26-34.
94. KSH (2011): Népszámlálási adatok – Településsztaisztikai adatok www.ksh.hu letöltés dátuma: 2014. január 15.
95. KSH (2013): Tájékoztatási adatbázis – Településsztaisztikai adatok. www.ksh.hu letöltés dátuma: 2013. december 16.
96. KSH (2014): Statisztikai tükör, VII. évfolyam, 100. szám, 6.
97. LEHMANN, K. – NYERS, J. (2009): Az Európai Unió fejlesztési forrásainak felhasználása, Statisztikai Szemle, 87. évfolyam 2. szám, 133-155.
98. LENGYEL, L. (2005): A hazai SAPARD pályázatok tapasztalatai és tanulságai. Gazdálkodás. XLIX. 1. 1-13.

99. LENGYEL, L. (2006): Az AVOP pályázatok vizsgálatának néhány tapasztalata. *Gazdálkodás*. 50. 3. 1-12.
100. LHH TERVDOKUMENTUM (2009): Sarkadi kistérség LHH tervdokumentum és projektsomag, Sarkad, 119.
101. LI, Z. – WU, K. (2011): Productivity change and agricultural policy reform in China: village level evidence for 1995 to 2009. Selected Paper prepared for presentation at the Agricultural & Applied Economics Association's 2011 AAEA & NAREA Joint Annual Meeting, Pittsburgh, Pennsylvania, July 24-26, 2011. p. 21.
102. LOBLEY, M. – BUTLER, A. (2010): The impact of CAP reform on farmers' plans for the future: some evidence from South West England. *Food Policy* 35, 341–348.
103. LOSCH, B. (2004): Debating the Multifunctionality of Agriculture: From Trade Negotiations to Development Policies by the South. *Journal of Agrarian Change*. 4: 336-360.
104. LOSONCZ, M. (2004): Európai Unió kihívások és magyar válaszok. Osiris Kiadó. Budapest. 274.
105. MADDALA, G. S. (2004): Bevezetés az ökonometriába, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 704.
106. MAGDA, S. (2008): Az agrárgazdaság és vidékfejlesztés az 1960-as évektől az EU csatlakozásig Magyarországon. *Gazdálkodás*. 21/52. 19-25.
107. MAJOR, K. (2005): Időbeli átmenetek: a Markov-láncok, In: Területi egyenlőtlenségek, ELTE, Budapest, 33.
108. MALHOTRA, N. K. (2009): Marketingkutató, Akadémiai Kiadó Zrt., ISBN 9789630586481, Budapest, 832.
109. MAROSI, S. – SOMOGYI, S. (1990): Magyarország kistájainak katasztere I-II. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 1023.
110. MARSDEN, T. – SONNINO, R. (2008): Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of Rural Studies*. 24. (2008) 422–431.
111. MÁRTON, A (2002a): Az Európai Unió közös agrárpolitikája. Szaktudás kiadó Rt. <http://www.fvm.gov.hu/doc/upload/200407/agrarpolitika.pdf> (2012 szeptember 12.)
112. MÁRTON, A (2002b): Az Európai Unió vidékfejlesztési politikája. Szaktudás kiadó Rt. <http://www.fvm.gov.hu/doc/upload/200407/vidékfejlesztés.pdf> (2012 szeptember 12.)
113. MATOLCSI, L. (1984): Püspökladány kulturális élete egy felmérés tükrében, utalással a tennivalókra. Múzeumi kurír. 7. sz.
114. MET (2014): Magyarország éghajlata, http://www.met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata/altalanos_eghajlati_jellemzes/altalanos_leiras/ letöltés dátuma: 2014. június 2.
115. MÉSZÁROS, S. – CSÁKI, CS. (1981): Operációkutatási módszerek alkalmazása a mezőgazdaságban, Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 533.
116. MICHALEK, J. – ZARNEKOW, N. (2012): Construction and application of the Rural Development Index to analysis of rural regions, European Commission, Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies, 96.
117. MOLNÁR, A. (2011): A fenntartható-érték számítás mezőgazdasági adaptációjának kritikai elemzése, Doktori értekezés, Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő, 156.
118. MOLNÁR, L. (2008): A többszörös korrespondencia-elemzés (MCA) elmélete és gyakorlata, I. Országos Gazdasági és Pénzügyi Matematikai PhD Konferencia, Budapesti Műszaki Főiskola, Tanulmánykötet, Budapest (ISBN: 978-963-9263-41-3) 1-6.
119. MOON, W. – GRIFFITH, J. W. (2011): Assessing holistic economic value for multifunctional agriculture in the US. *Food Policy*. 36. (2011) 455–465.

120. MOON, W. (2012): Conceptualizing Multifunkcional Agriculture from a Global Perspective. Southern Agricultural Economics Association Annual Meeting. Birmingham, AL, February 4-7, 2012.
121. NÁBRÁDI, A. – PUPOS, T. – TAKÁCSNÉ GYÖRGY, K. (2007): Üzemtan I., DE AMTC AVK, ISBN 978-963-9732-70-4, Debrecen, 141.
122. NAGY, S. GY. (2013): Evaluation of EU Fund Dependency – Dead Weight Loss and Substitution Effect, TERRITORIAL COHESION IN EUROPE, Pécs, 27th of June 2013.
123. NAGY, G. (2007): Multifunkcionális erőforrás analízis a vidékfejlesztésben, AVA, Vidékfejlesztési Szekció I. DE ATC AVK, Debrecen, 2007. március 20-21. CD
124. NAGY, G. (2012): A vidék helyzete hazánkban. Nem publikált egyetemi előadás. Debrecen
125. NEUMANNÉ VIRÁG, I. (2009): Liberalizációs törekvések az agrárkereskedelem piacán. EU WORKING PAPERS. 2/2009. pp. 77-86.
126. NFT (2003): A Nemzeti Fejlesztési Terv kidolgozásának háttere. <http://www.hefop.hu/page.php?MenuID=63> letöltés dátuma: 2011. november 3.
127. NFGM (2009). Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium, http://www.nfgm.gov.hu/data/cms1918969/Tajekoztato_Terfejl_v6.pdf letöltés dátuma: 2011. november 3.
128. OECD (2001): Multifunctionality. Towards an analytical framework. Paris <http://www.oecd.org/dataoecd/62/38/40782727.pdf> letöltés dátuma: 2012. március 5.
129. ÓNODI, A. (2005): Gazdasági hozzáadott érték (EVA) mutató számítás számviteli korrekciói a magyar szabályozási környezetben, 57. sz. Műhelytanulmány, Budapesti Corvinus Egyetem, 29. <http://edok.lib.uni-corvinus.hu/85/1/%C3%93nod57.pdf> letöltés dátuma: 2014. november 24.
130. PALOMA, S. G. – CIAIAN, P. – CRISTOIU, A. – SAMMETH, F. (2013): The future of agriculture. Prospective scenarios and modelling approaches for policy analysis. Land Use Policy 31 (2013) 102-113.
131. PLOEG, J. D. van der – ROEP, D. (2003): Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe. In: HUYLENBROECK, G. Van - DURAND, G. (eds): 'Multifunctionality: A new paradigm for European agriculture and rural development?' 2003. Aldershot. Ashgate, 37-83.
132. POPP, J. – MOLNÁR, A. (2010): Közös Agrárpolitika 2013 után: kihívások és lehetséges válaszok. Gazdálkodás. 1/54. 2-25.
133. POPP, J. (2004): Az EU Közös Agrárpolitikájának elmélete és nemzetközi mozgáster. Európai Agrárpolitikai Kft. Budapest. 320.
134. PUPOS, T. – PÉTER, ZS. – KIS, S. T. – GÓR, A. (2010): A forgótőke és elemeinek értelmezése, valamint a forgótőke-menedzsment, Gazdálkodás, 54. évf., 5. sz. 488-498.
135. RADNÓCZY, ZS. (2004): Támogatások az Európai Unióban: a közösségi és a tagállami támogatások jogalapja, az összeegyeztethetőség és a jogvédelem kérdései. Akadémiai Kiadó. Budapest. 293.
136. RAGGI, M. – SARDONINI, L. – VIAGGI, D. (2013): The effects of the Common Agricultural Policy on exit strategies and land re-allocation, Land Use Policy 31 (2013) 114– 125.
137. RENTING, H. – ROSSING, W. A. H. – GROOT, J. C. J. – PLOEG, J. D. Van Der – LAURENT, C. – PERRAUD, D. – STOBBELAAR, D. J. Van – ITTERSUM, M. K. (2009): Exploring multifunctional agriculture. A review of conceptual approaches and prospects for an integrative transitional framework. Journal of Environmental Management. 90. S112–S123.
138. RIEGER, L. – SZŐKE, GY. (2010): Példa lehet-e a KAP számára az USA új agrártámogatási (árbevétel biztosítási) eszköze? LI. Georgikon Napok, Keszthely, 794-791.
139. RITSON, C., – HARVEY, R. (1997): The Common Agricultural Policy. 2nd edition. UK: CAB International, Wallingford. 440.

140. RIZOV, M. (2004): Rural development and welfare implications of CAP reforms. *Journal of Policy Modeling*. 26. 209–222.
141. SAJTOS, L. – MITEV, A. (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv, Alinea Kiadó, Budapest, 402.
142. SAPARD PROGRAM ÉRTÉKELÉSE (2007): A SAPARD PROGRAM EX-POST ÉRTÉKELÉSE dokumentum. http://sapard-avop-nvt.kormany.hu/download/f/e9/10000/SAPARD_expost_Magyarorsz%C3%A1g.pdf letöltés dátuma: 2011. október 25.
143. SAPARD TERV (1999): MAGYARORSZÁG SAPARD TERVE 2000-2006 dokumentum. Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium. <http://sapard-avop-nvt.kormany.hu/download/5/0a/10000/Magyarorsz%C3%A1g%20SAPARD%20terve%202000-2006.pdf> letöltés dátuma: 2011. október 25.
144. SARACENO, E. (2002): Rural development policies and the second pillar of the common agricultural policy. <https://www.tcd.ie/Economics/staff/amtthews/FoodPolicy/CourseMaterials/Readings/saraceno.pdf> letöltés dátuma: 2012. május 12.
145. SIKLÓSI, Á. – VERESS, A. (2011): Pénzügyi számvitel II. A beszámolóképzítés, Perfekt Rt., ISBN 978-963-394-661-9, Budapest, 408.
146. SOMOGYI, S. (2010): A mezőgazdaság és élelmiszertermelés globális, európai és lokális problémái regionális összefüggésekben, MRTT Nyári Egyetem, Debrecen, 2010, július 26. – augusztus 1. www.mrtt.hu/nyari_egyetem/eloadasok/somogyi_szoveg.pdf letöltés dátuma: 2012. október 11.
147. STATISZTIKAI TÜKÖR (2011): Sarkadi kistérség, MTA Gyerekszegénység Elleni Program, http://gyerekesely.tk.mta.hu/uploads/files/vegl_Sarkadi_kisterseg_tukor_11maj23.pdf letöltés dátuma: 2013. október 13.
148. SWINBANK, A. (2012): Another reform? Proposals for the post-2013 Common Agricultural Policy. *World Agriculture: Problems and Potential*, 3, 32–37.
149. SVÁB, J. (1979): Többváltozós módszerek a biometriában, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 222.
150. SZÉKELYI, M. – BARNA, I. (2002): Túlélőkészlet az SPSS-hez, Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára, Budapest, Typotex, 453.
151. SZŰCS, I. – FARKASNÉ FEKETE, M. (2008): A hatékonyság mint rendező elv. In: SZŰCS, I. – FARKASNÉ FEKETE, M. (szerk.): Hatékonyság a mezőgazdaságban. Agroinform Kiadó. Budapest. 13-22.
152. SZŰCS, I. – TÖRCSVÁRI, ZS: (2002): Kétváltozós sztochasztikus kapcsolatok elemzése, In: Szűcs, I. szerk.: Alkalmazott statisztika, Agroinform Kiadó, Budapest, 275-344.
153. TAMUS, A.-NÉ (2009): A marketingkutatás gyakorlata, Károly Róbert Kutató – Oktató Közhasznú Nonprofit Kft., Gyöngyös, 302.
154. TÉRPORT (2012): Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020, Vidékfejlesztési Minisztérium. http://www.terport.hu/webfm_send/2767 letöltés dátuma: 2012. március 2.
155. TÉRPORT (2014): Térport szakmai portál, <http://www.terport.hu/regio/magyarország-regioi/delalfoldi-regio> letöltés dátuma: 2014. január 5.
156. THE TREATY OF ROME, (1957): Római Szerződés, 1957. március 25. http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf letöltés dátuma: 2012. szeptember 12.
157. TÖMPE, F. (2004): Kína agrárgazdaságának néhány jellemzője, *Gazdálkodás*. XLIX. évfolyam 5. szám, 70-79.
158. TÓTH, T. – MÁTÉ, P. (2013): Vidékfejlesztés a döntéshozatali eljárások tükrében, In: A falutípológiától a marketingföldrajzig, (szerk: Tiner Tibor–Tóth Tamás) SZIE Kiadó, Gödöllő, 217-236.

159. TÖRÖNÉ DUNAY, A. (2012a): A Közös Agrárpolitika reformja – új lehetőség a felzárkózásra? *Gazdálkodás*. 6/56. 500-511.
160. TÖRÖNÉ DUNAY, A. (2012b): Az EU agrártámogatási rendszerének változásai és a csatlakozás hatása a mezőgazdasági vállalkozásokra. Doktori (PhD) értekezés. Szent István Egyetem. Gödöllő. 173.
161. TRÓN, ZS. (2008): Az európai uniós támogatások hatásának a vizsgálata, *Competitio*, 7. évf. 1. sz. 83-101.
162. TURNER, A. (2003): A tulajdonosi érték maximalizálásának lehetőségei Magyarországon, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Gazdálkodástani PhD program, PhD értekezés, Budapest, 161.
163. UDOVECZ, G – PESTI, CS. – KESZTHELYI, SZ. (2012): Nyertes és vesztes gazdaságok Magyarországon. *Gazdálkodás*. 5/56. 387-397.
164. UDOVECZ, G. (2007): Az európai agrárpolitika eszményei és realitásai. *Gazdálkodás*. 51. 2. 1-9.
165. UDOVECZ, G. (2010): A Közös Agrárpolitika reformja magyar (kutatói) szempontból. *Gazdálkodás*. 7/54. 717-730.
166. ÚMFT (2007): Új Magyarország Fejlesztési Terv. http://pik.elte.hu/file/_j_Magyarorsz_g_Fejleszt_si_Terv___MFT_.pdf letöltés dátuma: 2012 január 11.
167. ÚMVP (2007): Új Magyarország Vidékfejlesztési Program. http://www.umvp.eu/files/umvp_program_teljes.pdf letöltés dátuma: 2012. január 11.
168. UNCED (1993): Report of the United Nations Conference on Environment and Development, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/836/55/PDF/N9283655.pdf?OpenElement>, letöltés dátuma: 2011. április 12.
169. VARGHA, A. (2011): A parciális korrelációs együttható értelmezési problémái a többdimenziós normalitás feltételének sérülése esetén, *Statisztikai Szemle*, 89. évfolyam, 3. szám, 275-293.
170. VÁSÁRY, M. (2008): Az agrártámogatási rendszer adaptációja (A közvetlen támogatások implementációjának egyes összefüggései). Doktori (PhD) értekezés. Szent István Egyetem. Gödöllő. 183.
171. VIAGGI, D. – PALOMA, S. G. – MISHRA, A. – RAGGI, M. (2013): The role of the EU Common Agricultural Policy: Assessing multiple effects in alternative policy scenarios. *Land Use Policy* 31 (2013) 99-101.
172. VIZDÁK, K. (2002): Többváltozós gazdasági problémák statisztikai elemzése: a diszkriminanciaanalízis. In: Szűcs, I. szerk.: *Alkalmazott statisztika*, Agroiinform Kiadó, Budapest, 477-495
173. WEISZ, M. – KOVÁCS, L. (2007): Agrár- és vidékfejlesztési programok Magyarországon (2002-2013) elért és várható eredmények. *Gazdálkodás*. 51. 4. 59-72.
174. WIGGINS, S. – BROOKS, J. (2010): The use of input subsidies in developing Countries. *Global Forum on Agriculture*. 29-30 November 2010. Policies for Agricultural Development, Poverty Reduction and Food Security. p. 22.
175. WILSON, G. A. (2007): *Multifunctional Agriculture: A Transition Theory Perspective*. CABI. UK. 368.
176. WILSON, G. A. (2008): From 'weak' to 'strong' multifunctionality: Conceptualising farm-level multifunctional transitional pathways. *Journal of Rural Studies*. 24. (2008) 367–383.
177. WOLF, S. A. (2008): Professionalization of agriculture and distributed innovation for multifunctional landscapes and territorial development. *Agric Hum Values*. (2008) 25:203–207.

Jogszabályok

- 1290/2005/EK tanácsi rendeletnek az Európai Mezőgazdasági Garanciaalapról (EMGA) és az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapról (EMVA) származó pénzeszközök kedvezményezettjeire

vonatkozó információk nyilvánosságra hozatalának tekintetében történő alkalmazása részletes szabályainak megállapításáról

2000. évi C. törvény a számvitelről

2007. évi XVII. törvény a mezőgazdasági, agrár-vidékfejlesztési, valamint halászati támogatásokhoz és egyéb intézkedésekhez kapcsolódó eljárás egyes kérdéseiről

311/2007-es kormányrendelet a kedvezményezett térségek besorolásáról

50/2008 (IV. 24) FVM rendelet az egységes területalapú támogatások és egyes vidékfejlesztési támogatások igényléséhez teljesítendő „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot” fenntartásához szükséges feltételrendszer, valamint az állatok állategységre való átváltási arányának meghatározásáról

SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

MTA IV. OSZTÁLY AGRÁRKÖZGAZDASÁGI BIZOTTSÁG ÁLTAL ELFOGADOTT PUBLIKÁCIÓK:

“B” KATEGÓRIÁS IDEGEN NYELVŰ, HAZAI KIADÁSÚ FOLYÓIRATOK:

1. **Horváth P.** (2012): Issues in the economic development and utilization of EU funds in a disadvantaged sub-region of the Southern Great Plain Region. APSTRACT. Vol. 6. Numbers 5. 45-52. (Karakterszám: 17 425)

“C” KATEGÓRIÁS MAGYAR FOLYÓIRATOK:

2. **Horváth P.** (2010): Kistérségek mai megítélése, a leghátrányosabb helyzetűek fejlesztési forrásai, kihasználásuk tapasztalatai a Sarkadi kistérségben, Debreceni Egyetem Agrártudományi Közlemények, Acta Agraria Debreceniensis, 2010/42. Debrecen, 105-110. (HU-ISSN 1587-1282) (Karakterszám: 33 769)
3. **Horváth P.** (2010): A kistérségi együttműködés új kihívásai a magyar-román határ menti perifériákon, A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei, Szerk.: Gulyás László, Kiadó: Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, II. évfolyam 2-3.szám. 268-277. (ISSN: 2062-1396) (Karakterszám: 26 148)
4. **Horváth P. – Nagy G.** (2012): A multifunkcionális mezőgazdaság és a fenntartható vidékfejlesztés egyes összefüggései, Debreceni Egyetem Agrártudományi Közlemények, Acta Agraria Debreceniensis, 2012/45. 29-38. (Karakterszám: 38 652)
5. **Horváth P.** (2012): A multifunkcionális mezőgazdaság szerepének értelmezése regionális dimenziókban. Debreceni Egyetem Agrártudományi Közlemények, Acta Agraria Debreceniensis, 2012/49. 177-182. (Karakterszám: 24 547)
6. **Horváth P.** (2013): A határon átnyúló együttműködések új lehetőségei és szerepük a hátrányos helyzetű kistérségek felzárkóztatásában, In: Közép Európai Közlemények, Szerk.: Gulyás László, Kiadó: Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, VI. évfolyam. 1-2. szám, 2013/1-2. No. 20-21. 317-324. (ISSN 1789-6339) (Karakterszám: 28 624)

NEMZETKÖZI PUBLIKÁCIÓ:

7. **Horváth P. – Nagy G.** (2011): Correlation between agriculture and rural development in a disadvantageous sub-region, Proceedings, Agricultural Economics and Rural Sociology Session, ISBN 978-953-6135-71-4, 46th Croatian & 6th International Symposium on Agriculture, February 14-18, 2011, Croatia, Opatija, 360-364. (Karakterszám: 17 479)

8. **Horváth P.** – Nagy G. (2011): Issues of development in the sub-statistical regions of the Southern Great Plain, chances for the people at the most disadvantageous situation, Second Agrimba-AVA Congress 2011: Dynamics of international cooperation in rural development and agribusiness, (szerk. Wim Heijman) 2011.06.22-2011.06.24., Wageningen University, Wageningen, 1-10. (Karakterszám: 25 548)
9. Nagy G. – Halász A. – **Horváth P.** (2011): The potential role of Middle-East European grasslands in multifunctional rural development, Second Agrimba-AVA Congress 2011: Dynamics of international cooperation in rural development and agribusiness, (szerk. Wim Heijman) 2011.06.22-2011.06.24., Wageningen University, Wageningen, 1-9. (Karakterszám: 18 944)

MAGYAR NYELVEN MEGJELENT ELŐADÁS IDEGEN NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓVAL:

10. **Horváth P.** (2009): Zsadány község története és fejlesztési lehetőségei, XXIX. ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA AGRÁRTUDOMÁNYI SZEKCIÓ, (szerk. Lehoczky É.) 2009.04.06-2009.04.08. Gödöllői Szent István Egyetem, Gödöllő, 378. (ISBN:9789632690957) (Karakterszám: 2 516)
11. **Horváth P.** (2010): A hátrányos helyzet gazdasági-társadalmi sajátosságai a Sarkadi kistérségben, „Féldőben” A közép-európai terület-, település-, vidék- és környezetfejlesztéssel foglalkozó doktori iskolák találkozója és konferenciája, IV. országos környezet-gazdaságtani PhD konferencia, IV. kötet, (szerk.: Buday-Sántha A. – Erdősi F. – Horváth GY.), Pécs, 177-189. (ISSN: 1588-5348) (Karakterszám: 29 245)
12. **Horváth P.** – Nagy G. (2011): A fejlettség és fejlesztés néhány kérdése egy magyar-román határ menti hátrányos helyzetű kistérségben, (szerk. Csata A. – Elek S.) Gazdasági válság – regionális kitekintés. 2011.05.06-2011.05.07. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 233-243. (ISBN:9786068052519) (Karakterszám: 25 335)
13. Nagy G. – **Horváth P.** – Halász A. (2011): Quo vadis (merre tovább) közép-kelet európai gyepek? (szerk. Lázár E.) Gazdasági és üzleti kihívások a Kárpát-medencében, 2011.05.06-2011.05.07. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 153-164.(ISBN:978-606-8052-52-6) (Karakterszám: 25 490)
14. **Horváth P.** – Nagy G. (2011): Az európai uniós források felhasználásának vizsgálata egy hátrányos helyzetű kistérségben, LIII Georgikon Napok (2011. szeptember 29-30.), Pannon Egyetem Georgikon Kar, Keszthely, 401-408. (Karakterszám: 19 409)
15. **Horváth P.** – Nagy G. (2012): A multifunkcionális földhasználat lehetőségei egy hátrányos helyzetű kistérségben, HURO/0901/135 számú, „A Bihar-hegység és a

Nyírség talajvédelmi stratégiájának kidolgozása az EU direktívák alapján” konferencia (szerk. Lazányi J. – Pető K.), DE-AGTC, Debrecen, 108-113. (ISBN 978-615-5183-16-4) (Karakterszám: 16 893)

16. **Horváth P.** – Tóth R. (2012): Támogatás-allokáció vizsgálata egy hátrányos helyzetű kistérségben. In: Kis- és középvállalkozások döntéshozatalának számítógépes támogatása. (szerk. Tarnóczy T. – Lőrinczi K.) HURO/0901/255/2.5.1. Kiadó Debreceni Egyetem AGTC. Debrecen. 97-105. (ISBN 978-615-5183-06-5) (Karakterszám: 14 134)

**MAGYARORSZÁGON IDEGEN NYELVEN TELJES TERJEDELEMBEN
MEGJELENT ELŐADÁS:**

17. **Horváth P.** – Nagy G. (2010): Taking in the situation of today's sub-statistical regions, with special regard to the most disadvantageous ones, 16th International Student Conference on Environment Protection and Rural Development, Szolnok University College Institute of Agricultural Economy, Mezőtúr, 1-5. (ISBN: 978-963-87874-5-3) (Karakterszám: 18 430)
18. **Horváth P.** – Nagy G. (2011): Correlation between overall level of development and EU payments subsidies among settlements in a disadvantageous sub-region, Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia II. kötet, 2011. augusztus 25-26., Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar, Kecskemét, 553-557. (ISBN 978-615-5192-00-5) (Karakterszám: 13 970)

TÁBLÁZATJEGYZÉK

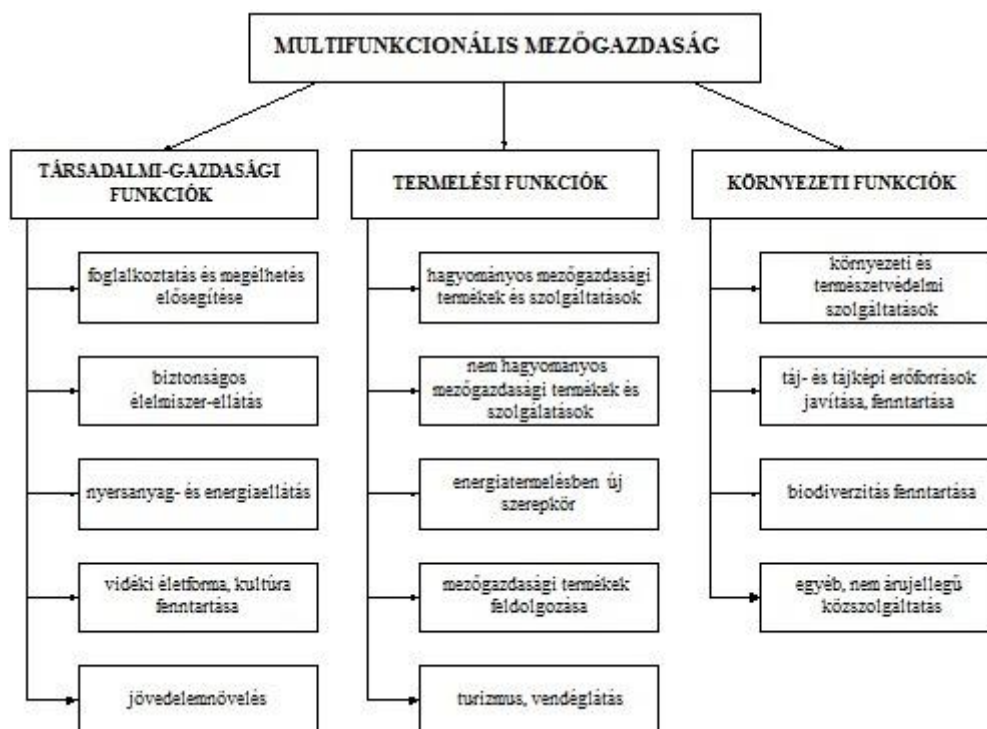
1. táblázat: A mezőgazdaságból származó közjavak és negatív externáliák.....	9
2. táblázat: A földhasználati módok vidékfejlesztési potenciálja a vidék funkcióinak ellátásában betölthető szerep alapján	12
3. táblázat: Területhasznosítás a Sarkadi járásban	58
4. táblázat: A vetésterület alakulása 2004 és 2014 között a Sarkadi járásban	62
5. táblázat: A CR koncentráció alakulása az egyes években (%).....	68
6. táblázat: A Hirschmann-Herfindal index alakulása az egyes években a támogatás felhasználás vonatkozásában.....	68
7. táblázat: A KMO és Bartlett teszt eredményei az egyes évek vonatkozásában	71
8. táblázat: A Dél-alföldi Régió települései KFM-nak leíró statisztikája	72
9. táblázat: A Komplex Fejlettségi Mutatók Pearson-féle korrelációja.....	73
10. táblázat: A pozitív és negatív KFM értékű települések száma 1998 és 2004 között.....	73
11. táblázat: A Dél-alföldi Régió településeinek Markov mátrixa az 1998-2003 közötti KFM értékek alapján.....	74
12. táblázat: A Dél-alföldi Régió településeinek Markov mátrixa az 2004-2011 közötti KFM értékek alapján.....	74
13. táblázat: Parciális korreláció a KFM és a támogatás-változók között.....	78
14. táblázat: A támogatások hatása a Komplex Fejlettségi Mutatóra	79
15. táblázat: A főkomponensekben sűrített változók faktorsúlyai (2011).....	80
16. táblázat: A Fejlettségi Faktorok és a támogatások közötti kapcsolat (2011).....	81
17. táblázat: A támogatások hatása a Fejlettségi Faktorokra	82
18. táblázat: A Dél-alföldi Régió településeinek támogatottsága.....	85
19. táblázat: A DiD módszer eredményei.....	87
20. táblázat: Pseudo kezelések az összes támogatás alapján.....	88
21. táblázat: Pseudo kezelések az egy lakosra jutó támogatás alapján	88
22. táblázat: Pseudo kezelések az egy hektárra jutó támogatás alapján	89
23. táblázat: A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás vállalkozásai eszköz-tételeinek a változása.....	91
24. táblázat: A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás vállalkozásai forrás-tételeinek a változása	92
25. táblázat: A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás vállalkozásainak vagyoni helyzetét jellemző mutatóik.....	93
26. táblázat: A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás vállalkozásai adósságállományra vonatkozó mutatóik.....	95
27. táblázat: A nettó forgótőke és a forgótőke fedezettségi mutató változása a vizsgált években.....	97
28. táblázat: Az EVA mutató és komponenseinek a változása a vizsgált években	97
29. táblázat: A regionális és járási jövedelmezőségi mutatók átlagos értékeinek változása a vizsgált években.....	98
30. táblázat: A jövedelmezőségi mutatók leíró statisztikája.....	99
31. táblázat: A pozitív és negatív jövedelmezőségi mutatójú vállalkozások száma.....	100
32. táblázat: A jövedelmezőségi mutatók Markov mátrixa	100
33. táblázat: A jövedelmezőségi mutatók és a támogatások közötti kapcsolat.....	104
34. táblázat: 2011-es modell összefoglaló	107
35. táblázat: A becsült regressziós együtthatók 2011-ben	107
36. táblázat: 2012-es modell összefoglaló	107
37. táblázat: A becsült regressziós együtthatók 2012-ben	108
38. táblázat: A gazdálkodóra, támogatottira vonatkozó fontosabb információk	109
39. táblázat: A földtulajdon és a földhasználat alakulása a megkérdezett gazdálkodók körében	111
40. táblázat: A támogatottak átlagos jövedelmi viszonyának megoszlása	115
41. táblázat: Khi-négyzet teszt	116
42. táblázat: A települések és a területalapú támogatáshoz kapcsolódó megállapítások közötti kapcsolat	117
43. táblázat: A beruházási és fejlesztési támogatások megítélésének klaszter középpontjai	122
44. táblázat: A mezőgazdaságról és vidékfejlesztésről alkotott vélemények és a végzettség közötti összefüggés.....	124

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: A multifunkcionális utak lehetőségei és korlátai különböző gazdaságtípusok esetében	10
2. ábra: A multifunkcionális mezőgazdaság kapcsolatrendszere.....	11
3. ábra: A vidékfejlesztés struktúrája a mezőgazdasági vállalkozások szintjén.....	18
4. ábra: Összes támogatás programonkénti megoszlása az USA-ban (1995-2011, milliárd USD).....	21
5. ábra: Az egy főre jutó nettó élelmiszertermelési index száma (2004-2006 = 100).....	23
6. ábra: A Közös Agrárpolitika történeti fejlődése	26
7. ábra: SAPARD kifizetések 2003-2007 között milliárd Ft-ban	34
8. ábra: Agrár- és vidékfejlesztési támogatások a felhasznált alapok szempontjából (milliárd Ft)	42
9. ábra: Agrár- és vidékfejlesztési támogatások forrás eredet szempontjából (milliárd Ft).....	42
10. ábra: A kutatás során használt adatbázis és alkalmazott módszerek összefoglaló ábrája	44
11. ábra: Az átmenetmátrix egy elemének értelmezése	48
12. ábra: Egy program lehetséges hatása a kezelt csoportra nézve	49
13. ábra: A Dél-alföldi Régió és járásai	56
14. ábra: A Sarkadi járás elhelyezkedés	57
15. ábra: A vándorlási különbség aránya Dél-alföldi Régióban és a Sarkadi járásban	60
16. ábra: Nyilvántartott álláskereső aránya Dél-alföldi Régióban és a Sarkadi járásban.....	60
17. ábra: Működő vállalkozások aránya nemzetgazdasági ágak szerint	62
18. ábra: A gazdasági szervezetek és egyéni gazdaságok állatállománya állategységben kifejezve a Dél-alföldi Régióban és a Sarkadi járásban (2010).....	63
19. ábra: Az 1 lakosra jutó összes kifizetett támogatás a Dél-alföldi Régióban, valamint a Sarkadi járásban.....	65
20. ábra: A kifizetett támogatások célok szerinti megoszlása a Sarkadi járásban	66
21. ábra: Támogatás-koncentráció a Dél-alföldi Régióban 2004-2006 között	67
22. ábra: Támogatás-koncentráció a Sarkadi járásban 2004-2006 között.....	67
23. ábra: Támogatás-koncentráció a Dél-Alföldi Régióban 2007-2013 között.....	67
24. ábra: Támogatás-koncentráció a Sarkadi járásban 2007-2013 között.....	67
25. ábra: A regionális és járási koncentráció-változás mértéke a HH indexek alapján (2006=100%)	69
26. ábra: A Dél-alföldi Régió és a Sarkadi járás településeinek Komplex Fejlettségi Mutatója 1998, 2004 és 2011 években.....	76
27. ábra: A tényellentétes állapot bemutatás a KFM adatok alapján.....	85
28. ábra: A ROE értékek megoszlása üzemméret szerint.....	101
29. ábra: A ROA értékek megoszlása üzemméret szerint.....	102
30. ábra: A ROS értékek megoszlása üzemméret szerint	103
31. ábra: A Dél-alföldi Régió vizsgált vállalkozásainak kifizetett támogatások, valamint az egyéb- és rendkívüli bevételek nagysága	103
32. ábra: A rezidumok eloszlásának hisztogramja.....	106
33. ábra: A választadók körében termesztett növények megoszlása	111
34. ábra: A választadók körében tartott állatok állategységben kifejezett aránya	112
35. ábra: A családok egy főre jutó nettó havi jövedelmének a megoszlása	114
36. ábra: A nem és a területalapú támogatás megítélése közötti kapcsolat.....	116
37. ábra: A települések és a területalapú támogatásról alkotott vélemények összefüggései	118
38. ábra: Az egy főre eső nettó jövedelem és a területalapú támogatásról alkotott vélemények összefüggései.....	119
39. ábra: A támogatások általi anyagi helyzet megítélése a Sarkadi járás településein	120
40. ábra: A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolatának gazdálkodói minősítése.....	125

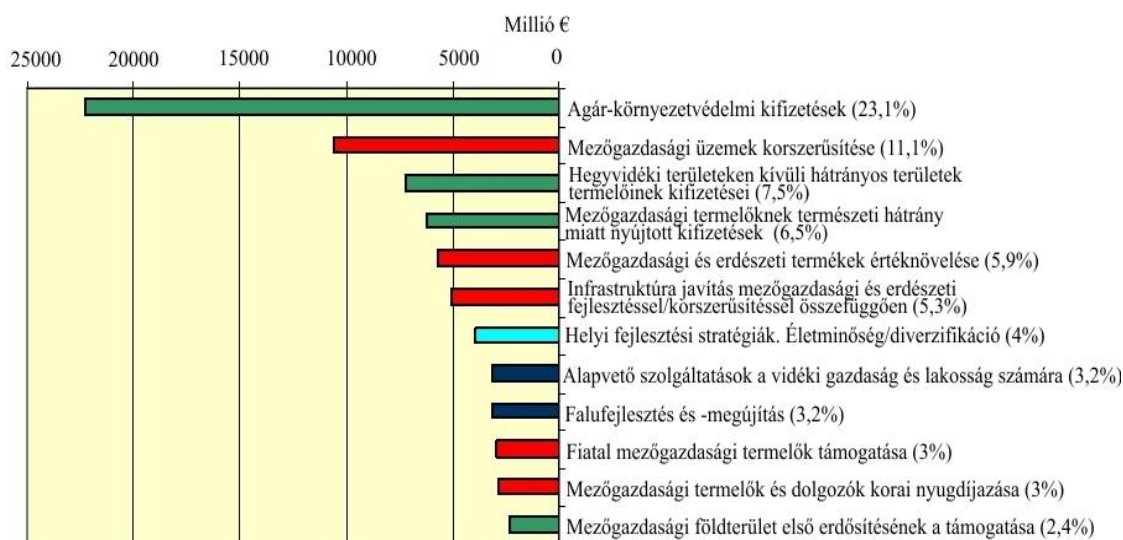
MELLÉKLETEK

1. melléklet: A multifunkcionális mezőgazdaság magyarországi modellje

Forrás: FEHÉR, 2005

2. melléklet: A 2007-2013-as időszak fontosabb vidékfejlesztési intézkedései az EU-27-ben

Forrás: EC, 2011a

3. melléklet: A vagyoni és pénzügyi helyzet elemzéséhez felhasznált mutatók köre

A vagyoni helyzet vertikális mutatói			
$\text{tőkeerősség} = \frac{\text{saját tőke}}{\text{források összesen}}$	$\text{kötelezettségek részaránya} = \frac{\text{kötelezettségek}}{\text{források összesen}}$	$\text{tőkearányos MSZE} = \frac{\text{MSZE}}{\text{saját tőke}}$	$\text{tőkefeszültség} = \frac{\text{kötelezettségek}}{\text{saját tőke}}$
A vagyoni helyzet horizontális mutatói			
$\text{befektetett eszközök fedezete (A)} = \frac{\text{saját tőke}}{\text{befektetett eszközök}}$		$\text{befektetett eszközök fedezete (B)} = \frac{\text{saját tőke} + \text{hosszú lejáratú kötelezettségek}}{\text{befektetett eszközök}}$	
A pénzügyi helyzet mutatói			
$\text{adósságállomány aránya} = \frac{\text{hosszú lejáratú kötelezettségek}}{\text{hosszú lejáratú kötelezettségek} + \text{saját tőke}}$	$\text{saját tőke aránya} = \frac{\text{saját tőke}}{\text{saját tőke} + \text{hosszú lejáratú kötelezettségek}}$		$\text{adósságállomány fedezettsége} = \frac{\text{saját tőke}}{\text{hosszú lejáratú kötelezettségek}}$
$\text{nettó forgótőke} = (FE + AIE - CT) - (RLK + PIE)$		$EVA = \text{Adózott üzleti eredmény} - \text{Tőkeköltés}$	

Jelmagyarázat: FE=forgóeszközök; AIE=aktív időbeli elhatárolások; CT=céltartalék; RLK=rövid lejáratú kötelezettségek; PIE=passzív időbeli elhatárolások

Forrás: saját szerkesztés ÓNODI, 2005; BÍRÓ et al., 2001; COHEN, 1997 alapján

4. melléklet: Az össztőke súlyozott átlagköltségének (WACC) a meghatározása

$$\text{WACC}(\%) = \frac{D}{E + D} * r_D + \frac{E}{E + D} * r_E$$

ahol

WACC: a tőke súlyozott átlagköltsége

D: adósság (idegen tőke)

E: saját tőke

r_D : idegen tőke alternatív költségének rátája

r_E : saját tőke alternatív költségének rátája

$\frac{D}{E + D}$ idegen tőke az össztőke %-ában

$\frac{E}{E + D}$ saját tőke az össztőke %-ában

Forrás: TURNER, 2003

5. melléklet: Kérdőív

Kérem, válaszoljon a következő kérdésekre! Válaszaival a Debreceni Egyetem agár- és vidékfejlesztési támogatásokkal kapcsolatos kutatásához nyújt segítséget.

Település megnevezése: _____

1. A gazdaság vezetőjére, a támogatottra vonatkozó információk

1.1. Neme: Férfi ☐ (1) Nő ☐ (2)

1.2. Életkora:

18-29 év ☐ (1) 30-39 év ☐ (2) 40-49 év ☐ (3) 50-59 év ☐ (4) 60 év felett ☐ (5)

1.3. Mi a legmagasabb iskolai végzettsége?

- 8 általános alatt ☐ (1)
- 8 általános ☐ (2)
- szakmunkás ☐ (3)
- szakközép ☐ (4)
- gimnázium ☐ (5)
- főiskola (Bsc) ☐ (6)
- egyetem (Msc) ☐ (7)

1.4. Milyen gazdálkodási forma szerint végzi tevékenységét?

őstermelő ☐ (1) egyéni vállalkozó ☐ (2) Kft. ☐ (3) Rt. ☐ (4) Kkt. ☐ (5)
Bt. ☐ (6) Szövetkezet ☐ (7) egyéb..... ☐ (8)

1.5. Hány éve foglalkozik mezőgazdasági tevékenységgel?

- Induló gazdaság ☐ (1)
- 1 évnél rövidebb ideje ☐ (2)
- 1-5 éve ☐ (3)
- 5 évnél régebben ☐ (4)

1.6. Ön milyen foglalkozású termelő?

- főfoglalkozású ☐ (1)
- mellékfoglalkozású ☐ (2)

2. A gazdaságra vonatkozó információk

2.1. Kérem, adja meg alkalmazottainak a számát!

(fő)

2.2. Kérem, adja meg a gazdaság földterületére vonatkozó adatokat!

	(a) A megművelt földterület nagysága (ha)	Átlagos AK érték
1. Összesen:		
Ebből:		
1.1. bérelt föld		
1.2. saját tulajdonú föld		
1.3. NATURA 2000 terület		
1.4. Kedvezőtlen adottságú terület		
1.5. AKG terület		
Ebből:		
1.6. Szántó		
1.7. Kert		
1.8. Gyümölcsös		
1.9. Szőlő		
1.10. Gyeper		
1.11. Erdő		
1.12. Nádas		
1.13. Halastó		

1.14. Művelés alól kivett		
---------------------------	--	--

2.3. Milyen növényeket termeszt a gazdaságában?

	(a) Terület (ha)	(b) Mennyiség (t)	(c) Értékesítés (t)	(d) Saját felhasználás (t)
Árpa (1)				
Búza (2)				
Kukorica (3)				
Silókukorica (4)				
Napraforgó (5)				
Repce (6)				
Rózsa (7)				
Cukorrépa (8)				
Burgonya (9)				
Lucerna (10)				
Energianövények				
2. (11)				
Zöldség				
3. (12)				
Gyümölcs				
4. (13)				

2.4. Milyen állatokat tart a gazdaságában?

	Éves átlagos darabszám (a)	Fajlagos hozam (b)
1. Sertés		kg/hízó/év
1.1. koca		db hízó/koca/év
2. Szarvasmarha		borjú/tehén/év
2.1. tehén		l/tehén/év
3. Juh		
3.1. anyajuh		bárány/év (kg)
4. Tyúkféle		
4.1. tojótyúk		tojás/tojó/év
4.2. pecsenyecsirke		kg/csirke
5. Pulyka		kg/pulyka
6. Kacsa		
6.1. tojókacsa		tojás/tojó/év
6.2. pecsenyekacsa		kg/kacsa
7. Lúd		
7.1. tojóliba		tojás/tojó/év
7.2. pecsenyeliba		kg/liba
8. Ló		
9. Egyéb		

2.5. Milyen a gazdaságának a gépellátottsága?

	Típus	Darabszám	Átlagéletkor
Traktor			
Tehergépkocsi			
Egyéb erőgép			
Munkagép			

2.6. A mezőgazdasági termelőtevékenység mellett végez-e más termelő vagy szolgáltató tevékenységet? (Több válasz is lehetséges.)

- Falusi turizmus ☐ (1)
- Ökoturizmus ☐ (2)
- Vadászati turizmus ☐ (3)
- Biomassza hasznosítás ☐ (4)
- Vidéki hagyományok őrzése (kézműves tevékenység) ☐ (5)
- Tájgondozás ☐ (6)
- Egyik sem ☐ (7)

2.7. Milyen tervei vannak a gazdálkodást illetően?

- csökkenteni szeretném ☐ (1)
- szinten tartani ☐ (2)
- bővíteni szeretném ☐ (3)

3. A család szociális helyzetére vonatkozó információk

3.1. Mennyi a háztartása **egy főre** jutó nettó havi jövedelme?

- < 30.000 Forint ☐ (1)
- 30.001 – 50.000 Forint ☐ (2)
- 50.001 – 70.000 Forint ☐ (3)
- 70.001 – 100.000 Forint ☐ (4)
- 100.001 – 150.000 Forint ☐ (5)
- >150.000 Forint ☐ (6)

3.2. Kérem, becsülje meg a család bevételi forrásának százalékos arányát!

- gazdaságból/gazdálkodásból származó jövedelem ☐ (1)
- munkabér ☐ (2)
- jövedelempótló juttatás ☐ (3)
- családi pótlék ☐ (4)
- nyugdíj ☐ (5)
- egyéb..... ☐ (6)

3.3. Hogyan oszlik meg a gazdaságából származó jövedelme?

- mezőgazdasági tevékenységből ☐ (1)
- egyéb kiegészítő jellegű tevékenység (turizmus, feldolgozás, szolgáltatás) ☐ (2)
- egységes földalapú támogatásból ☐ (3)
- egyéb támogatás ☐ (4)
- egyéb..... ☐ (5)

3.4. Minősítse családjá jelenlegi jövedelmi helyzetét!

- A család megélhetési gondokkal küzd ☐ (1)
- A család alapvető igényeit ki tudja elégíteni, de a nem tervezett kiadások hatalmas terheket okoznak ☐ (2)
- A család az alapvető igények kielégítésén túl földre tud tenni és tartalékokkal rendelkezik ☐ (3)
- A család olyan mértékű tartalékokkal rendelkezik, amely akár hosszú távon is biztosítani tudná a megélhetést/alapvető igények kielégítését ☐ (4)

4. A támogatásokra vonatkozó információk

4.1. Milyen területalapú támogatásokat vett igénybe? (Több válasz is lehetséges.)

- Egységes területalapú támogatás ☐ (1)
- Kiegészítő támogatások (rizs, dohány, héjas gyümölcsök esetében) ☐ (2)
- Elkülönített cukortámogatás ☐ (3)

- Elkülönített zöldség-gyümölcs támogatás ☐ (4)
- Feldolgozóipari célú málna- és földieper-termesztés támogatása ☐ (5)
- Energiaövények kiegészítő támogatása ☐ (6)
- egyéb támogatás..... ☐ (7)

4.2. Milyen állatszám alapú támogatásokat vett igénybe? (Több válasz is lehetséges.)

- Anyajuhtartás támogatása ☐ (1)
- Anyatehéntartás támogatása ☐ (2)
- egyéb támogatás..... ☐ (3)

4.3. Milyen tejkvóta-nyilvántartás és történelmi bázis alapú támogatásokat vett igénybe? (Több válasz is lehetséges.)

- tejtermelés támogatása ☐ (1)
- hízottbika támogatás ☐ (2)
- extenzifikációs szarvasmarha támogatás ☐ (3)
- anyatehéntartás termeléstől elválasztott támogatás ☐ (4)
- kedvezőtlen adottságú területeken nyújtandó anyajuh-támogatás ☐ (5)
- egyéb támogatás..... ☐ (6)

4.4. A területalapú támogatással kapcsolatos megállapításokat kérem, értékelje a megadott szempontok alapján!

	Egyáltalán nem érték egyet (a)	Nem érték egyet (b)	Egyet is érték meg nem is (c)	Egyetérték (d)	Teljes mértékben egyetérték (e)
1. A kifizetések gyorsan és pontosan érkeznek a gazdálkodókhoz	☐	☐	☐	☐	☐
2. Egyszerű adminisztráció	☐	☐	☐	☐	☐
3. A támogatási rendszernek köszönhetően felfelé kezdett ívelni a szántóföldi növénytermesztő ágazat	☐	☐	☐	☐	☐
4. Növekednek a mezőgazdasági jövedelmek	☐	☐	☐	☐	☐
5. Javult a versenyképesség	☐	☐	☐	☐	☐
6. Új sikerágazatok térhódítását eredményezte pl.: bioüzemanyag termelés	☐	☐	☐	☐	☐
7. A SAPS támogatás érdekelté tette a gazdákat a földterületük növelésében	☐	☐	☐	☐	☐

4.5. Kérem, minősítse a területalapú támogatás hatását az Ön gazdaságában: A gazdaság működőképességének a fenntartásához:

- jelentős mértékben hozzájárult ☐ (1)
- kis mértékben járult hozzá ☐ (2)
- egyáltalán nem járult hozzá ☐ (3)

4.6. 2004 óta pályázott-e EU-s fejlesztési forrásra?

nem	☐ (1)		
igen, AVOP	☐ (2)	többségében nyert ☐ (a)	többségében nem nyert ☐ (b)
igen, NVT	☐ (3)	többségében nyert ☐ (a)	többségében nem nyert ☐ (b)
igen, EMVA	☐ (4)	többségében nyert ☐ (a)	többségében nem nyert ☐ (b)
igen, EMGA	☐ (5)	többségében nyert ☐ (a)	többségében nem nyert ☐ (b)
egyéb	☐ (6)	többségében nyert ☐ (a)	többségében nem nyert ☐ (b)

4.7. Amennyiben volt nyertes pályázata, a támogatott fejlesztés hatására léthozott új munkahelyek milyen tevékenységhez kötődnek? (Több válasz is lehetséges.)

- mező-, erdőgazdaság, élelmiszer-feldolgozás ☐ db munkahely (1)
- turizmus ☐ db munkahely (2)

- kiskereskedelem ☐db munkahely (3)
- kézműipar ☐db munkahely (4)
- megújuló energia előállítása ☐db munkahely (5)
- egyéb, éspedig ☐db munkahely (6)
- nem történt új munkahely létrehozása ☐ (7)

4.8. Amennyiben volt sikertelen pályázata, kérem, nevezze meg a sikertelenség főbb okait! (Több válasz is lehetséges.)

- a pályázathoz szükséges információk beszerzése; ☐ (1)
- a támogatási rendeletben sok volt a nehezen teljesíthető feltétel; ☐ (2)
- nehezen volt érthető a támogatási rendelet ☐ (3)
- szűkös határidők; ☐ (4)
- önerő biztosítása; ☐ (5)
- tartalmi követelmények értelmezése ☐ (6)
- formai követelmények értelmezése ☐ (7)
- nem részesültem segítségnyújtásban ☐ (8)
- egyéb..... ☐ (9)

4.9. A beruházási, fejlesztési támogatásokkal kapcsolatos megállapításokat kérem, véleményezze a megadott szempontok alapján!

	Egyáltalán nem érték egyet (a)	Nem érték egyet (b)	Egyet is érték meg nem is (c)	Egyetérték (d)	Teljes mértékben egyetérték (e)
1. A sikeres beruházási, fejlesztési támogatást nagymértékben meghatározza a magasabb szakképzettség és a nagyobb munkatapasztalat	☐	☐	☐	☐	☐
2. A pályázás folyamatában meghatározó szerepe van a kapcsolatrendszernek	☐	☐	☐	☐	☐
3. Az uniós támogatásokban részesülő vállalkozások között erősödött a verseny a településen	☐	☐	☐	☐	☐
4. A régebb óta működő vállalkozások piaci helyzete romlott a támogatott vállalkozások megjelenésével	☐	☐	☐	☐	☐
5. Javul a helyben élők életminősége	☐	☐	☐	☐	☐
6. Erősödik a település vonzereje	☐	☐	☐	☐	☐
7. Erősödik a településen élők kötődése, identitástudata	☐	☐	☐	☐	☐
8. Új munkahelyek révén javul a település népességmegtartó képessége	☐	☐	☐	☐	☐
9. A támogatás közvetett, járulékos hatása miatt javult a közbiztonság a településen, a saját környezet rendben tartása	☐	☐	☐	☐	☐

4.10. Kérem, minősítse a következő mezőgazdasághoz kapcsolódó megállapításokat!

	Egyáltalán nem érték egyet (a)	Nem érték egyet (b)	Egyet is érték meg nem is (c)	Egyetérték (d)	Teljes mértékben egyetérték (e)
1. A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés egymással szoros kapcsolatban van	☐	☐	☐	☐	☐

2. A mezőgazdaság elsődleges funkciója az élelmiszertermelés	☐	☐	☐	☐	☐
3. A mezőgazdaságnak olyan nem áru jellegű termékeket is elő kell állítania, mint a sokszínű természet, a vidéki tájkép, a gazdálkodáshoz kapcsolódó kulturális értékek megőrzése	☐	☐	☐	☐	☐
4. Ezek a nem áru jellegű termékek egyre inkább felértékelődnek a jövedelmek és a jólét növekedésével	☐	☐	☐	☐	☐
5. A támogatási politikák nem mozdítják elő hatékonyan a nem áru jellegű termékek biztosítását	☐	☐	☐	☐	☐
6. A város-ipar által okozott környezeti károkat a vidék képes mérsékelni (CO ₂ kibocsátás)	☐	☐	☐	☐	☐
7. Az ún. ökológiai válságot az emberiség nagymértékben eltúlozza (pl.: globális felmelegedés)	☐	☐	☐	☐	☐
8. A természet egyensúlya elég erős ahhoz, hogy megbirkózzon a gazdálkodás okozta káros hatásokkal (növényvédő szerek, műtrágya, intenzív gazdálkodás)	☐	☐	☐	☐	☐

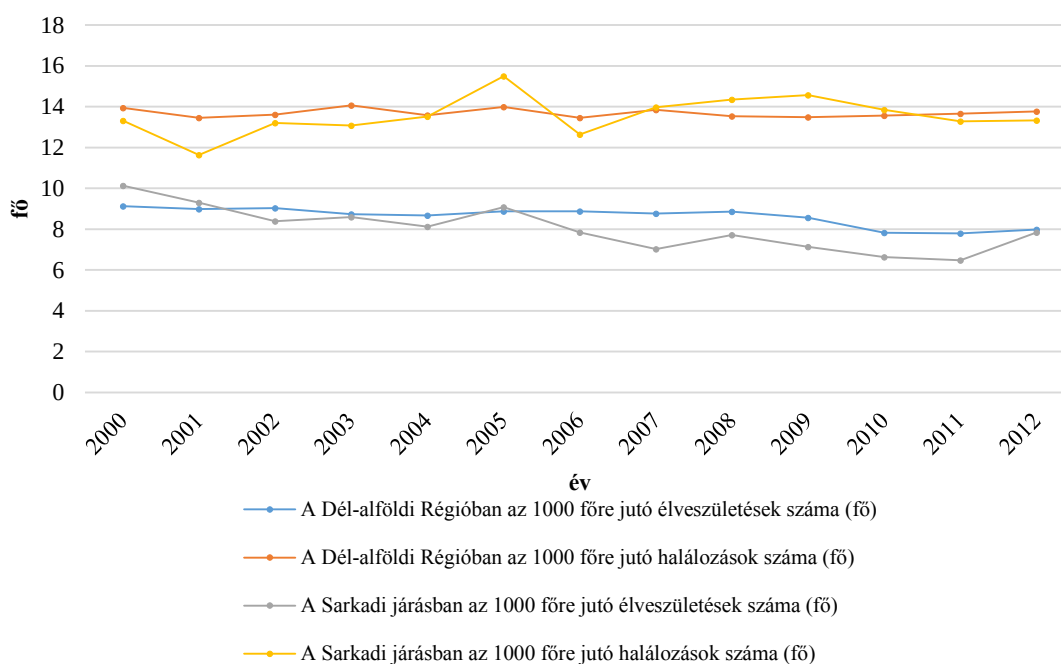
4.11. A támogatások hatására jobbnak ítéli-e meg anyagi helyzetét, mint korábban?

- igen ☐ (1)
- nem ☐ (2)

Köszönöm szépen segítő közreműködését!

Forrás: saját szerkesztés

6. melléklet: A születések és halálozások aránya Dél-alföldi Régióban és a Sarkadi járásban

Forrás: saját szerkesztés KSH, 2013 alapján

7. melléklet: Adott évig kapott támogatások és fejlettségi mutatók közötti kapcsolat

		Összes támogatás	EU forrás	Nemzeti Forrás	Jövedelem-támogatások	Beruházási és vidékfejlesztési célú támogatások	Nemzeti Alap
KFM2004	Korrelációs EH	0,364	0,364	0,133	0,364		0,133
	Szig.	0,000	0,000	0,035	0,000		0,035
KFM2005	Korrelációs EH	0,331	0,332	0,276	0,328	0,267	0,258
	Szig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
KFM2006	Korrelációs EH	0,390	0,378	0,366	0,366	0,373	0,349
	Szig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
KFM2007	Korrelációs EH	0,205	0,210	0,147	0,214	0,148	0,139
	Szig.	0,001	0,001	0,019	0,001	0,018	0,027
KFM2008	Korrelációs EH	0,312	0,318	0,244	0,313	0,302	0,224
	Szig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
KFM2009	Korrelációs EH	0,351	0,366	0,265	0,369	0,320	0,246
	Szig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
KFM2010	Korrelációs EH	0,307	0,324	0,224	0,332	0,263	0,205
	Szig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001
KFM2011	Korrelációs EH	0,297	0,310	0,229	0,322	0,248	0,211
	Szig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001

Forrás: saját számítás

8. melléklet: A faktor-változók és a támogatások közötti kapcsolat

Faktor-változók		Összes támogatás	EU forrás	Nemzeti forrás	Jövedelem-támogatások	Beruházási és vidékfejlesztési célú támogatások	Nemzeti Alap
Gazdasági-infrastrukturális fejlettségi faktor							
1. Népsűrűség (fő/km ²)	Korrelációs EH	0,491	0,388	-0,139	0,220	0,133	-0,160
	Szig.	0,000	0,000	0,027	0,000	0,035	0,011
2. 1000 lakosra jutó kiskereskedelmi üzletek száma (db)	Korrelációs EH	0,581	0,475	-0,178	0,293	0,138	-0,185
	Szig.	0,000	0,000	0,005	0,000	0,028	0,003
3. 1000 főre jutó távbeszélő fővonalak száma (db)	Korrelációs EH	0,275	0,151	-0,010	0,155	-0,041	0,003
	Szig.	0,000	0,016	0,873	0,014	0,517	0,966
4. 1000 főre jutó működő vállalkozások száma (db)	Korrelációs EH	0,511	0,418	-0,163	0,164	0,244	-0,203
	Szig.	0,000	0,000	0,009	0,009	0,000	0,001
5. 1000 főre jutó működő egyéni vállalkozások száma (db)	Korrelációs EH	0,500	0,379	-0,121	0,153	0,210	-0,151
	Szig.	0,000	0,000	0,054	0,015	0,001	0,016
6. 1000 főre jutó társas vállalkozásból származó jövedelem (Ft)	Korrelációs EH	0,485	0,341	-0,086	0,115	0,219	-0,123
	Szig.	0,000	0,000	0,171	0,069	0,000	0,051
7. 1000 főre jutó összes jövedelem egyéni vállalkozásból (Ft)	Korrelációs EH	0,471	0,345	-0,102	0,153	0,168	-0,123
	Szig.	0,000	0,000	0,105	0,015	0,008	0,051
8. 1000 főre jutó háztartási gázfogyasztók száma (db)	Korrelációs EH	0,282	0,218	-0,080	0,210	-0,057	-0,059
	Szig.	0,000	0,000	0,203	0,001	0,370	0,353
Települési népességmegtartó- képességi fejlettségi faktor							
9. 1000 főre jutó odavándorlások száma	Korrelációs EH	-0,300	-0,177	0,023	-0,088	-0,068	0,027
	Szig.	0,000	0,005	0,715	0,162	0,283	0,674
10. 1000 főre jutó elvándorlások száma	Korrelációs EH	-0,322	-0,198	0,034	-0,060	0,128	0,050
	Szig.	0,000	0,002	0,595	0,344	0,043	0,428
11. 1000 lakosra jutó általános iskolában tanuló első évfolyamosok száma a nappali oktatásban	Korrelációs EH	0,244	0,152	-0,030	0,031	0,116	-0,046
	Szig.	0,000	0,015	0,640	0,629	0,066	0,467

Forrás: saját számítás

9. melléklet: A támogatások hatása a faktor-változókra (2011)

		Összes támogatás		EU forrás		Nemzeti Forrás		Jövedelem-támogatások		Beruházási és vidékfejlesztési célú támogatások		Nemzeti Alap	
		Gazdasági-infrastrukturális fejlettségi faktor											
		F	Szig.	F	Szig.	F	Szig.	F	Szig.	F	Szig.	F	Szig.
1	F-próba	80,126	0,000	89,121	0,000	43,627	0,000	86,001	0,000	79,163	0,000	31,856	0,000
	R ²	0,241		0,261		0,148		0,254		0,23905		0,11223	
2	F-próba	128,551	0,000	145,359	0,000	65,640	0,000	141,368	0,000	121,877	0,000	49,371	0,000
	R ²	0,3378		0,3658		0,2067		0,3594		0,3256		0,1638	
3	F-próba	20,674	0,000	21,272	0,000	15,038	0,000	22,234	0,000	14,954	0,000	13,333	0,000
	R ²	0,0758		0,0778		0,0563		0,08108		0,05601		0,05025	
4	F-próba	88,894	0,000	100,092	0,000	46,374	0,000	92,185	0,000	103,693	0,000	32,631	0,000
	R ²	0,2608		0,2843		0,1554		0,26784		0,2915		0,1146	
5	F-próba	84,148	0,000	92,547	0,000	47,512	0,000	85,950	0,000	93,579	0,000	35,107	0,000
	R ²	0,2503		0,2686		0,1586		0,2543		0,2708		0,1223	
6	F-próba	77,573	0,000	83,627	0,000					88,045	0,000	34,835	0,000
	R ²	0,2354		0,2492						0,2589		0,1215	
7	F-próba	71,703	0,000	78,112	0,000			73,573	0,000	76,055	0,000	31,884	0,000
	R ²	0,2215		0,2366				0,2260		0,2318		0,1123	
8	F-próba	21,806	0,000	23,970	0,000			25,595	0,000				
	R ²	0,0796		0,0869				0,0922					
		Települési népességmegtartó- képességi fejlettségi faktor											
9	F-próba	25,012	0,000	26,026	0,000								
	R ²	0,0903		0,0936									
10	F-próba	29,222	0,000	30,648	0,000					31,972	0,000		
	R ²	0,1039		0,1084						0,1126			
11	F-próba	16,002	0,000	16,831	0,000								
	R ²	0,0597		0,0626									

Forrás: saját számítás

**10. melléklet: Az árbevétel arányos jövedelmezőség komponenseinek és a támogatások
Pearson-féle és Parciális korrelációs vizsgálata**

		Támogatás-2007		Támogatás-2011		Támogatás-2012	
		Pearson	Parciális	Pearson	Parciális	Pearson	Parciális
Adott év értékesítés nettó árbevétele	Korrelációs EH	0,524	0,406	0,680	0,442	0,688	0,457
	Szig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Adott év adózott eredménye	Korrelációs EH	0,697	0,639	0,740	0,567	0,673	0,419
	Szig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Forrás: saját számítás

**11. melléklet: Az árbevétel arányos jövedelmezőség és komponenseinek
illeszkedésvizsgálata**

		Támogatás-2007		Támogatás-2011		Támogatás-2012	
		F-próba	R ²	F-próba	R ²	F-próba	R ²
Adott év ROS	F	34,308	0,113	17,254	0,060	11,838	0,042
	Szig.	0,000		0,000		0,001	
Adott év értékesítés nettó árbevétele	F	101,236	0,274	231,004	0,463	241,480	0,474
	Szig.	0,000		0,000		0,000	
Adott év adózott eredménye	F	253,644	0,486	323,479	0,547	221,307	0,452
	Szig.	0,000		0,000		0,000	

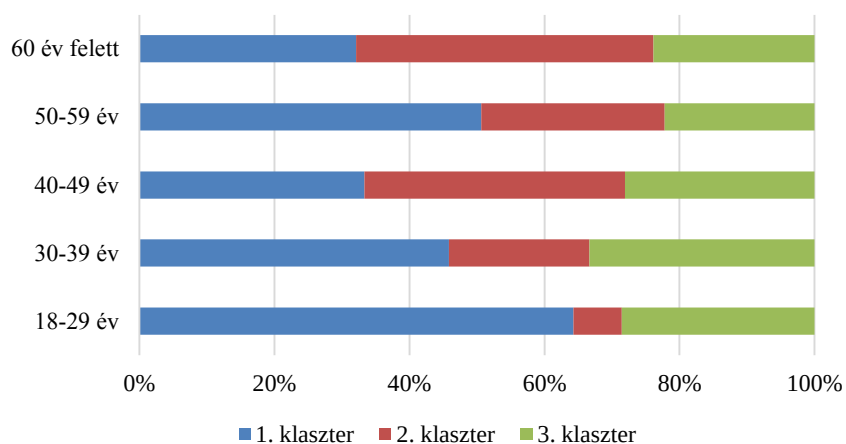
Forrás: saját számítás

**12. melléklet: A gazdálkodók szocio-demográfiai jellemzőinek és a klaszterek közötti
kapcsolat**

Sorváltozó	Oszlopváltozó	Pearson-féle Khi-négyzet	szig.	aszimmetrikus	szig.	szimmetrikus	szig.
Települések	klaszterek	100,581	0,000	0,0756	0,0009	0,594	0,000
				0,2412	0,0001		
Kor		16,831	0,032	0,0172	0,0120	0,243	0,032
				0,0326	0,0180		
Végzettség		22,613	0,031	0,0236	0,0200	0,282	0,031
				0,0390	0,0200		

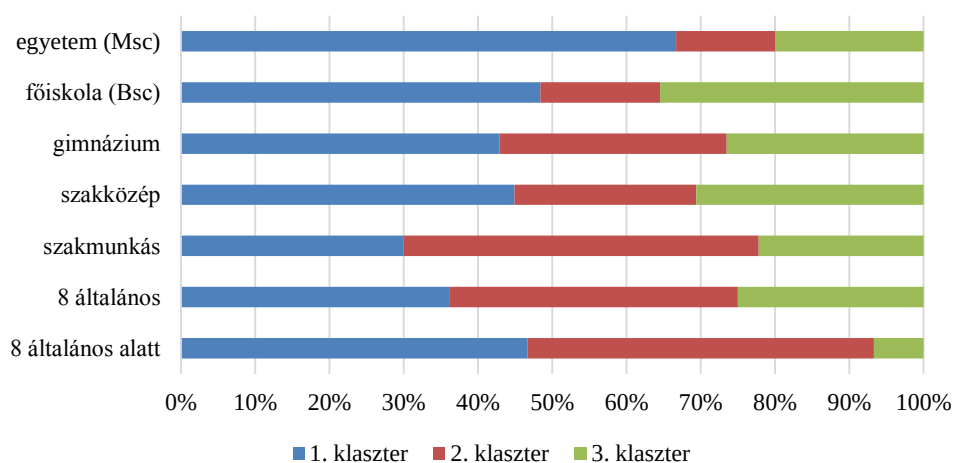
Forrás: saját számítás

13. melléklet: A klaszterek jellemzői kor alapján

Forrás: saját eredmény

14. melléklet: A klaszterek jellemzői iskolai végzettség alapján

Forrás: saját eredmény